

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка

ДВОРНИЦЬКА Н. І.

**Етимологічний аспект історії
СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ**
(навчальний посібник)

Кам'янець-Подільський
2021

УДК 811.16-112(075.8)

ББК 81.415.3

Д24

Рецензенти:

Бріцин В. М., доктор філологічних наук, головний науковий співробітник Інституту мовознавства імені О. О. Потебні НАН України

Бунчук Б. І., доктор філологічних наук, декан філологічного факультету Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича

Марчук Л. Н., доктор філологічних наук, завідувач кафедри української мови К-ПНУ ім. І. Огієнка

Д24

Дворницька Н. І.

Етимологічний аспект історії слов'янських мов. Навчальний посібник. Кам'янець-Подільський, ТзОВ «Апостроф», 2021. – 160 с.

В посібнику зроблено спробу висвітлити одну з найскладніших проблем мовознавчої науки, що стосується лексико-семантичних трансформацій в давніх мовах, історичних змін лексичного значення, пов'язаних з іншими глибокими змінами в прадавніх лінгвосистемах.

Дослідження полягало в тому, щоб на основі етимологічного аналізу (з урахуванням і послідовним дотримання основних критеріїв) проаналізувати деякі лексичні одиниці сакральних текстів з ознаками трансформації семантики, пов'язані з очевидними дериваційними, морфонологічними перетвореннями; віднайти (на основі аналізу означених змін) первинне, сокровенне значення лексем.

Науковим підґрунтям в процесі різноаспектного дослідження слугували різноманітні історико-етимологічні словники (див. *Бібліографія*), дослідження з етимології В. Топорова, О. Трубачова, Ю. Откупщикова, О. Шишкова, О. Штейнберга, Д. Харпера та інших видатних науковців.

Ілюстративним матеріалом слугували цитати з різноманітних сакральних текстів, словесні образи яких покликані були «для передачі уявлення про правильний порядок речей від пращурів до нащадків».

Друкується згідно рішення науково-методичної ради факультету іноземної філології Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка від 24 червня 2021 року (протокол № 8).

УДК 811.16-112(075.8)

ББК 81.415.3006я73

© Дворницька Н. І., 2021

ВСТУП

Очевидно, що система сучасної мови, окремих мовних лінгвосистем, їх будова, склад в даний час є результатом всієї попередньої історії, всього попереднього мовно-мисленнєвого розвитку, еволюції певного когнітивного механізму.

Дослідники мови свідчать, що різноаспектні історичні дослідження писемних пам'яток, манускриптів беззаперечно доводять в основі цього процесу існування якоїсь спільної прадавньої культури, цивілізації, лінгвосистеми

Науковці, філософи, історики мови стверджують, що вивчення внутрішнього сенсу кожної легенди, міфу, релігійної доктрини різних народів приводить до висновку, що жодне з них не було вимислом, все засноване на достовірному історичному підґрунті, яке, безперечно, свідчить про спільність походження різних народів, їх вірувань, сакральних знань, і, врешті решт, мови.

Талановитий дослідник манускриптів, автор праці "The Key to the Hebrew-Egyptian Mystery in the Source of Measures" Ральстон Скинер, писав наступне: «Автор цілком впевнений, що існувала давня мова, яка в наш час видається цілком втраченою, але слідів її безліч. Особливість цієї мови полягала в тому, що вона могла бути прихованою і ставала зрозумілою лише завдяки спеціальним (нині втраченим – Дв.) знанням» [18, с. 13].

Скинер підкреслював, що єдина світова мова поступово, внаслі-

док історичних змін, викристалізовувалася у все більш сокровенні форми, стаючи надбанням лише обраного класу чи касті жерців, що надавало їм особливої виключної сили, піднімало над рештою [18, с. 15].

О. Блаватська, посилаючись на слова Скинера, заявляє, що ця мова в наш час не просто «видається втраченою», – в її існування мало хто дійсно вірить... Але сліди її існують, між тим, у великому розмаїтті. Вона, будучи прихованою, стає зрозумілою допитливому розуму опосередковано в притчах, давніх спорудах, писемних пам'ятках тощо.

"Есть язык и система наук, переданные раннему человечеству более продвинутым человеческим родом, настолько неизмеримо высшим, что он был божественным в глазах младенческого человечества (...). Мысль эта не содержит в себе ничего сверхъестественного, но принятие или отрицание ее зависит от степени самомнения в уме того, кому она сообщается" [18, с. 15].

Ця ідея, ідея єдиної прадавньої мови, даної людству, давно репрезентована в сакральних текстах, роздумах мислителів, священників, перекладачів, мислителів, учених...

Зокрема, в Біблії зазначається:

«И бѣ вся земля устнѣ единѣ, и глас (мова) един всѣм» (Быт., 11:2) [Глас (мова) церковнослов'янською *ꙗзыкѣ* («язык», «мова») – похідне від протокореня *ez – того самого, що і в словах *вузол, зв'язок*; рос. *узы, связь, узкий, узел, союз*. Біблія демонструє єдність першої, єдиної для всіх мови («язика»), що об'єднувала все живе з Творцем].

Читаємо в індуїстських текстах:

«Эта высшая наука, язык передавались по цепи ученической преемственности, и так познавали се праведные цари. Со временем эта цепь была нарушена, и потому сущность знания кажется сейчас утраченной». [Бхагавад-гіта (санскр. भगवद्गीता [bʰʌgʌʋlɔd̪ˈɡiːt̪ɑː] англ.

«Bhagavad Gita») – «Пісня Бгагавана», «Божественна пісня», одна з частин Магабгарати (Магабгарата, книга 6, 25-42). Є одним з найважливіших священних текстів у багатьох течіях індуїзму].

Коментуючи давні тексти, дослідник В. Семенов розмірковує: «Мощь человеческой речи, очевидно, была подобна высшей творческой силе Слова, прямая связь с которым сохранялась в едином языке и наречии человечества» [146].

Святитель Ігнатій свого часу нагадував, що в Євангельському викритті висвітлюється думка про те, що в світових мовах та в лексиконі кожної людини є два типи слів:

1. Вірні (Христові) слова, що повертають думку від мирського, суєтного до вищої правди та суті: «от ложных современных изречений и представлений к вечным высшим истинным смыслам и представлениям, свойственным Слову Божию – Евангельскому благовестию»;

2. Сумнівні слова – «изречения, которые обращают вечные истины и откровения Слова Божия в несущественные условности. Слов такого рода во всех современных языках и в лексиконе каждого человека величайшее множество. Главный признак таких слов – их двусмысленность, порождаемая изменчивостью и множеством тех современных значений, которые своевольно придают им люди. (...) Глубокий высший смысл первого типа слов неочевиден. Но миссия их велика, ибо служат они средством переноса смысла «от дольних к Горним» – из временного вещественного мира лжи в невидимый вечный существенный мир истины» [90, с. 137]

Ніколо Ніколі, бібліограф та дослідник старовинних текстів 15ст. стверджував, що тільки сакральні тексти несуть в собі прихований, істинний смисл слів, їх силу. Кожний переклад – зміна, що нівечить правду (пор.: іт. *treduttore* «перекладач», *tredittore* «зрадник»). При цьому

на питання його опонентів, чому біля старовинних текстів (якщо вони – справжня цінність) немає натовпу бажаючих, відповідав: «Бо це приховані діаманти. Натовп збирається біля яскравих, хоча і дешевих, брязкалець» [29, с. 87]

Ця ж ідея звучить в словах Апостолів: «Храни преданное тебе, отвращаясь негодного пустословия и лжеименного знания» (Посл. П., 6:20-21); «Скрижали были делом Божьим, а письмена, начертанные на скрижалях, были письменами Божьими»; «Тот, кто обретает истолкование этих слов, не вкусит смерти» (Исх., 22, 15)

Вивчення прадавніх ритуалів, обрядів (Пурани, Зенд, Авеста) доводить колосальне значення в них давніх текстів, кожного складу, фонем, звуку і дозволяє зробити висновок про феноменальну силу прадавнього «изреченного слова, скриту ють моць, не только неизвестную, но даже и не подозреваемую нашими современниками...» [18, с. 12.]

Нагадаємо, що про силу саме "изреченного слова" говорили й древні дослідники (див. Граматику Паніні, Стародавня Індія, 5–4 ст. до н.е.)

В. фон Гумбольдт, який впродовж всього життя намагався (спираючись на знання великої кількості мов, живих і мертвих) відкрити духовну, внутрішню суть мови, занурившись в таємниці її походження, колись зауважив, що «з урахуванням того, що сучасні люди – відверто ліниві споживачі й не більше, ця феноменальна лінгвосистема (прадавня мова – доповн. Дв.) можливо, буде відкрита через століття, якщо не знайдеться купка фанатів, яка дасть відповідь на те, що зараз здається неможливим для людського розуму, що переверне світ і напромак людської цивілізації» [44, с. 73]

Але... Незважаючи на те, що в сучасному світі все більше людей, у яких немає потреби навіть у простому читанні книжок, не те що в розшифруванні манускриптів та прадавніх мов, менше з тим ...

Мовознавці зазначають, що в останні десятиліття в мовознавчій науці спостерігається цікава подвійна тенденція. З одного боку – прослідковується намагання уникнути історичних коментарів в процесі дослідження складних мовних явищ, оскільки вони потребують глибоких знань в різних сферах, копіткої роботи з текстовим та словниковим матеріалом, володіння методикою різноаспектних лінгвістичних аналізів... З іншого – посилюється процес відродження прогресивної традиції порівняльно-історичного мовознавства, що в минулому характеризувалася діяльністю таких видатних учених, як П. Фортунатов та І. Бодуен де Куртене [85, с. 13].

Незважаючи на очевидну складність історичного дослідження, «бажаючих зазирнути в потаємне» ще багато, вони повинні ризикнути заглибитися в надзвичайно складні процеси пошуків в аспекті історії мови, словотвору, трансформації мовної системи та мовних одиниць, що неминуче веде до проблеми прамови. Причому, прамови не тільки і не стільки індоєвропейської, а значно ширшої, всеохоплюючої системи, що дозволяє говорити про формування людства взагалі. Спроба віднайти цю систему пов'язана з роботою не тільки лінгвістів і, навіть, *не стільки* лінгвістів.

Саме про такі відкриття в області фізики, математики, астрономії (як це не дивно на перший погляд обивателів) пишуть дослідники, заявляючи, що саме вони відкривають дорогу для серйозного наближення до вивчення та відкриття суті «не только общего источника отвлеченных верований, но и единого всеобщего эзотерического Сокровенного Языка» [18, с. 17].

Свого часу видатний лінгвіст В. Виноградов, наголошуючи на необхідності розібратися в одному з найскладніших наукових питань, чи була у людства єдина мова, яка вона була, чи залишились в сучасній культурі її рештки, беззаперечні свідчення її існування, підкреслював, що вивчення собливостей будови та функціонування прадавньої лінгвосистеми, її "механізму" є надзвичайно важливим для людства взагалі, оскільки цим механізмом в певному сенсі обумовлюється подальший розвиток мови, мислення, він дає ключ до розуміння багатьох прихованих сокровених таємниць. Але учений зазначав, що робота з реставрації прамови (якщо така відбудеться) вимагає справжніх подвижників, фанатів науки, що здатні ставити питання, відповіді на які поки що в далекій перспективі...

Майже через 100 років Юваль Харарі, автор історичного дослідження «Sapiens», заявляє, що сучасні учені, на жаль, у більшості здатні ставити лише ті питання, на які можливо отримати відповідь. Але потрібно ставити питання, на які відповідь дати важко, а іноді здається неможливим... Треба знайти нарешті відповідь, хто ми, звідки, чого ми хочемо, «чого ми хочемо хотіти» [121, с. 499].

Деякі науковці висловлюють надію на те, що сучасна наука прийме нарешті, незважаючи на матеріалістичні засади, прадавнє езотеричне вчення. Але відбудеться це тільки тоді, коли «сокровенна мова буде хоча б частково розгадана».

При цьому видається доречним нагадати дослідникам слова В. фон Гумбольдта, який зауважував, що потаємна, прихована в звуках, словах сакральних текстів Божественна сила, думка повністю знищується структурно-знаковим прагматичним ставленням до мови. Проблема саме в тому, що «современные материалистические подходы к сакральному знанию все убивают» [18, с. 28].

І все ж... Дослідники стверджують, що, хоча «весь цикл мирового языка станет известным лишь по истечении многих столетий, тем не менее то малое, что было открыто некоторыми учеными, вполне достаточно, чтобы доказать математически его неоспоримое существование» [18, с. 28].

О. Блаватська, посилаючись, зокрема, на дослідження Георга Смита («Assyrian Antiquities»), підкреслює, що всього, що було осмислено, зокрема в сакральних текстах, видатними дослідниками (з подальшою спробою проаналізувати текстовий матеріал в аспекті етимології, семантики, дериватології), вже достатньо, щоб зробити перший крок до свідомого розуміння колишнього існування давньої езотеричної мови.

Як зазначалося, дослідження сокровенної мови ведуться деякими справжніми фанатами від науки на рівні не тільки лінгвофілософському, але й математичному, фізіологічному, що надзвичайно далеко від сучасного споживача перетертого, адаптованого до обивательського сприйняття, інформаційного продукту.

Зрозуміло, що це викликає певний резонанс, м'яко кажучи, нерозуміння....

А, отже, історики мови мають бути готовими до того, що їх титанічні зусилля та праця будуть «потопленими в море скептицизма, отрицаний, современных гипотез» [18, с. 13].

Але тут доречно нагадати слова Монтеस्क'є: «Звинувачуючи когось надто активно, люди ніби хотять зайвий раз довести власну правоту..., яка вже викликає сумніви» [6, с. 87].

Хоча, як зазначалося, пошуки суті сокровенної мови ведуться на різних рівнях наукової парадигми, але зрозуміло, в першу чергу – лінгвістичному, що полягає насамперед, у спробах визначити первинне

значення слів в (бажано, в першу чергу) сакральних текстах.

Ці спроби видаються дуже важливими навіть в наш суворий, неромантичний, прагматичний час.

І, можливо, саме відродження знання про Вищу суть слів конче потрібно нашій прагматичній епосі.

Очевидно, що будь який аналіз знову «заганяє Божественне слово в плоть, що з'їдає Божественний дух», але саме поняття дослідження в сучасній науковій парадигмі вимагає послідовного, виваженого копіткого *аналізування*.

Цей складний процес очевидно повинен ґрунтуватися на багатоаспектному дослідженні з етимологічним аналізом на фоні основних критеріїв (закономірностей фонетичних перетворень, трансформації семантики мовних одиниць, поєднаних і пов'язаних з особливостями дериваційних процесів та трансформацією складу слова), підтверджену текстуальним матеріалом з урахуванням хронологічних трансформацій; вивченні великої кількості словників, наукових досліджень тощо.

В нашій роботі зроблено спробу проаналізувати лексичні одиниці, що демонструють в давніх сакральних текстах дещо незвичні для сучасного носія мови значення, переживши (як свідчать результати поглибленого етимологічного аналізу) різноаспектні трансформації.

«Звуковые и буквенные формы – тела слов со временем неизбежно изменяются, ветшают и отмирают. Уходят в прошлое и устаревшие значения слов. Вечной остается только умная душа каждого слова» [146].

Це надзвичайно цікаве явище спонукає до глибокого, різноаспектного аналізу означених мовних одиниць, «пошуку розум-

ної душі слова» в сакральних текстах.

Зокрема, йдеться про перекладні тексти, а також уривки переважно церковнослов'янською, старослов'янською; іноді (за особливої необхідності) – латиною, давньогрецькою, іншими мовами індоєвропейською сім'ї (представлені в різних дослідженнях, словниках тощо).

Відібрані лексеми підлягають різноаспектному дослідженню.

Зокрема, словотворчий критерій етимологічного аналізу спонукає до пошуку (через різноманітні етимологічні дослідження та словники) єдиних прадавніх коренів, дериваційних протоелементів, що до цієї пори не втратили здатності бути джерелом (для уважного шукача) правдивого, першого (не демотивованого) значення слова.

Основними джерелами при цьому слугували (як зазначалося) різноманітні історико-етимологічні словники (див. *Бібліографія*), дослідження з етимології В. Топорова, О. Трубачова, Ю. Откупщикова, О. Шишкова та інших видатних дослідників.

Аналіз дериваційних протоелементів повинен супроводжуватися аналізом морфонологічних та морфемних трансформацій в діахронному аспекті.

Дослідження ілюструються цитатами з різноманітних сакральних текстів, словесні образи яких (за влучним виразом В. Семенцова) покликані були «для передачі представлений о правильном порядке вещей от предков потомкам» [146].

Критерієм істини слугує, у будь якому випадку, цитата зі Святого письма, в якій аналізоване слово є ключовим.

Текст дослідження представлено українською мовою. Уривки зі Святого Письма та Проповідей приводяться різними слов'янськими мовами, зокрема, українською [використовується робота В. Громова «Біблія або Вічне Євангеліє» – повний переклад з грецької (Новий За-

повіт) та єврейської/арамейської (Старий Заповіт)]. Досить часто цитати Святого Письма демонструються російською (Синодальний переклад Біблії Старого та Нового Заповітів) та церковнослов'янською в спрощеному написанні.

Звертання до Синодального (російською мовою) перекладу та церковнослов'янських текстів спричинений тим, що інші переклади почасти суттєво змінюють уявлення про дериваційні процеси, замінюючи ключове слово близьким за значенням, але відмінним в аспекті твірної основи та протокореня. В найбільш важливих для образного та дериваційного усвідомлення лексем випадках іноді наводяться уривки (запозичені з різноманітних досліджень, словників) зі старослов'янського, давньогрецького, латинського текстів.

Значимо, що Синодальний переклад містить всі книги церковнослов'янської Єлизаветинської Біблії (Єлизаветинська Біблія – назва перекладу Біблії церковнослов'янською мовою, виданого в 1751 році): 50 книг Старого Заповіту та 27 книг Нового Заповіту.

*Переклад 39-ти канонічних книг Старого Заповіту відбувався з івриту (масоретського тексту). Десять неканонічних книг перекладені з грецької, але одна (3-я книга Єздри) перекладена з Вульгата (лат. *Biblia Vulgata* «Загальноприйнята Біблія» – латинський переклад Біблії з IV століття, здійснений переважно святим Ієронімом зі Стридону, який замінив різні варіанти латинських перекладів Біблії (*Vetus Latina*), які існували до того часу. На кінець IV століття виникла потреба в єдиному, достовірному латинському тексті Біблії. Переклад було доручено Ієроніму, найбільшому знавцю Біблії та секретарю папи Дамасія I, оскільки Ієронім чудово володів грецькою мовою, латиною і мав значні знання івриту. У 386 році Ієронім перебрався у Вифлеєм і понад 20 років працював над перекладом Старого й Нового Заповітів латинською мовою. Він почав з Нового Заповіту і переклав його з грецької, а згодом Старий Заповіт – з грецької і з івриту. Зроблений Ієронімом переклад Біблії став нормативним латинським текстом, який отримав назву Вульгата)*

*Переклад Нового Заповіту було виконано з грецького оригіналу за виданням Ельзівірів, відомому як *Textus Receptus* (тип грецького тексту Нового Заповіту, представлений у друкованих виданнях XVI – XVII століття і заснований на пізніх*

рукописах візантійського типу тексту, з невеликими різночитаннями Кесарійського типу тексту, Вульгати та західного типу тексту). На основі Textus Receptus були зроблені європейські переклади Нового Заповіту XVI–XIX ст.

Синодальний переклад має високий авторитет та широко використовується не тільки в православній Церкві, але й в інших християнських конфесіях, зокрема, католиками.

Буде доречним (оскільки представлені нижче поняття актуальні в дослідженні) нагадати, що **СТАРОСЛОВ'ЯНСЬКА МОВА** – мова найдавніших слов'янських перекладів з грецької, які були зроблені Кирилом та Мефодієм в сер. IX ст.

З самого початку ССМ була мовою книжно-літературною і ніколи не використовувалась у побутовому спілкуванні. Під впливом живої мови високий стиль сакральної мови видозмінювався, поряд зі старими написаннями виникали нові, що відображали місцеві народні мовні особливості.

В різних регіонах поступово склалися свої різновиди (ізводи) літературної мови, що з моменту виникнення та формування регіональних відмінностей, називається вже не старослов'янською, а церковнослов'янською.

Основними джерелами для вивчення старослов'янської мови є пам'ятники 10–11 ст. македонського, болгарського та моравського походження, що дають матеріал для реконструкції найдавнішої системи писемної слов'янської мови. Ці тексти написані двома різними слов'янськими азбуками: кирилицею та глаголицею.

Серед глаголичних пам'яток: 10 ст. – Київські листки; 11 ст. – Зографське, Маріїнське та Асеманієво євангеліє, Збірник Клоца, Синайська псалтыр, Синайський требник, Зографський та Боянський полипсести, Рильські та Охридські листки.

Найдавніші кириличні тексти: Савина книга, Супрасльський рукопис, Єнинський апостол, Хилндарські листки, Листки Ундольського, Зографічні листки, Остромирово євангеліє.

ЦЕРКОВНОСЛОВ'ЯНСЬКА МОВА (црѣкъвьнословѣньскъ ѡзыкъ) – мертва писемно-літературна мова, що виникла на базі старослов'янської мови під впливом живих (розмовних) слов'янських мов. Розрізняють місцеві різновиди (ізводи) церковнослов'янської мови: східнослов'янський (київський), болгарський, македонський, сербський, хорватський глаголичний, чеський, румунський.

Церковнослов'янська мова не була розмовною мовою Київської Русі чи інших слов'янських держав, а виконувала функції уніфікованої мови літератури (як латина у середньовічній Західній Європі).

Норми церковнослов'янської мови змінювалися з поступовим пересуванням центрів слов'янської книжності з півдня на схід, під впливом живих народних мов, залежно від тенденцій до уніфікації церковнослов'янської мови та відновлення давніх норм, що було пов'язано з діяльністю різних книжних шкіл.

Нині використовується в церковному православному служінні у східнослов'янських та південнослов'янських державах.

Церковнослов'янська мова справила великий вплив на літературні слов'янські мови, зокрема, народів православної культури (білоруську, болгарську, македонську, російську, сербську, українську). У порівнянні з російською, в українській мові значно менше запозичень із церковнослов'янської, але вони становлять значний обсяг обрядово-релігійної, а також поетично-урочистої лексики.

Українська редакція (київський ізвод) церковнослов'янської мови формувалася разом з розвитком живої української мови, яка взаємодіяла з церковнослов'янською мовою. Окремі характерні риси її

відбиваються вже в другій половині X ст. – кінці XI ст.

Вивченню, дослідженню церковнослов'янської та старослов'янської мов, проблемам їх становлення та функціонування присвячувалися роботи видатних славістів.

Вони підкреслювали очевидний факт прямого зв'язку загальнослов'янської лінгвосистеми, окремих слов'янських мов, сакральних старослов'янської, церковнослов'янської мов із загальноіндоєвропейською системою, що, в свою чергу, демонструє походження від ще більш складної, глибокої мовної системи.

Слов'янська компаративістика є логічною ланкою в низці досліджень, що стосуються індоєвропейської, а, останнім часом, ностратичної прамови.

Принагідно зазначимо, що ностратичною (від лат. noster – наш) прамовою називають лінгвосистему, від якої походить гіпотетична макрородина мов, що поєднує кілька мовних родин і мов Європи, Азії й Африки, у тому числі алтайські, дравідійські, індоєвропейські, уральсько-юкагирські (уральські і юкагиро-чуванські) мови й ескімосько-алеутські.

Характеризуючи древній спільнослов'янський стан мовних лінгвосистем у порівнянні з загальноіндоєвропейським, А. Мейє підкреслював характерну для слов'янських мов безперервність і стійкість у розвитку основних елементів успадкованої індоєвропейської структури. Учений констатував, що в цілому, загальнослов'янська мова ввела багато нового, багато упорядкувала, багато спростила. Але, навіть представляючи мало таких форм, які можуть бути ототоженні з спільноіндоєвропейськими, вона продовжує, тим не менш, без будь якої перерви розвиток загальноіндоєвропейської мови; в неї не можна помітити тих раптових змін, які надають такий характерний вид грецькій,

італійській, латинській, кельтській, німецькій.

Учений зазначав, що слов'янська мова – це індоєвропейська мова, що сформувалася в результаті тривалого вживання, глибоко змінена багатьма впливами, але така, що в цілому зберегла архаїчний тип. Вивчення слов'янських явищ в порівняльно-історичному аспекті може дати колосальні знання про основні процеси на тих чи інших мовних рівнях і загальноіндоєвропейської мовної системи і тієї, що їй передувала [85, с. 14].

Учений підкреслював, що структура мов, які функціонують в сучасну епоху, демонструючи безліч трансформацій всіх рівнів лінгвосистеми з різних історичних причин впродовж довгого часу, принципово не може бути тотожною тій структурі мови, що лягла в основу їх формування, але дає можливість реконструювати більш давні форми, що, в свою чергу, дозволяють визначити ті елементи, що існували та функціонували в глибоку давнину і, трансформувавшись з тих чи інших причин, увійшли в склад сучасних структурованих лінгвосистем [85, с. 137].

Науковець підкреслював важливість вивчення давніх (зокрема старослов'янських та церковнослов'янських) текстів на різних рівнях та в етимологічному аспекті.

А. Мейє наголошував, що саме аналіз текстів, писаних давніми мертвими мовами, дозволить підійти до процесу реконструкції спільної прамови людства.

При цьому дослідник ставився скептично до етимологічних розвідок на тому рівні і з тією методикою, що існувала на той час у мовознавчій науці [85, с. 190].

Порівняльно-історичному вивченню прамов, що наблизило б до усвідомлення існування спільної загальнолюдської лінгвосистеми, присвячували свої роботи М. Ломоносов, О. Востоков, Й. Добровський, Ф. Міклошич, Е. Бенвеніст, А. Жюре, П. Шантрен, Ф. Буслаєв, О. Потеб-

ня, І. Срезневський, В. Богородицький, І. Бодуен-де-Куртене, А. Мейе, Х. Педерсен, В. Пізани, П. Пірсон, Я. Грот, П. Фортунатов, О. Шахматов, Г. Ильїнський, В. Поржезинський, О. Томсон, В. Виноградов, Б. Ляпунов, С. Микуцький, О. Преображенський, М. Фасмер, Д. Ушаков, Є. Будде, Вл. Георгиев, К. Бругман, Ф. Гелтергоф, Ж. Варбот, В. Топоров, О. Трубачов, В. Іванов, М. Фрейденберг, В. Мартинов, Ю. Откупщиков та інші талановиті дослідники..

Л. Булаховський, презентуючи думку багатьох істориків мови, зазначив: «Поряд із санскритом, давньогрецькою та балтійськими мовами, менш значною мірою латиною та готською, слов'янським належить винятково важливе значення в усьому, що стосується реконструкції найдавнішої мовної системи» [49, с. 218].

Велика роль в цьому процесі належить саме старослов'янській та церковнослов'янській (в аспекті аналізу текстового матеріалу) мовам.

Слід зазначити, що внесок істориків мови в дослідження як окремих лінгвістичних проблем, так і глобальної проблеми існування та функціонування прамови важко переоцінити.

Компаративістика налічує роботи цілої плеяди талановитих учених із дослідження індоєвропейської та праслов'янської мовних систем. Наукові трактати присвячуються аналізу історії окремих індоєвропейських мов, мовних груп, дослідженню споріднених мов, в якому акцентується увага на критеріях генетичних зв'язків та походження, на процесах утворення лексичної та граматичної систем, семантичної демотивації лексем, втрат безпосереднього органічного зв'язку між поняттями генетичної похідності та мотивації.

Науковці приділяють велику увагу вивченню проблеми історичної деривації, утворенню моделей з певними морфонологічним трансформаціями та змінами на рівні давніх коренів, принципам відбору означених моделей та типів словотворення; граматичним пара-

дигматичним змінам, функціонуванню граматичних категорій, граматичних зв'язків, трансформації синтаксичних структур.

Акцентується увага на проблемі лексико-семантичних трансформацій в давніх мовах, формуванні певних лексичних груп, історичним змінам лексичного значення та лексико-семантичного поля.

Досліджуючи означені проблеми в порівняльно-історичному аспекті, науковці в тій чи іншій мірі підходили до аналізу функціонування первинних елементів давніх мов на всіх рівнях лінгвосистеми, все більше наближаючись до проблеми реконструкції прамови.

Видатні лінгвісти наголошували при цьому на очевидній необхідності серйозних етимологічних досліджень на всіх рівнях мови.

Особливої уваги в цьому аспекті заслуговує діяльність О. Трубачова, який, на думку В. Топорова, являє собою «целую эпоху в языкознании» і, особливо, «в сфере гуманитарного знания второй половины XX века» [85, с. 73]. Саме діяльність О. Трубачова в області етимології «произвела переворот в самом понимании задач» [85, с. 74] цього розділу лінгвістики.

Праці та словники О. Трубачова з означеної тематики є саме «той колыбелью, где завязывалось достойное будущее этимологии» [85, с. 74].

Американський славист Х. Бирнбаум зазначав, що етимологічні дослідження О. Трубачова, методика їх проведення «ввели в научный обиход ряд пронизательных соображений и представляют собой впечатляющий пересмотр существующих лингвистических данных и известных гипотез <...> даже на современной стадии методологической

изошрённости» [17, с. 53].

Порівняльно-історичне дослідження мови, що, проаналізувавши основні мовні словотворчі процеси, дозволяє тою чи іншою мірою реконструювати певну лінгвосистему, виводить на необхідність глибокого етимологічного аналізу.

Етимологія – це галузь науки, що вимагає від дослідника «широчайших познаний, емкого кругозора и глибоких обобщений (...); в наши дни лишь очень немногие специалисты берутся за подобный обобщающий труд (.....); (...) «этимология выступает как отрасль языкознания, наименее разработанная и наиболее спорная по своим результатам» [85, с. 13].

Автор свідомо наголошує на необхідності етимологічного аналізу з *чітко визначеними вимогами та критеріями*, спираючись на слова талановитого дослідника О. Преображенського, який зазначав, що, якщо ми визнаємо наукову необхідність реконструкції та розуміння прамови, то повинні усвідомлювати доцільність глибоких (з урахуванням складних історичних процесів на всіх рівнях мови і суспільства) етимологічних досліджень.

Цілком визнаючи і підкреслюючи очевидну необхідність етимологічного аналізу під час глибоких лінгвістичних досліджень, зазначимо, що його основним завданням вбачаємо те, що найбільш близьке до етимології самого слова «етимологія», яка означає науку про «істинне» (тобто «первинне, первісне») значення слова.

На наш погляд, задача етимологічного аналізу полягає саме у встановленні того значення, яке слово мало в момент свого виникнення, а не в будь який (актуальний для дослідника) період розвитку мови.

Ще автор «Граматики латинської мови» Варрон писав, що етимологія – це розділ граматики, що вивчає *cur et unde sint verba* [85, с. 189].

В цьому ж сенсі розумів задачі етимології, наприклад, Г. Ломмель, який зазначав, що етимологія прагне не до встановлення значення слова в певний окремий період розвитку мови, а до визначення того значення (*die Bedeutung*), яке слово мало в момент свого виникнення.

В. Пізані, приєднуючись до означеної точки зору, підкреслює, що «задача етимолога полягає в тому, щоб визначити той формальний матеріал, з якого було створено слово, й те поняття, яке воно повинно було означати, хай навіть абсолютно незрозуміле сучасному мовному носію» [88, с. 70].

На подібних позиціях підходу до етимологічних досліджень стояли В. Гумбольдт, А. Мейє та інші видатні дослідники історії мови, що бачили задачу етимологічного дослідження у пошуку значення слова та елементів творення в прадавній момент свого виникнення .

Очевидно, що обов'язковою умовою успішного етимологічного аналізу є визначення його алгоритму, основних принципів та критеріїв його проведення.

На жаль, слід констатувати, що на даний момент у мовознавстві не існує єдиної точки зору відносно задач етимології і, відповідно, принципів та критеріїв проведення етимологічного аналізу.

В сучасних етимологічних дослідженнях все частіше застосовується метод порівняльного аналізу, що ґрунтується на так званій теорії множинної етимології, запропонованої А. Ерну та в експліцитному вигляді репрезентованої В. Топоровим, який, посилаю-

чись на дані давніх, мертвих (хетської, авестійської, коптської, тохарської, лідійської тощо) та нових, функціонуючих, мов, розглядає окремі етимологічні рішення як певні ступені наближення до матриці етимологічної відносності.

Ю. Откупщиков в своїй роботі «Из истории индоевропейского словообразования» підкреслює необхідність визначення чітких критеріїв правильності етимологічного дослідження, методики їх застосування.

Серед основних критеріїв послідовного та дійсно наукового проведення етимологічного аналізу в нашій роботі визнані прийняті у сучасному мовознавстві як основні – фонетичний, словотворчий, семантичний, хронологічний.

Виходячи з того, що проблема лексико-семантичних трансформацій в давніх мовах, історичних змін лексичного значення, пов'язаних з іншими глибокими трансформаціями в лінгвосистемі, є досить актуальною на сучасному рівні мовознавчої науки, **мета** роботи полягала в тому, щоб на основі етимологічного аналізу (з урахуванням і послідовним дотримання основних критеріїв) проаналізувати деякі лексичні одиниці сакральних текстів з ознаками трансформації семантики, пов'язані з очевидними дериваційними, морфонологічними перетвореннями; віднайти (на основі аналізу означених змін) **первинне, сокровенного значення лексем.**

Для цього були визначені **задачі**:

1. Ознайомитися з науковою літературою, що стосується досліджуваної проблеми;
2. Дослідити історію питання;
3. Ознайомитися з методикою різноаспектного етимологічного аналізу; визначити та описати основні принципи та критерії його проведення;

4. Дослідити текстуальний матеріал, виділивши лексеми, трансформовані (у порівняльно-історичному аспекті) семантично;
5. Провести різноаспектне дослідження на основі визначених (словотворчого, фонетичного, семантичного, хронологічного, діалектологічного) критеріїв етимологічного аналізу;
6. Аналіз підкріплювати посиланням на наукові дослідження, словники; ілюструвати текстуальним матеріалом.

Зазначимо ще раз, що основним науковим підґрунтям в процесі різноаспектного дослідження виступили різноманітні історико-етимологічні словники (див. *Бібліографія*), дослідження з етимології В. Топорова, О. Трубачова, Ю. Откупщикова, Олександра Шишкова та інших видатних дослідників.

Ілюстративним матеріалом слугували цитати з різних сакральних текстів, словесні образи яких (за влучним виразом В. Семенцова) покликані були «для передачі представлений о правильном порядке вещей от предков потомкам».

Критерієм істини виступали, у будь якого випадку, цитати зі Святого письма, проповідей, в яких аналізоване слово є ключовим.

Як зазначалося, текст дослідження представлено українською мовою. Уривки зі Святого Письма та Проповідей приводяться різними слов'янськими мовами, зокрема українською [використовується робота В. Громова «Біблія або Вічне Євангеліє» – повний переклад з грецької (Новий Заповіт) та єврейської/арамейської (Старий Заповіт)].

Досить часто цитати Святого Письма демонструються російською (Синодальний переклад Біблії Старого та Нового Заповітів) та церковнослов'янською в спрощеному написанні (джерела позначаються прийнятими скороченнями).

Звертання до Синодального (російською мовою) перекладу та церковнослов'янських текстів спричинений (як вже зазначалося) тим, що інші переклади почасти суттєво змінюють уявлення про дериваційні процеси, замінюючи ключове слово близьким за значенням, але відмінним в аспекті твірної основи та протокореня.

В найбільш важливих для образного та дериваційного усвідомлення лексем іноді наводяться уривки (запозичені з різноманітних досліджень, словників) зі старослов'янського, давньогрецького, латинського текстів.

Прийняті скорочення (відповідно до Синоїдального перекладу)

Быт. (Бут) – Первая книга Моисеева, Бытие (Буття)

Втор. – Пятая книга Моисеева. Второзаконие

Гал. – Послание к галатам

Дан.– Книга пророка Даниила

Деян. – Деяния святых Апостолов

Езд. – Книга Ездры

Евр. – Послание к евреям

Екк. – Книга Екклесиаста

Еф. – Послание к Ефессянам

Иак. – Послание Иакова

Иез. – Книга пророка Иезекииля

Иер. – Книга пророка Иеремиии

Ин. (Ин) – Евангелие от Иоанна

1 Ин. – Первое послание Иоанна

Иов. – Книга Иова

Иоил. – Книга пророка Иоиля

Ис. – Книга пророка Исаии

Исх. – Вторая книга Моисеева. Исход

1 Кор. – Первое послание к коринфянам

2 Кор. – Второе послание к коринфянам

Лев. – Третья книга Моисеева. Левит

Лк. – Евангелие от Луки

Мих. – Книга пророка Михея

Мк. – Евангелие от Марка

Мф. – Евангелие от Матфея

Нав. – Книга Иисуса Навина

Неем. – Книга Неемии

Ос. – Книга пророка Осии

Откр. – Откровение Иоанна Богослова
1 Пет. – Первое послание Петра
2 Пет. – Второе послание Петра
Посл. П. – Апостола Павла послание к евреям
Притч. – Книга притчей Соломоновых
Псалт. – Псалтир
Пс. Д. – Псалом Давида
Рим. – Послание к римлянам
Соф. – Книга пророка Софонии
1 Тим. – Первое послание к Тимофею
Тит. – Послание к Титу
Тов. – Книга Товита
1 Фес. – Первое послание к фессалоникийцам
Фил. – Послание старца Филофея
Флп. – Послание к филиппийцам
Фм. – Евангелие от Фомы
1 Цар. – Первая книга царств
2 Цар. – Вторая книга царств
3 Цар. – Третья книга царств
4 Цар. – Четвертая книга царств
Числ. – Четвертая книга Моисеева. Числа

Бул. – Булла «Misericordiae vultus» («Обличья милосердя»)
Бх. – Бхагавад-гита

Аналізовані лексеми

БОГ – ГОСПОДЬ

ОТЕЦ (Ь) (БАТЬКО) – СИН

НАЧАЛО (ПОЧАТОК, НАЧАТОК) – КО(І)НЕЦЬ

АДАМ – ЄВА

АД – ПЕКЛО

РАЙ

РАЙДУГА

ПРАВДА – ІСТИНА

ГРІ(є,Ї)Х

ІГО – СВОБОДА

ВОЛЯ

МИЛІ (О)СТЬ

СВІ (є,Ї)Т(ЛО) – ТЬМА

СЛОВО – СЛАВА

МИР

ЛЮБОВ (КОХАННЯ)

СИЛА – СЛАБО (І)СТЬ (СЛАБКІСТЬ)

РАДІ (О)СТЬ – ЩАСТЯ (СЧАСТЬЕ)

ДОЛЯ

СУД

СУДЬБА

ЗАКОН

ЧЕСТЬ

СОВІ(Е)СТЬ (СОВЬСТЬ)

РОЗДІЛ І.

ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ МОВ

Вважається, що історичне мовознавство виникло на початку ХІХ.

При цьому було б некоректним не відзначити, що становлення цієї науки ґрунтується на величезній та плідній роботі в області конкретних філологій (індійської, іранської, германської, слов'янської), проведеної істориками мови набагато раніше, на величезному нагромадженні матеріалів дослідження різних мов Європи та інших частин світу.

У порівняльно-історичному мовознавстві виробились і застосовуються різні прийоми.

Зокрема:

- зіставляється або паралельно вивчається мовний матеріал, який розглядається в історичному розвитку, з урахуванням змін, що відбуваються в мові;
- вивчаються не окремі мовні факти чи явища, а системи їх: у фонології – система фонем, у морфології – системи граматичних форм, їхніх парадигм, у лексиці – означення взаємозв'язаних понять тощо;
- встановлюються системи відповідностей між зіставляваними мовами у фонетиці, морфології, синтаксисі, лексиці й фразеології;
- визначається відносна (релятивна) хронологія мовних фактів поряд з безвідносною (абсолютною) хронологією;
- встановлюється спорідненість мов на основі систем відповідностей;
- відновлюються (реконструюються) факти на основі систем відповідностей між спорідненими мовами й усуваються прогалини в їхній документальній історії;
- відбираються релікти (архаїчні факти), які мають важливе зна-

чення для відновлення найдавнішого стану досліджуваних мов;

- береться до уваги і аналізується взаємодія складових частин окремих мов (явища граматичної аналогії, лексичної контамінації) і взаємодія окремих мов, яка порушує основну лінію їхнього розвитку – вплив однієї мови на іншу, запозичення тощо.

Порівняльно-історичне вивчення мов на сучасному етапі розвитку мовознавства є основною, найбільш ефективною формою дослідження проблем походження, трансформації, особливостей формування сучасних лінгвосистем.

Результати порівняльно-історичного вивчення мов становлять надійне підґрунтя для конкретної розробки питання про характер зв'язку розвитку мови та мислення, а в ряді випадків можуть бути використані для відтворення та деталізації різноаспектних особливостей життя, формування людської цивілізації, суспільства в давні періоди, безпосередньо не відображені історією.

В основі досліджень порівняльно-історичного мовознавства лежить сукупність прийомів дослідження мовного матеріалу для встановлення *спорідненості* мов і вивчення історичного розвитку *споріднених* мов.

Позаісторичне порівняння мов, яке, на відміну від історичного порівняння, є зіставленням споріднених і неспоріднених мов, застосовували певною мірою ще за античних часів. У Європі, наприклад, провадилося зіставлення давньогрецької і латинської мов; у Стародавній Індії – зіставлення санскриту й пракриті тощо. Особливо розвинулось воно в XVII–XVIII століттях з нагромадженням матеріалів дослідження різних споріднених мов Європи та інших частин світу.

Історичне дослідження мов ґрунтується на *порівняльно-історичному методі*, що являє собою систему наукових прийомів визначення генетичних відношень між мовами й відтворення (реконструкцію) доісторичного розвитку мов та їх праформ на підставі виявлення конкретних ознак звукової спорідненості, семантичної тотожності та генетичної близькості морфем порівнюваних лінгвосистем.

Порівняльно-історичний метод є основою для здійснення етимологічного аналізу слів, морфем, словоформ, за допомогою якого встановлюються їх походження, первісне значення, початкове звукове оформлення (праформа) та історія розвитку.

Як зазначалося, порівняльно-історичне вивчення спорідненості індоєвропейських мов розгорнулося в загальний розділ мовознавства лише в ХІХ столітті.

Дослідження відносної повноти фактів цієї спорідненості і розробка спеціального методу порівняльно-історичного аналізу матеріалу споріднених мов стало можливим завдяки результатам, досягнутим мовознавчою наукою до ХІХ століття.

Блискучі досягнення перших компаративістів були підготовлені тривалою працею мовознавців попередніх періодів, що створювали описові граматики окремих мов і в ряді випадків впритул підходили до відкриття і вивчення фактів спорідненості мов.

Винятковий інтерес в цьому відношенні представляють дослідження

М. Ломоносова, в яких розроблено положення про спорідненість і спільність походження слов'янських мов, а також висувається і доводиться шляхом зіставлень мовних фактів думка про спорідненість ряду мов індоєвропейської сім'ї.

Перелік основних робіт, які сформували порівняльно-історичний

підхід до вивчення мов, слід почати з повідомлення в 1786 р засновника «Азіатської спілки» в Калькутті В. Джоунса про роль санскриту як загального джерела для грецької, латинської, готської, кельтської та інших мов.

Починає спеціальне вивчення давньоіндійської мови книга Ф. Шлегеля «Про мову і мудрість індійців» (1808).

Вперше звернув увагу на безпосередній зв'язок санскриту з російською мовознавець (інкогніто), який опублікував роботу «Про сходство санскритского языка с русским» (1811).

Грунтовне вивчення мови в порівняльно-історичному аспекті починається з робіт Ф. Боппа і Р. Раска.

«Порівняльна граматики санскрита, зенда, вірменської, грецької, латинської, литовської, старослов'янської, готської і німецької мов» і маса інших досліджень Ф. Боппа, за справедливим зауваженням П. Фортунатова, «назавжди збережуть своє історичне значення в порівняльному мовознавстві, які б істотні результати воно не отримало» [49, с. 39].

Порівняльно-історичне слов'янське мовознавство ґрунтується на глибоких дослідженнях О. Востокова, Й. Добровського, І. Бодуена де Куртене; розвивається в роботах Ф. Міклошича, Ф. Буслаєва, О. Потебні, на формування наукових поглядів якого значний вплив мали праці видатного вченого В. фон Гумбольдта.

Робота О. Потебні «Із записок з російської граматики», по суті, знаменує собою новий напрямок, яким пішов розвиток порівняльного мовознавства в кінці XIX ст.

Видатним дослідженням в цьому аспекті стала робота з порівняльно-історичного вивчення слов'янських і ряду інших індоєвропейських мов О. Попова, талановитого учня О. Потебні.

Величезний внесок у розвиток етимології і етимологічного аналізу як невід'ємного чинника компаративного дослідження вніс

А. Потт.

Істотну роль у зближенні досягнень порівняльно-історичного мовознавства з виробленим працями філологів-класиків методом ретельного опису мовних фактів зіграли роботи Р. Курціуса і А. Шлейхера. Складений Шлейхером «Компендій порівняльної граматики» виявився значною працею, що узагальнила досягнення порівняльного мовознавства за весь попередній період.

Великий внесок у подальший розвиток порівняльно-історичного мовознавства в аспекті звукових процесів зробили Г. Асколі, К. Бругман, Г. Остгоф, Х. Педерсен, А. Фік, П. Фортунатов та інші талановиті дослідники.

Велике значення для формування нового розуміння характеру процесів мовного розвитку мало розгортання роботи з діалектології.

Хоча полем діяльності таких мовознавців, як Ф. Діц, Ф. Міклошич, І. Срезневський та інші, були окремі розділи науки, однак загальнотеоретичне значення виконаної ними роботи з вивчення історії окремих мов і діалектів важко переоцінити.

Кінець XIX століття знаменується для мовознавчої науки певними ознаками, сформульованими А. Мейє: «У зв'язку з тим, що формується тенденція до вивчення всього ряду текстів від найдавніших до сучасних, в науці зміцнюється прагнення простежувати еволюцію кожної мови, від прамови до аналізу конкретних явищ» [73].

Основним положенням компаративістики к. XIX століття стає концепція причинної обумовленості мовних явищ, чого не було в класичному мовознавстві, що зводило свою діяльність до ретельного опису фактів.

Про цю тенденцію заявив І. Бодуен-де-Куртене, який підкреслював, що кожний науковець, в тому числі і дослідник мови, повинен пе-

рейнятися переконанням, що немає жодного явища, якому не було б причини, що не було б обумовлено необхідністю, що не мало б свого пояснення, яке викристалізовується найчіткіше в етимологічному аналізі.

Великий внесок у розвиток компаративістики зробили представники молодогограматичного напрямку А. Лескін і Г. Паулі.

Значний вплив на розвиток історичних концепцій мали полемічні роботи Б. Дельбрюка, Г. Курціуса, К. Бругмана, Г. Шухарда, Л. Булаховського та ін.

Визначну роль у створенні теоретичних основ історико-лінгвістичних досліджень зіграла діяльність представників Казанської та Московської лінгвістичних шкіл, зокрема М. Крушевського, який обґрунтував спостереження над характером співвідношень елементів, що утворюють слово; В. Богородицького, що акцентував увагу на фонетичних змінах при варіації стародавніх коренів, успадкованих пізніми лінгвосистемами; І. Бодуена-де-Куртене, який вперше обґрунтував положення про перерозклад або переінтеграцію морфемного складу слова, успадкованих праслов'янською, а потім, відповідно, окремими слов'янськими лінгвістичними системами, що дало можливість пізніше сформулювати алгоритми словотворчого критерію етимологічного аналізу.

Заслуга І. Бодуен-де-Куртене, як писав Л. Щерба, «... в геніальному аналізі мовних явищ і не менш геніальній далекоглядності, з якої він вбачав причини їх змін та відповідно їх походження» [49, с. 101].

Слід зазначити видатні заслуги П. Фортунатова, який звернув увагу на необхідність для наукової достовірності порівняння і зіставлення в історичному аспекті фактів не тільки споріднених, але й генетично віддалених мов.

До школи П. Фортунатова належали О. Шахматов, В. Поржезинській, О Томсон, Д. Ушаков, Є. Будде, які зробили значний внесок у розвиток компаративістики.

Слід зазначити роботи в аспекті порівняльного аналізу П. Педерсена, К. Бернекера, О. Брока, П. Буайє та інших талановитих учених.

Кінець XIX – п. XX століття характеризуються в сфері порівняльного історичного мовознавства посиленням інтересом до вивчення окремих мовних груп, особливо тих, які, за спостереженнями дослідників, більше за інших зберегли вірність архаїчним формам.

Йдеться про вивчення складних процесів в німецьких і балтослов'янських мовах в роботах І. Шмідта.

Ще раз зазначимо важливість вивчення проблем діалектології для історичного мовознавства XX ст.

Величезний внесок в компаративістику представляють праці з історії та діалектів східнослов'янських мов О. Шахматова, який підкреслював: «Визначення з'ясування взаємних відносин говірок, діалектів, вказівка на послідовність їх утворення і розвитку – все це набуває відчутні обриси і твердий ґрунт за умови тісного зближення з даними історії народу» [49, с. 160].

Значну роботу у вирішенні проблеми диференціації древніх діалектів виконали відомий італійський мовознавець Г. Асколі, празькі лінгвісти Б. Гавранек, І. Зубатий і ін.

Сформульвані ними положення певним чином лягли у формування діалектологічного критерію етимологічного аналізу.

Теорія древніх діалектів була розгорнута в роботах визначного французького компаративіста А. Мейє, що належить вже до новітнього етапу в розвитку компаративістики.

Талановитий аналітик, А. Мейє – автор 24 книжок і понад 500 статей з індоєвропейського мовознавства, славістики, германістики, іраністики тощо. Найвідомішими серед його досліджень є «Вступ до порівняльного вивчення індоєвропейських мов» (1903), «Порівняльний метод в історичному мовознавстві» (1921), «Спільнослов'янська мова» (1934).

Поняття прамови, зокрема праслов'янської та праіндоєвропейської, стали одними з ключових в історичному мовознавстві.

Праіндоєвропейська мова – реконструйований лінгвістами преток мов індоєвропейської сім'ї.

Праіндоєвропейська мова була розвинутою флективною мовою номінативної будови. Існують переконливі гіпотези, що номінативному типу будови передували ергативний чи активний тип на більш ранньому етапі історії мови. Порядок слів був вільним.

Як вже зазначалося, вивчення та реконструкція праіндоєвропейської мови почали інтенсивний розвиток на початку XIX ст., хоча здогадки про існування індоєвропейської сім'ї мов та спільної для неї прамови мали місце набагато раніше.

В науці для запису реконструйованих порівняльно-історичним методом праіндоєвропейських форм, перед якими, для означення їх гіпотетичності, традиційно ставиться астериск (*), використовується спеціальна фонеморфологічна транскрипція на базі латинського алфавіту з додатковими діакритичними знаками:

*A *a	*agros (поле)	[a]
*Ā *ā	*mātēr (мати)	[a:]
*B *b	*belo (сила)	[b [̄]]
*B ^h *b ^h	*alb ^h o (білий)	[b ^h]
*D *d	*domos (дім)	[d [̄]]
*D ^h *d ^h	*wind ^h ewā (вдова)	[d ^h]
*E *e	*genos (род, пол)	[e]
*Ē *ē	*rēg-s (король)	[e:]
*G *g	*agros (поле)	[g [̄]]
*G ^h *g ^h	*weg ^h (іхати)	[g ^h]
*G ^w *g ^w	*g ^w en (жена)	[g ^{wh}]
*G ^{wh} *g ^{wh}	*(s)noyg ^{wh} os (сніг)	[g ^{wh}]
*Ĝ *ĝ		[ʃ [̄]]
*Ĝ ^h *ĝ ^h		[ʃ ^h]
*H *h		[x]
*H ₁ *h ₁		[ʔ]
*H ₂ *h ₂		[ʃ]
*H ₃ *h ₃		[ʃ ^w]
*I *i	*wid (відати, знати)	[i]
*Ī *ī	*g ^w īwos (живий)	[i:]
*K *k	*ken- (кон)	[k]
*K ^w *k ^w	*k ^w oinā (віддача)	[k ^w]
*Ķ *ķ	*k̄mtóm (сто)	[c]
*L *l	*leub ^h (люб-ити)	[l]
*Ł *ł	*włk ^w os] (вовк)	[l]
*Ł̣ *ł̣	*płnos (повний)	[ḷ:]
*M *m	*wem (рвати)	[m]
*Ṃ *ṃ	*septeṃ (сім)	[ṃ]
*Ṃ̣ *ṃ̣		[ṃ:]

*N *n	*nok ^w t (ніч)	[n]
*Ń *ń	*mŋti-s (мислення)	[ŋ]
*Ń̄ *ń̄	*geŋtos (народжений)	[ŋ:]
*O *o	*owis (вівця)	[o]
*Ō *ō	*gnō (знати)	[o:]
*P *p	*ped-, *pod (пята, нога)	[p]
*R *r	*b ^h er (нести)	[r]
*Ṛ *ṛ	*kṛd (серце)	[ṛ]
*Ṝ *ṝ	*gṛnom (рослина, зерно)	[ṛ:]
*S *s	*senos (старий)	[s]
*T *t	*treyes (три)	[t]
*U *u	*rud ^h os (красний, червоний)	[u]
*Ū *ū	*mūs (миша)	[u:]
*W *w	*newos (новий)	[w]
*Y *y	*yek ^w rt (печінка)	[j]

Існують різні гіпотези походження прамови. Зокрема Ностратична гіпотеза, висунута данським ученим лінгвістом Х. Педерсеном в 1903 році та на початку 1960-х років розвинута радянськими та російськими лінгвістами – В. Илліч-Світічем, В. Дибо, С. Старостіним та іншими дослідниками, – об'єднує низку більш ранніх гіпотез і припускає зближення індоєвропейських мов з уральськими, алтайськими, дравидськими та картвельськими, що демонструє прадавнє існування всеохоплюючої мовної макросім'ї і, відповідно, прамови.

Пошуки прабатьківщини індоєвропейців почались одночасно із зародженням індоєвропеїстики. Колосальний вплив мали на перших індоєвропеїстів санскритські та давньоперські тексти, що відзначилось на пошуках правітчизни.

Зокрема, В. Джоунс вважав, що правітчизна індоєвропейців – в Ірані. Інші учені на початку ХІХ ст. розташовували її в Гімалаях чи безпосередньо на Індійському субконтиненті.

Р. Латем вважав, що прабатьківщину індоєвропейців слід шукати в Європі.

Ця ідея була підхоплена та розвинута націоналістично налаштованими ученими, що не відрізняли мову від раси, такими, зокрема, як Г. Коссінна, який вивів «арійців» з північної Європи (південна Скандинавія та північна Германія).

Довжелезна низка теорій походження індоєвропейців завершується хронологічно вірменською теорією про походження праіндоєвропейської мови на території сучасної Вірменії.

Аргументується ця теорія в працях академіків Т. Гамкрелідзе та Вяч. Вс. Іванова.

Одночасно із зародженням індоєвропеїстики формуються різні *прийоми* пошуків прабатьківщини індоєвропейців.

Основним засобом пошуку правітчизни слугує лінгвістична палеонтологія, *вивчення та аналіз найдавніших елементів мови*.

Проблема вивчення найбільш древніх елементів морфеміки, структури кореня розглядалася в працях Ф. де Сосюра і П. Пірсона, який, зокрема, розвиваючи ряд положень, представлених в роботах Г. Курціуса і А. Фіка, розробив теорію «детермінативів».

Сутність теорії полягає в наступному: «велика кількість коренів, що зустрічаються в індоєвропейських мовах, містить в собі елементи, що спочатку їм не належали і мають інше (кореневе, суфіксальне) походження. Це пов'язано із загальною тенденцією словотворчих елементів зливатися з коренем в одне ціле, утворюючи основи для подальшого словотворення» [49, с. 172]. Внаслідок цього процесу виникали так звані «вторинні корені» і новоутворені основи, пов'язані з

формування *вторинної мотивації*.

П. Пірсон підкреслював, що «детермінативи, так само як іменні суфікси, можуть поєднуватися один з одним найрізноманітнішими способами. Таким чином, з одного первинного кореня часто виникає ціла низка вторинних, і цим пояснюється чергування етимологічно споріднених, що не зводяться на сучасному рівні до однієї праформи, кореневих форм» [49, с. 172].

Дане явище, назване «кореневою варіацією», наштовхнуло деяких дослідників на спробу пояснення процесу морфемної і, як наслідок, словотвірної варіативності в різних мовних системах, пояснення енантіосемії, полісемії, омонімії й формування у подальшому алгоритмів словотворчого критерію етимологічного аналізу.

В компаративістиці ХХ ст. активно розгорнулися дослідження структури прадавнього кореня-основи, характеру стародавнього основоутворення, особливостей морфемної структури і словотвору, що були підготовлені, як уже зазначалося, дослідженнями П. Пірсона, працями Ф. де Сосюра (в аспекті стародавнього вокалізму).

Значне місце у висвітленні цієї проблеми посідає «Порівняльна граматика» К. Бругмана.

Основною в процесі вирішення проблеми *морфемної структури* древнього слова стала робота А. Мейє «Вступ у порівняльне вивчення індоєвропейських мов».

Значний внесок у вивчення питання про характер найдавніших елементів індоєвропейських мов зробили Ю. Курилович і Е. Бенвеніст, поглиблюючи формальний аналіз морфемної структури архаїчного слова.

Спробу представити морфемну структуру найдавнішої лінгвосистеми у всіх аспектах зробив Г. Хирт в роботі «Індogerманська граматика», з критикою якої виступив А. Мейє, вступаючи в полеміку з автором з приводу праоснов древньої мовної системи.

З інтерпретацією лінгвістичних поглядів Г. Хирта виступили Х. Арнц, К. Карстін, Ф. Шпехт та ін.

Впродовж останніх десятиліть ХХ ст. спостерігалася нова хвиля відродження інтересу до порівняльно-історичного мовознавства, що прийшла після періоду захоплення виключно структуралістськими дослідженнями. Серед найбільш глибоких і серйозних досліджень, присвячених порівняльній граматиці давніх мов, більшість акцентує увагу на проблемі походження первинних елементів древньої морфемної структури.

Велика увага приділяється питанням етимології та семантики праморфем, фонетичним та морфонологічним мінам.

Слід зазначити, що багато досліджень перебувають у полоні структуралістського підходу, позбавленого живого аналізу, зверненого до семантичної сторони досліджуваних морфемних елементів.

Виняток в цьому аспекті представляє робота Е. Бенвеніста «Назви діяча та назви дії в загальноіндоєвропейській мові».

У цій роботі автор, спираючись на багатий фактичний матеріал, проводить тонкий аналіз семантики словотворчих типів, семантики основ і дериваційних елементів.

Як вже зазначалося, вивчення *слов'янських мов* в порівняльно-історичному аспекті веде свій початок від праць мовознавців О. Востокова та Й. Добровського і триває вже біля 200 років.

Будучи органічною складовою загальноіндоєвропейського порівняльно-історичного мовознавства, воно завжди відігравало значну роль, з одного боку, в процесі осягнення складних явищ стародавньої мови, з іншого – в аналізі основних процесів праслов'янської лінгвосистеми, окремих слов'янських мов на різних етапах їх розвитку.

Величезне значення в процесі становлення слов'янської компа-

ративістики мали вже згадувані наукові дослідження:

М. Ломоносова, О. Востокова, Й. Добровського, Ф. Міклошича, Ф. Буслаєва, О. Потебні, І. Срезневського, В. Богородицького, І. Бодуен-де-Куртене, П. Фортунатова, О. Шахматова, В. Поржезінського, О. Томсона, Д. Ушакова, Є. Будде, А. Мейє, Л. Булаховського, який, зокрема, підкреслював, що поряд з санскритом, давньогрецькою і балтійськими мовами, латиною і готською, слов'янським належить виключно важливе значення у всьому, що стосується реконструкції найдавнішої мовної системи [49, с. 218].

Підсумовуючи, підкреслимо, що всі історичні дослідження в різних галузях мови тим чи іншим чином мали вихід на етимологічний аналіз.

Кінець ХХ – п. ХХІ знаменується формуванням цікавої подвійної тенденції.

З одного боку – посилюється процес відродження прогресивної традиції порівняльно-історичного мовознавства. З іншого – прослідковується намагання уникнути історичних коментарів в процесі вивчення складних мовних явищ, оскільки вони потребують дослідження в різних сферах, копіткої роботи з текстовим та словниковим матеріалом, володіння методикою різноаспектних лінгвістичних аналізів.

Незважаючи на складність, «бажаючих зазирнути в потаємне», ризикнути заглибитися в надзвичайно складні процеси пошуків в аспекті історії мови, словотвору, трансформації мовної системи та мовних одиниць, що неминуче веде до проблеми прамови, ще багато.

В роботах означеного періоду, присвячених порівняльно- історичному дослідженню давніх мов, акцентується увага на проблемі походження та функціонування прадавніх коренів та морфем, первинних

елементів мовної структури.

Велика увага приділяється етимологічним дослідженням, проблемі запобігання профанації під час їх проведення, відпрацюванню основних критеріїв проведення етимологічного аналізу.

Дослідники наголошують, що алгоритм етимологічних досліджень не повинен зосереджуватись виключно на зовнішній подібності складових елементів слова, ґрунтуватися на безвідповідальному розподілі лексеми на складові.

Науковий етимологічний аналіз повинен ґрунтуватися на глибокому дериваційному аналізі, під час якого «необходимо установить те элементы, которые функционировали и имели особое, нам теперь не понятное, значение еще в глубокой древности и которые развертывались и трансформировались на всем протяжении истории языка» [73, с. 77]

Залишаються актуальними слова В. Виноградова, який підкреслював, що порівняльно-історична лексикологія і тим більше словотворення в діахронному аспекті є розділами науки, до цього часу ще недостатньо дослідженими у порівнянні з іншими галузями слов'янського мовознавства.

Етимологічний аналіз повинен проводитись з урахуванням фонетичних історичних процесів і, відповідно, дериваційно-морфемних і морфонологічних змін на тлі лексико-семантичних трансформацій.

Мають враховуватися хронологічний, діалектологічний, соціальний фактор розвитку та трансформації мовних систем та складових елементів мов.

Повинні враховуватися морфолого-синтаксичні, стилістичні особливості текстового матеріалу, що аналізується, і навіть історичні умови створення тексту та особистість автора.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ:

1. Дайте поняття історичного мовознавства. Які основні прийоми дослідження мов в історичному аспекті застосовують в мовознавстві?
2. Дайте поняття порівняльно-історичного методу дослідження мов.
3. Дайте коротку характеристику ідей та концепцій основоположників історичного мовознавства.
4. Основні роботи та дослідження в сфері компаративістики 19 ст.
5. Науковий внесок А. Мейє.
6. В чому полягає суть концепції П. Пірсона про мовні детермінанти?
7. В чому полягає «Ностратична гіпотеза» походження мов?
8. Розвиток історичного мовознавства в 20 ст. Проблеми, концепції.

РОЗДІЛ II.

КРИТЕРІЇ ЕТИМОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ

Акцентуючи увагу на важливості глибокого наукового етимологічного дослідження в процесі історичного вивчення мови, зокрема реконструкції прамови, слід зазначити, що у сучасній мовознавчій науці реально відсутній відпрацьований алгоритм етимологічного аналізу, основним завданням якого є те, що найбільш близьке до етимології самого слова «етимологія», яка означає науку про «істинне» (т.зв. «первинне, первісне») значення слова.

Ю. Откупщиков [49], підкреслюючи необхідність визначення чітких критеріїв правильності етимологічного дослідження, методики їх застосування, пропонує під час проведення аналізу звертати увагу на аспекти словотворення, фонетики, діалектології, хронології тощо.

Нам видається цілком обґрунтованим визнати, погоджуючись з думкою провідних науковців в цій галузі, серед основних критеріїв послідовного та дійсно наукового проведення етимологічного аналізу наступні:

фонетичний, словотворчий, семантичний, хронологічний.

Фонетичний критерій.

Однією з елементарних, але в той самий час і найнеобхідніших вимог, що висуваються до дійсно наукового та послідовного етимологічного аналізу, є вимога фонетичної доведеності етимологічного зіставлення.

Наприклад, для встановлення етимології ст.- сл. лексеми *БЛИЗНА* "рубець, шрам" проводиться паралель з лат. *fligo* "б'ю, вдаряю" з обов'язковим фонетичним аналізом звукового ряду трансформацій (f: b; g: z) в різних і-є. мовах [напр. ірл. *b-*: лат.*f-* (пор. ірл. *berim*: лат.

fero; ірл. *bin*: лат. *fit* тощо)].

Цілком зрозуміло, що створення подібних фонетичних рядів – процес копіткий та складний, але, якщо етимологія ґрунтується на порівнянні зі спорідненими мовами та при цьому припускається, що слово пройшло через певні фонетичні трансформації, то, відповідно, саме демонстрація логічної низки, фонетичних ланцюжків з історичним коментуванням надасть такому етимологічному аналізу переконливості.

Фонетичні трансформації, які мають бути прокоментовані під час аналізу, ґрунтуються, відповідно, на певних фонетичних процесах, явищах, сформульованих дослідниками як історичні фонетичні закони, закономірності.

Зокрема в праслов'янській мові II періоду її виділення (пр. I тис. н. е) почали діяти фонетичні закономірності, що стали визначальними в слов'янських мовах епохи формування та розвитку, і спричинили кардинальні відмінності від інших індоєвропейських мов.

Першою закономірністю, що характеризувала структуру складу слов'янських мов періоду формування, був закон відкритого складу.

Закон полягав у тому, що склад повинен був закінчуватися тільки складовим звуком, тобто переважно – голосним.

Завершення складу приголосним (за винятком сонорних) було неможливим, тому праформи, запозичені з праіндоєвропейської мовної системи, трансформувалися, що призводило до кардинальних змін.

Отже, закон відкритого складу зумовив:

1) занепад приголосних в кінці слова (пор. праслов'янське: **synъ* < і.-є *

sūnu-s;

прасл. **gostь* < i.-ε **ghosti-s*);

2) монофтонгізацію дифтонгів (об'єднання двох звуків в один з метою створення відкритого складу), зокрема:

**ei > i*, **oi, ai > ě*, **ou, au > u* [напр.: **daivas* – **děva* (пор.: рос. *дева*, укр. *діва*)];

3) утворення з дифтонгів носових голосних.

Монофтонгізація дифтонгів (результат дії закону відкритого складу) призвела до того, що ще в праслов'янській лінгвосистемі звукосполучення «голосний+носовий приголосний» в позиції закритого складу перетворилися в голосні з носовим призвучком (умовно *ę* (e – «носове»), *ǫ* (o – «носове»).

**on, an, om, am, um, un > ǫ* [напр.: **donbati* > **donbъ* > **dǫbъ* (пор.: польськ. *dąb*)];

**en, em, in, im > ę* [наприклад: **menso* > *menso* > *męso* (пор.: польськ. *męso*)];

**men/tas* [кінцевий [s] занепадає за законом відкритого складу; I склад (закритий) за законом відкритого складу відкривається шляхом об'єднання голосного [e] та носового приголосного [n], яке перетворюється в [ę] (e «носове»)] – *menta[s]* – *menta* – *męta* (ст.сл. *mamd*, рос. *мята*, укр. *м'ята*, польськ. *mięta*);

**don/bos* (аналогічно до першого випадку занепадає кінцевий приголосний, [o > ъ]; I склад (закритий) відкривається аналогічно шляхом об'єднання голосного [o] та носового приголосного [n], що перетворюються в [ǫ] (o – «носове») – *donbos* – *donbo[s]* – *donbъ* – *dǫbъ* – (ст.сл. *дѣбъ*, рос./укр. *дуб*, польськ. *dąb*).

Відразу зауважимо, що праслов'янська фонема [ę] відповідає ст.-сл. графемі *Ѧ* (юс малий), що трансформується (в рос. /укр.) в фонему ['a] (графема «я»).

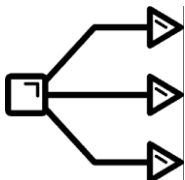
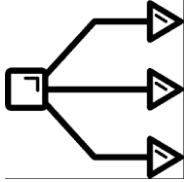
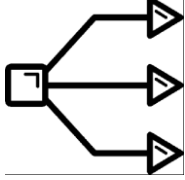
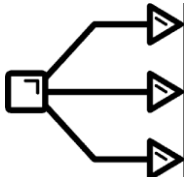
Праслов'янська фонема [ɔ]— в старослов'янській мові відповідає графемі Ж (юс великий), що трансформується (в рос./укр.) в [y] (графема «у»).

Зауважимо, що тільки в польській фонетиці функціонують фонемами [q], [ɛ].

4) зміни в групах *or-, *ol- на початку слова та *-or-, *-ol-, *-er-, *-el- між приголосними таким чином, що біля сонорних формувався голосний, або відбувалася перестановка (метатеза) звуків з метою відкриття складу (н-д: *mel/ko – *mle/ko (пор.: ст.сл. – МЛЪКО, польськ. mle/ko, рос./укр. молоко (всі склади відкриті).

При цьому формувалася специфіка вимови та функціонування сонорних в окремих слов'янських мовах (ствердіння, довгота вимови, специфіка сигніфікації).

Моделі фонетичних видозмін означених звукосполучень в різних групах слов'янських мов можна представити наступним чином:

*tor		trot (зах. сл.) torot (сх. сл.) trat (півд. сл.)
*tolt		tlot (зах. сл.) tolot (сх. сл.) tlat (півд. сл.)
*telt		tlet (зах. сл.) tolot (сх. сл.) tl̥t (півд. сл.)
*tert		tret (зах. сл.; призвук -z) teret (сх. сл.) tr̥t (півд. сл.)

Наприклад:

прасл. лексема **gor/dъ* (I склад закритий) трансформується за наведеною схемою. Відповідно: рос./укр. *город*, ст.сл. *градъ*, польськ. *gród* (суч. *miasto*).

Порівняйте лексеми, представлені в таблиці:

Праслов'янська	Старослов'янська	Російська	Українська	Польська
* <i>borda</i>	ѡрада	борода	борода	broda
* <i>golva</i>	глава	голова	голова	głowa
* <i>volsъ</i>	влаѡъ	волос	волос(ся)	włos
* <i>bergъ</i>	Бръгъ	берег	берег	brzeg
* <i>dervo</i>	дрѣво	дерево	дерево	drzewo
* <i>melko</i>	млѣкѣ	молоко	молоко	mleko
* <i>relnъ</i>	плѣнъ	плен (полон)	полон	plon

5) виникнення протетичних звуків (зокрема, протетичного *j*-) на початку слова внаслідок розвитку тенденції прикритості складу як результату пересуви довготи в кінець відкритого складу [н-д.: **utr-os* – ст.-сл. *ютро* (пор.: польськ. *jutro*)].

Вагомим наслідком дії закону відкритого складу є спрощення груп приголосних, що призвело в період формування слов'янських мов до різноманітних фонетичних змін, морфонологічних чергувань, спрощення морфем, контамінації, що (в певних випадках) спричинило демотивацію основ та семантичну трансформацію.

Внаслідок означених процесів генетична спорідненість мовних елементів нівелювалась, а генетично споріднені лексеми відходили до різних лексико-семантичних груп.

Другою фонетичною закономірністю слов'янських мов, що фор-

мувалися, була тенденція поєднання в межах одного складу звуків однорідної артикуляції.

Іншими словами, один склад утворювали або твердий приголосний + непередній голосний або м'який приголосний + передній голосний.

Якщо в межах одного складу зустрічались звуки різнорідної артикуляції (зокрема, твердий приголосний + голосний переднього ряду), то в цьому випадку відбувалося пристосування артикуляцій голосного та приголосного звуків.

Це пристосування в історичному мовознавстві відоме як **закон звукового сингармонізму** (від гр. *syn* «разом», *garmonia* – «зв'язок, співзвуччя»).

Саме цим законом зумовлені наступні процеси:

1. Палаталізація – пом'якшення приголосних перед передніми голосними та [j] і, як наслідок, створення парних м'яких, шиплячих та свистячих звуків.

Історичне мовознавство виділяє три види палатальних змін, а саме:

I Палаталізація – перехід задньоязикових в м'які шиплячі перед передніми голосними та [j]:

[g], [k], [x(ch)] – [(d) ž'], [č'], [š'], що адекватно українському звуковому тлумаченню: [г], [к], [х] – [ж], [ч],[ш] (**drug-ina* – *дружина*; **porukiti* – *поручити*; **soux(ch)iti* – *сушити*; **sux(ch)-ja* – **suša* (суша).

II Палаталізація – перехід задньоязикових в м'які свистячі:

[g], [k], [x(ch)] – [(d) z'], [c'], [s'] – що адекватно українському звуковому тлумаченню [г], [к], [х(ch)] — [з' (дз')] [(ц'), [с'] – перед голосними переднього ряду дифтонгічного походження [ě] та [i] з [oi], [ai]:

**drugai>*droug'i>druz'i* – (укр. друзі); **kaina>k'eĭna>c'ena* (ст.сл. цѣна, укр. ціна, рос. цена, польськ. cena).

III Палаталізація – (подібно до II варіанту) демонструє утворення свистячих, але після голосних переднього ряду [i], [ɛ]. [e]:

**kъnędъ >*kъnēz'ъ*, укр. князь, польськ. książe; **ovika >*ovь́ca*, укр. вівця, рос. овца, польськ. owce).

2. Пом'якшення інших груп приголосних, що проходили процес палаталізації під впливом фонемі [j].

Результати означеного явища відрізняються в різних слов'янських мовах. Зокрема:

а) звукосполучення **[tj]*, **[dj]* під впливом фонемі [j] трансформувалися в східнослов'янських мовах таким чином – **[tj] > [č']*, **[dj] > [ž']*;

у західних слов'ян (зокрема в польській мові) такі сполучення видозмінилися так: **[tj] > [c']*, *[dj] > [dz']*.

Пор.:

**svetja*, д.-р. свѣча, польськ. swieca

**medja*, др.-р. межа, польськ. miedza

**chotjon*, д.-р. хочоу, польськ. chce

**vidjon*, д.-р. вижоу, польськ. widze

б) групи приголосних [kt], [gt] під впливом фонемі [j] трансформувались наступним чином:

у східних слов'ян – в [č'],

у західних – в [c']

Пор.: **noktъ* (лат. *noktis*), д.-р. ночь, польськ. noc.

в) сонорні звуки під впливом фонемі [j] трансформувалися у пом'якшені, після чого фонема [j] зникла в подібних лексемах в усіх діалектах праслов'янської мови:

напр.: **volja*, д.-р. воля, рос., укр. воля); **konjos*, д.-р. конь, рос., укр. конь польськ. koń.

г) губні [p], [b], [m], [v] під впливом фонемі [j] пережили трансформування артикуляції, що призвело до специфічних відмінностей в діалектах праслов'янської мови.

Так, якщо в західнослов'янських лінгвосистемах періоду формування губні приголосні були лише пом'якшені, то в східнослов'янських діалектах утворився додатковий звук [l] – [l – "epentetikum" "вставний"; напр., *zetja – д.-р. земля, рос., укр. земля (пор. польськ. ziemia), *kouřja – д.-р. коупля, рос., укр. купля (пор. польськ. kupią)].

Коротко представлені фонетичні процеси, що проходили в праслов'янській лінгвосистемі, мали очевидні наслідки в усіх її діалектах, які, трансформуючись в самостійні слов'янські мови, демонстрували специфічні особливості різних фонетичних явищ.

Їх беззаперечно треба враховувати, проводячи етимологічний аналіз лексем в слов'янських, зокрема старослов'янських і церковнослов'янських текстах.

Словотворчий критерій.

Аналізу словотворчої структури слова повинна приділятися велика увага в практиці етимологічних досліджень.

Останнім часом словотворчий аспект посів значне місце не тільки в етимологічних працях, але й в роботах з топоніміки, ономастики.

Віднесення аналізованого слова до певного словотворчого ряду є необхідною умовою будь якого етимологічного дослідження.

Дуже чітко та лаконічно ця умова була сформульована М. Шанським, який писав: «Поскольку слово представляет собой единицу, обладающую той или иной словообразовательной структурой, при научном этимологизировании оно обязательно должно быть поставлено

в какой-либо словообразовательный ряд. Это, собственно говоря, должно быть основным правилом этимологического анализа» [122, с. 39-40].

Словотворчий принцип часто слугує не тільки й не стільки засобом перевірки правильної етимології, але й тим початковим пунктом, який здатний спрямувати дослідження за вірним руслом.

Під час словотворчого аналізу слід враховувати історичні зміни, що відбулися в аспекті словотворення, історичну послідовність словотворчих процесів, пов'язану з семантичною трансформацією, фонетичними процесами, демотивацією основ та коренів.

Проблема вивчення найбільш давніх шарів морфеміки, структури кореня давно цікавила дослідників.

Зокрема особливої уваги заслуговує вже згадувана так звана теорія "детермінантів" П. Пірсона, що створив її, розвиваючи ряд положень, представлених в роботах Г. Курціуса та А. Фіка.

Суть теорії полягає у наступному: велика кількість коренів, що зустрічаються в індоєвропейських мовах, містить в собі елементи, що споконвічно їм не належали і мали інше (кореневе чи суфіксальне) походження.

Це пов'язано із загальною тенденцією словотворчих елементів зливатися в єдине ціле з первинним коренем, створюючи нові основи для подальшого словотворення.

При цьому, зрозуміло, первинна мотивація слова зникає. Виникають так звані «вторинні корені» та нові твірні основи, що пов'язано з формуванням вторинної мотивації. Мова ніби "забуває" перше, істинне значення слова.

П. Пірсон підкреслює, що «детерминативы так же, как именные суффиксы, могут сочетаться друг с другом самыми разнообразными способами. Вследствие этого из одного первичного корня возникал целый ряд вторичных, и этим объясняется чередование этимологически родственных, но не возводимых (на сучасному рівні – Д.) к одной праформе, корневых форм» [49, с. 172].

В цьому аспекті слід брати до уваги теорію Е. Бенвеніста про два стани і.-є. кореня, спрощення основ; роботу Ф. Шпехта, що відображає процеси трансформації і.-є. суфіксів тощо.

Історичні процеси мови призвели до того, що переважна більшість сучасних слів демонструє спрощення основ, демотивацію коренів, злиття давніх елементів в єдине ціле, що надзвичайно ускладнює етимологічний аналіз.

Наприклад, історикам мови відомо, скільки проблем викликав етимологічний аналіз російського слова *рамень*, *раменье* (пор. укр. *рамена*).

Тільки історичний аналіз словотворчої структури (з урахуванням демотивації, спрощення тощо) дозволив лінгвістам поділити лексему на морфеми – *ра-мень*.

Як доказ вірності такого поділу (згідно з принципами аналізу) слугують аналогічні ряди похідних:

рамень – *раменный* = *пламень* – *пламенный* = *камень* = *каменный*; *рамень* – *раменье* = *камень* – д.-рус. *каменье*; топоніми *Раменское* = *Знаменское*.

В результаті проведеного морфемного членування слово *рамень* видалося можливим поставити в один ряд з таким и утвореннями, як д.-рус.: *ра-ло*, *ра-тва*, *ра-тай*.

Цей ряд в поєднанні з аналогічним рядом на – *мень* – став виглядати наступним чином:

ст.сл. *прати* – *пра-мень*

д.-рус. *знати* – *зна-мень-є*

д.-рус. *рати* – *ра-мень, ра-тва, ра-лъ* тощо.

Окрім цього внутрішньослов'янського словотворчого ряду, лексему *рамень* можна включити також і в і.-є. словотворчий ряд: прасл. **orti* > д.-рус. *(о)рати* «орати» – рос. *рамень* = лит. *arti* «орати» – *armiо* «пашня» = лат. *aro* «орю пашню» – *armentum* «робоча худоба на пашні» [де відповідно, на прикладі означених лексем можна продемонструвати семантичний (значення лексем відповідне; в різних мовах означає «орати землю; те, що має відношення до цього процесу») та фонетичний (метатеза дифтонга **ar /or* – на початку слова в праслов'янській, литовській мовах, латині, що трансформуються в *ра-* в слов'янських лексемах під дією закону відкритого складу) критерії етимологічного аналізу].

Словотворчий критерій вимагає від дослідника також глибоких знань про основні структурні морфемні елементи давніх мов.

Зокрема наукові дослідження в сфері історичного словотвору дозволяють констатувати спадковість праіндоєвропейських елементів в сучасних мовах.

В історичному мовознавстві прийнято вчення про те, що граматична будова кожної з сучасних мов, зокрема слов'янських, з диференціацією категорій словотвору та словозміни (формотворення) є результатом еволюції праслов'янської мови, яка, в свою чергу, визначилася як спадкоємиця результатів розпаду індоєвропейської прамови.

В граматичній будові індоєвропейської прамови виділялися два типи слів: імена та дієслова. Вони мали розвинену систему словотвору

та словозміни (формотворення).

Для індоєвропейської прамови була характерна наявність значної кількості кореневих утворень, більшість яких виступала і в іменних, і в дієслівних формах.

Від кореневих утворень (основ) формувались відповідно похідні основи.

І кореневі, і похідні основи поділялись на дві групи: тематичні і нетематичні. Нетематичні закінчувалися приголосним або сонантом, тематичні поширювалися формантом (темою) – *e*, що чергувалася з *-o*.

Головними засобами словотворення індоєвропейської прамови були: суфіксація, словоскладання, чергування голосних, зміни наголо-су і редуплікація (подвоєння кореня чи його частини).

Префіксації індоєвропейська мова не знала.

Пізній індоєвропейський період характеризувався розвиненою системою категорій словозміни.

Після розпаду індоєвропейської прамови еволюція системи словозмін йшла в напрямі спрощення значень та засобів їх вираження; зміни в системі словотвору проходили в аспекті трансформації (спрощення) основ та урізноманітненні словотворчого інвентаря (виникнення префіксів).

Оскільки в нашій роботі проводиться етимологічний аналіз абстрактних іменників, зазначимо, в першу чергу, що праслов'янська мова, успадкувавши основні риси індоєвропейської прамови, майже цілком прийняла (на початковому етапі функціонування) систему іменникового словотвору, основні засоби словотвору та особливості функціонування основ.

Успадковані засоби словотвору, особливості будови іменника зазнали в праслов'янській лінгвосистемі значних змін.

Колосальні зміни відбулися з основами, які пережили трансформацію та переосмислення.

Найдавнішими успадкованими суфіксальними елементами були: *-í-, -ó-, -ú-, -ā-, -ū-* та елементи на приголосний *-men-, -es-, -en-, -er-*, що визначали парадигматичну диференціацію іменників в прамові і, втративши продуктивність ще в ранній праслов'янський період, зливалися з флексією. Більш виразними, а, отже, і стійкими, виявилися ускладнені форманти *-ro-, -no-, -ti-, -to-* і т. п., однак згодом і вони переставали усвідомлюватися як окремі дериваційні елементи й переходили в процесі спрощення до основи.

Слід зауважити, що в праслов'янській лінгвосистемі поступово закріплюються три основних способи словотворення: *суфіксація, основоскладання та префіксація.*

Саме формування префіксації є основною особливістю словотворчої системи праслов'янської епохи (переважно пізнього періоду), оскільки індоєвропейська мова такого дериваційного способу не знала.

Праслов'янські лексеми в пізній період функціонування лінгвосистеми поділялися на:

похідні нетематичні форми (переважно індоєвропейські утворення), де тематичні фонемі злилися з кореневими морфемами (типу **osъ, gostъ, medъ, synъ*);

похідні тематичні форми, які зазнавали ускладнення первісної будови і завдяки цьому були представлені краще, ніж нетематичні, хоча в цілому теж не мали продуктивності.

Відбувалося це тому, що суфікси індоєвропейського походження, за допомогою яких утворювалися лексеми, поступово в процесі

трансформації зливалися з кореневими морфемами й припиняли своє існування як дериваційні елементи.

Сучасні слов'янські мови (та більшість мов індоєвропейського походження) не фіксують як суфіксальні елементи продуктивні суфікси раннього праслов'янського періоду (успадковані з праіндоєвропейської).

Наприклад:

*-to- – **dolto* (пор. польськ. *dłuto*; укр. *долото*; рос. *долото*; пруськ. *dalpton*)

*-lo- – **mazslo* (пор. укр. *масло*; рос. *масло*; польськ. *masło*)

*-no- – **gh(z)erno* (пор. укр. *зерно*; рос. *зерно*; польськ. *ziarno*)

*-do(a)- – **agoda* (пор. рос. *ягода*, укр. *ягода*, польськ. *jagoda*)

*- ro- – **vědro* (пор. укр. *відро*; рос. *ведро*, польськ. *wiadro*; лит. *vedros*)

*- vo- – **derwo* (пор. укр. *дерево*; польськ. *drzewo*; лит. *dervo*).

Подальший процес контамінації, перерозкладу основ призводить до утворення великої кількості нових слов'янських дериваційних формантів.

Слід зауважити, що більшість праслов'янських суфіксів (що були успадковані новими слов'янськими лінгвосистемами) сформувалися шляхом об'єднання давніх голосних формантів зі словотворчими елементами:

*-j-, *-k-, *-t-, *-n-; *-b-, *-v-, *-g-, *-m-, *-p-, *-d-.

Найбільш активними формантами, що почали діяти в значенні суфіксів праслов'янської лінгвосистеми є утворення з елементами:

*- t, зокрема: * -otjь, -itjь, -ęt, -e/ostь, -teljь, -tajь, -tva, -otja/etja, -e/ota, -telь/ terь, -ьstvo, -ьstviє (наприклад, *bodrostь, dobrostь, nagota, ubijьstvo, kolotjь, ubozьstvo, otročitjь, prijatel, roditel, telet, gonitva* тощо);

*- *j*, зокрема: * -*ijъe*, * -*jъ*, * -*ъje* (наприклад, *veselijъe*);

*- *n*, зокрема: * -*in*, * -*ina*, * -*n* (наприклад, *teletina*);

*- *v*, зокрема: * -*v(i)*, * -*v(a)*, * -*v(o)* (*kladivo*, *prędivo*, *tętiva*);

*- *k*, зокрема: * -*ъk-a*, * -*ьk-a*, * -*ik* (наприклад, *zoltik*);

*- *b* < * -*bh* (з тематичними * -*o* // * -*a*, тобто * -*bho* чи * -*bha* – порівняно малопродуктивними вже в пізню праслов'янську епоху); наприклад, *zloba*, *hudoba*);

*-*d* < * -*dho-*, **dhlo-* > **dlo* (*kandidlo*, *kridlo*);

* -*arj* < **ario* (*vinarjъ*, *gospodarjъ*)

та низка значно менш продуктивних суфіксів.

Префіксація як засіб іменникового словотвору сформувалася (як зазначалося вище) лише у праслов'янську епоху (праіндоєвропейська мова взагалі префіксів не мала). При цьому префікси відігравали значно меншу роль, ніж суфіксація.

Найдавнішими іменними префіксами праслов'янської мови (що були успадковані новоствореними лінгвосистемами) були зокрема: *pa-*, *raz-* (< * *poz-*) *sq-*, (*v*)*g-*, *pra-*.

На ґрунті їх значень (*pa-* означав близькість понять між собою, *pra-* попередність одного іншому, *sq-* приєднання, суміжність тощо) виникли численні утворення, наприклад: ***pa****mentъ*, ***pa****kostъ*, ***pa****gkъ*, ***sq****dъ*, ***sq****sekъ* та под.

Пізніше вживання префіксів почало об'єднуватися з суфіксацією: наприклад, *sqтъnenije*, *sqръgnikъ* тощо.

Використовувалися в іменниковому словотворі в пізній період функціонування праслов'янської мови також префікси, спільні з прикметниками (*bez-*, *ne-*) та дієсловами (*o-*, *po-*, *rod-*, *pri-*, *pre-*, *za-*, *vъz-*, *na-*); наприклад: *bezdnа*, *nebogъ*, *vъzdъchъ* т.п.).

Пізніше процес проходив у поєднанні з суфіксацією.

Слід зауважити, що, на відміну від суфіксів, що творять вже з давніх часів ряди близьких за походженням та пов'язаних за функцією формантів, префікси генетично не пов'язані між собою.

Більшість слов'янських префіксів сходять до різних, колись самотійних слів.

Одні з них відповідають прийменникам (*po-*, *pri-*, *za-*, *na-* тощо) і розвивалися, очевидно, паралельно з ними від початково спільних прислівників; інші пов'язані за походженням з частками (*ne-*), іменниками [*nizъ-*, (*s*)*vьrxъ-*] тощо.

Важливим засобом словотворення іменників праслов'янської лінгвосистеми є основоскладання, що було успадковане з індоєвропейської прамови й являло собою злиття (за певних умов) деяких синтаксичних конструкцій (наприклад, *tręsigozъka*, *Dadjъbogъ*).

Слід зазначити, що в пізню праслов'янську епоху за кількістю словотворчих моделей та кількістю утворених за цими моделями слів словоскладання вже значно поступалося суфіксації.

Дослідники мови в історичному аспекті підкреслюють особливу функцію суфіксів в давніх мовах: «...вопрос о суффиксации оказывается одним из краеугольных камней, на которых строится аргументация весьма распространенной гипотезы, касающейся проблемы происхождения славян и славянских языков» [85, с. 114]

Подвоєння основ, успадковане з індоєвропейської мови, в пізню епоху функціонування праслов'янської мови занепало.

Отже, праслов'янський іменник утворювався переважно трьома способами: суфіксація, основоскладання, префіксація.

В своєму морфемному складі іменник міг мати наступні складові:
корінь (переважно індоєвропейського походження);
основу (що в процесі перерозкладу та контамінації зменшувала кількість функціональних елементів);
суфікси (трансформовані в процесі поєднання найдавніших голосних формантів зі словотворчими елементами);
префікси (що являли собою новоутворення праслов'янської лінгвосистеми); *флексії* (трансформовані з тематичних голосних основи).

Слід зазначити, що в процесі всіх трансформативних процесів, контамінації та перерозкладу основи міняють свою структуру вже в пізній період функціонування праслов'янської мови.

Зокрема тричленні основи трансформуються в двочленні.

Розглянемо, напр., вищезгадувану праслов'янську лексему **maslo*, що походить від індоєвропейського утворення **maz(a)-slo* (пор. ст.-сл. *маз-а-ти*), що, відповідно мало кореневу морфему, тематичну голосну – *a*- та дериваційний формант **-slo* < (**-slo* < **-tlo* < **-dlo*).

В результаті контамінації та перерозкладу лексема вже на ранніх етапах формування окремих слов'янських мов виділяє основу//корінь *masl-* та флексію, перетворюючись, таким чином, з тричленної в двочленну].

Подальше формування словотворчої системи проходило у двох напрямках:

- з одного боку – йшов процес відмирання старих індоєвропейських способів деривації,
- з іншого – відбувався розвиток нових словотворчих способів та тенденцій.

Під час словотворчого (в порівняльно-історичному аспекті)

аналізу конче необхідно диференціювати *твірні* та *мотивуючі* основи.

Слід зазначити, що в сучасній лінгвістиці, зокрема, в словотворенні, єдиному з великих розділів мовознавства, до цього часу не існує єдиної думки з приводу означених, власне, найважливіших, понять процесу словотворення, «не утвердилась общепринятая терминология» [117, с. 6]. Означена проблема "касается понятий *мотивация-производность, мотивированное-производное образование, производность / мотивированность основ*" [117, с. 6], що в синхронному та діахронному аспектах суть різні поняття і повинні аналізуватися в історичному сенсі під різним, особливим, кутом зору.

Сучасне мовознавство легко визначає лексему як непохідну, пояснюючи її тільки на семантичному (зрозумілому сучасному носію мови) рівні, мотивуючи якимось зрозумілим словом, при цьому істинне значення слова залишається нез'ясованим.

Диференціація понять мотивації та похідності, визначення істинної мотивації слова та похідності необхідно при застосуванні словотворчого критерію етимологічного аналізу.

Цілком очевидно, що первинна древня основа об'єднує фактор генетичної похідності та мотивованості, але в подальшому вони починають розходитися в понятійному аспекті.

Спроби дослідити означену проблему наштовхують на думку про важливість визначення первинності, пріоритета основ.

Логіка дослідження проблеми вимагає з'ясувати, які основи дійсно в діахронному аспекті були твірними, перш ніж мотивація, що почала формуватися внаслідок дії безлічі факторів, не приглушила істинне первісне значення праоснови, а, точніше, твірною первісного

кореня.

Підкреслимо, що під час розгляду історичних словотворчих процесів поняття основи підміняється поняттям твірного кореня, що цілком зрозуміло, адже в прадавніх лінгвосистемах первинні твірні основи співпадали з генетичним коренем.

Як вже зазначалось, в синхронному та діяхронному аспектах – це суть різні поняття. Суттєво розрізняється і поняття похідності//непохідності.

Наведемо для прикладу аналіз лексеми **ДЗЕРКАЛО**.

В сучасному словотворі означена лексема подається як непохідна.

Порівняльно-історичний аналіз засвідчує слов'янське походження: укр. дзеркало, рос. зéркало, ст.сл. зръцало, д.р. зерцало, зьрцало, п. *zwierciadło*, ч. *zrkadlo*, *zrcadlo*, слц. *zrkadlo*, полаб. *zarkódlü*, схв. зрцало, слн. *zrkálo*, *zrcálo*.

Деякі дослідження підкреслюють схожість з схв. лексемою *оглèдало*, «дзеркало», «погляд» (припускається, що слово є давньою калькою лат. *speculum* «дзеркало» від *spedo* «дивлюся»). Зауважимо, що всі деривати мають спільний прасл. дериваційний формант – (a) (ð) ло- (*-lo < *-dlo) [Фасмер II, 95].

Це дозволяє проводити словотворчий етимологічний аналіз у напрямку пошуку праслов'янської праформи, що подається етимологічними словниками як дієслово **zʔrkati*, **zʔrcati* «кидати погляд» [Фасмер II, 95].

Подальший аналіз демонструє, що аналізована лексема в діяхронному аспекті є віддієслівним суфіксальним утворенням {*zʔrkadlo (*zʔrkalo*) < *zʔr- [(від *zʔrěti) + *-(a)-dlo > *-(a)-lo], історичний корінь [*zʔr- (від *zʔrěti) якої, в свою чергу, входячи в склад праслов'янського діє-

слова *zbrěti, є похідним від праіндоєвр. *g'her-/*g'herǝ-/*g'hrē- «сяяти, бути блискучим».

І тут історикам мови довелось провести (на основі глибокого фонетичного дослідження) велику роботу в аспекті вивчення діалектного матеріалу, щоб довести семантичну різницю означеного кореня (що вимовлявся з придиханням) від майже омонімічного *g'er-/*g'erǝ-/*g'rē - «те, що дозріло», довівши різницю у походженні церковнослов'янських і, відповідно, рос. лексем: зрети «дивитися» та зрети «ставати зрілим»

Приклади з інших індоєвропейських мов (з означеною особливістю звучання *g') демонструють точність визначення семантики останнього кореня: древн. інд. *jarás-* «старість»; вірм. сег «старик, старий»; давн. ісланд. *karl* «чоловік»; нім. *Kerl* «хлопець»; гр. *γέρων* «старий, старик» (це слово лягло в основу терміна «геронтологія») тощо.

Слову *зерно* (з відповідним коренем *зер-*) близькі за походженням нім. *Korn* та лат. *grānum* в тому ж значенні.

Зауважимо, що лат. *grānum* є «родоначальником» деяких лексем, відомих в інших мовах. Згадаємо такі лексеми, як *гранат* «плод» (буквально: «зернистий»), *гран* «старовинна міра ваги у аптекарів та ювелірів (буквально: «те, що дорівнює за вагою зернятку») тощо.

Дослідження словотворчих процесів в мові демонструють, що подальший розвиток лінгвістичної системи, процеси спрощення, злиття значущих елементів в єдину лексему призводять врешті рещт до невідповідності генетичної похідності та наступної демотивації, що почасти абсолютно знищує ясність генетики слів.

В сучасному історичному мовознавстві прийнято (доведено і констатовано в багатьох дослідженнях) постулат про первинність дієслівних основ в переважній більшості словотворчих моделей давніх мовних систем. Разом з тим в дериваційному аналізі враховуються рі-

зні погляди дослідників на означену проблему, про що нагадує Ю. Откупщиков: «В настоящее время вряд ли кто-нибудь разделяет точку зрения Г. Хирта, который считал, что и.-е. глагол в целом имеет именное происхождение. Противоположная гипотеза о глагольном происхождении всех и.-е. имен при всей своей убедительности также имеет свои слабые стороны» [85, с. 110].

Незалежно від іменного чи дієслівного характеру «висхідного» корня для і.-є. мов (як свідчать дослідження авторитетних істориків мови) характерна словотворча модель типу:

лат. *cano* (дієслово) – *cantus* (ім'я) – *canto* (дієслово) – *cantitus* (ім'я) – *cantito* (дієслово) – *cantitatus* (ім'я)» [85, с. 111] [під іменем розуміємо всі недієслівні утворення (именник, нечленний прикметник тощо)].

Зазначимо, що цей тип «представляет и следующий балтославянский пример: **sol-ti* (глагол; лит. *sal-ti* «делать сладким»; ср. рус. *солить*) >**sol-dus* (имя; лит. *sal-dus*, ст.-сл. *сла-дъ-къ* «сладкий») >**sold-ti* >**sols-ti* (глагол; лит. *sals-ti* «становиться сладким») > **sols-tis* (имя; ст.-сл. *СЛАС-ТЬ*)» [85, с. 111].

Ю. Откупщиков підкреслює, що наведені приклади наочно підтверджують слова П. Пірсона про те, що «многие из и.-е. корней содержат элементы, которые первоначально не относились к корню, а были суффиксальными. Затем данные элементы входят в состав корня, от которого образуются новые суффиксальные производные. Этот процесс при развитии постоянно повторяется, причем в ряде случаев уже невозможно бывает выделить древние морфемы, сросшиеся с корнем» [85, с. 111].

При цьому слід підкреслити, що послідовна зміна дієслівних та іменних основ – одна з найбільш типових рис давнього словотвору.

На жаль, «реальная перспектива развития при анализе подобного типа словообразовательных моделей очень часто искажается: про-

изводящая основа в ряде случаев принимается за производную, и наоборот. Эта довольно распространенная ошибка объясняется тем, что многие из простых глаголов были утрачены в отдельных языках и заменены отыменными производными глаголами, сохранившими, однако, значение простых глаголов. Именные глаголы, на базе которых были образованы деноминативные глаголы, как правило, сохраняют свой ярко выраженный девербативный характер. Поэтому вполне естественно, что народная (а иногда и не только народная) этимология производят такого рода именные основы от тех глаголов, которые в действительности сами возникли на базе этих основ. Особенно часто реальная историческая перспектива нарушается в работах по славянскому словообразованию» [85, с. 111-112].

Як вже зазначалось, порушення словотворчої перспективи саме в слов'янському мовознавстві спричинено традиційною відсутністю диференціації понять «похідності» та «мотивації», які вимагають особливої уваги як в синхронному, так і діяхронному аспектах.

Особлива увага вирішенню даної проблеми має приділятися під час етимологічного аналізу.

Семантичний критерій.

Під час етимологічного аналізу велику увагу дослідники приділяють семантико-хронологічному критерію аналізу слів, основ, коренів; культурно-духовному аспекту вивчення мови, психолого-соціальним трансформаціям, які відбувалися в суспільстві, що почасти складно зрозуміти і осягнути сучасній (навіть достатньо ерудованій) людині.

Адже не слід забувати, що «основы древнейшей и.-е. лексики были заложены еще в древнейшую эпоху (...), поэтому современному

лингвисту зачастую бывает очень трудно избежать известной модернизации значений...» [85, с. 201]. В. Топоров дуже влучно зауважив, що «этимология слова не меньше характеризует человека, чем предмет, названный этим словом» [111, с. 51].

Знання реалій, як обов'язкова умова етимологічного аналізу, повинно бути доповнено всебічним вивченням психології, світобачення наших пращурів. А. Мейє зауважував: «Мышление, связанное с действиями, – вот одна из наиболее характерных особенностей древней психологии» [75, с. 268].

Семантичний аспект етимологічного дослідження є, безперечно, найскладнішим й водночас, найменш вивченим.

Торкаючись семасіологічної сторони етимологічного аналізу, О. Трубачов писав: «(...) здесь мы вынуждены до сих пор основывать свои построения целиком на здравом смысле» [115, с. 100]. Учений підкреслював, що, на відміну від фонетичного та словотворчого, в семантичному аналізі відсутня можливість об'єктивної перевірки результатів дослідження.

Велике значення для семантичного критерію є вивчення семантичної трансформації лексем, їх багатогранна історія семантичного розвитку, спостереження за якою неможливе без глибокого вивчення відповідної літератури, писемних пам'яток, літописів, ділових документів та епістолярних реліктів.

Слід зауважити, що дослідники пропонують спиратися на контекстуальні можливості семантичних відношень між словами [див. 24; 75].

Важливим в процесі розвитку семантичного критерію етимологічного аналізу лексем поза контекстом став так званий метод ізосемантичних рядів, запропонований С. Майзелем [85, с. 195]. Суть методу полягає в стислому формулюванні: «сравнение слов с

корнями А и В можно считать абсолютно обоснованими, если слово с корнем С имеет два значения, относящиеся друг к другу как значения А и В [85, с. 195].

Означений метод дозволяє проводити широкий аналіз на базі різних мов.

Наприклад, лексема (яка вже виступала прикладом словотворчого аналізу) *зерно*, *зріти* (*дозрівати*) може бути співставлена відповідно зі ст.-сл. *ЗРЪНО* (<*grno), лат. *granum*), *ЗРЪТИ* (<*ger-iti), що цілком логічно можуть бути представлені як похідні від санскр. *jiryati* {з відповідною фонетичною трансформацією *j<g//z*} «достигнути, стати зрілим» (тобто запропонована семантика лексеми *зерно* – «те, що дозріло, доспіло, сформувалося» може вважатися доведеною).

Відзначаючи важливість застосування означеного метода, слід все ж погодитись зі словами Б. Ларіна про необхідність (за можливостю) використовувати перш за все глибоке, різноаспектне вивчення текстуального матеріалу, бо саме це найповніше ілюструє багатогранну історію семантичного розвитку.

Хронологічний критерій

Цей критерій покликаний глибоко аналізувати процеси в мовних системах, викликані часом.

Етимологізація найдавніших шарів і.-є. лексики ставить перед дослідником, як вже зазначалося, серйозні проблеми, викликані змінами в морфемному, коренево-афіксальному складі прадавніх слів, що породжує не тільки морфемні, але й, відповідно, семантичні зміни.

Розуміння цих трансформацій пов'язані з необхідністю орієнтуватися в складних процесах взаємовпливу мов (з відповідними змінами на всіх рівнях, діалектними особливостями та специфікою формування окремих мовних систем), прадавньої матеріальної та духовної

культури в хронологічному зрізі.

Хронологічний критерій із урахуванням семантичного (фонетичні та словотворчі критерії обов'язково враховуються) бере до уваги перш за все культурно-духовний аспект контексту, мови в цілому як духовно-культурної системи.

Обов'язковим є урахування та знання реалій побуту, конкретно-го мислення, пов'язаного з трудовими процесами.

Для прикладу візьмімо формування лексичного вираження таких понять, як «ділити», «косий», «чистий».

Спостереження за текстуальним матеріалом свідчить, що поняття «ділити» в багатьох випадках є висхідним до значення «різати, розрізати на частини».

Так, наприклад, нім. *scheiden* «ділити, розлучати» та лит. *skaidus* «розділений, той, що поділяється» є висхідними до і.-є. **(s)kei* – «різати, рубати, розділяти» (пор. лат. *caedo* «рубаю»). Від і.-є. **(s)kei* походять д.-ісл. *sceif*, д.-анг. *scaf*, нім. *schief* «косий, кривий»; «зрізаний, скошений». Цей самий корінь в лит. *skiesti* отримує додаткове значення «відділяти, проціджувати, розбавляти». Звідси стає зрозумілим лит. *skaidrus* «прозорий, світлий», *skaistus* «світлий, чистий».

Отже, цілком логічним видається віднести до похідних від цього ж кореня і старослов'янську лексему ЧИСТЪ [з урахуванням (в аспекті фонетичного критерію) палатальної міни к//ч, викликаною дією в слов'янських мовах закону звукового сингармонізму)].

Хронологічний критерій передбачає необхідність враховувати всі нюанси ментальних, релігійно-філософських особливостей змін в суспільстві, що вели до змін в мисленні, зокрема абстрактному, і, відповідно, закріплялися і в мові.

Як вже відзначалося, первинні, сакральні значення демотивувалися, поступаючись новим, що відповідали потребам часу.

Не враховуючи всіх цих аспектів «современному лингвисту зачастую бывает очень трудно избежать известной модернизации значений» [85, с. 201].

Слід зазначити, що під час етимологічного аналізу необхідно враховувати, що в аспекті хронологічного критерію має братися до уваги матеріал *окремих народних мов та діалектів*.

На цьому наполягав, застерігаючи від профанації результатів неповного етимологічного аналізу, А. Мейє: «В связи с тем, что стал изучаться весь ряд текстов от самых древних до современных, в науке укрепляется стремление проследивать эволюцию каждого языка» [75, с. 73].

Результати робіт з діалектології, хронологічних мін в народних мовах мають враховуватися під час етимологічного аналізу, в аспекті зіставлення матеріалів прадавніх діалектів.

З розглянутих аспектів етимологічного дослідження, безперечно, найбільшою об'єктивністю забезпечує аспект словотворчий.

Фонетичний принцип при цьому являє собою необхідну умову етимологічної роботи.

Принцип семантичний – один з найважливіших та переконливих, якщо він заснований на достовірному (бажано, підтвердженому текстуально) матеріалі.

При цьому слід зазначити, що семантичний та фонетичний критерії допускають досить велику долю суб'єктивізму. Зближення слів на базі їх фонетичної чи семантичної схожості досить часто призводить до того, що дослідник підсвідомо нав'язує вирішення

етимологічної задачі.

В цьому відношенні словотворчий аналіз (у порівняльно-історичному аспекті, з урахуванням фонетичних, семантико-хронологічних аспектів) дозволяє підійти до питання стосовно етимології слова з більшою об'єктивністю.

При цьому слід повторити, що порівняльно – історичне дослідження саме словотворчих процесів, що вимагає від дослідника найширших знань, глибокого світогляду, здатності до філософських узагальнень, виступає як «галузь мовознавства, найменш опрацьована й найбільш спірна за своїми результатами» [85, с. 13].

ПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ:

1. Дайте поняття етимологічного аналізу. В чому полягає його основне завдання?
2. Назвіть основні критерії етимологічного аналізу.
3. Дайте поняття фонетичного критерію етимологічного дослідження.
4. Назвіть основні фонетичні закони та процеси, наслідки яких треба враховувати під час етимологічного аналізу.
5. Дайте поняття морфології.
6. Охарактеризуйте суть словотворчого аспекту етимологічного аналізу.
7. Дайте поняття похідної, непохідної, твірної основ; спрощення, декореляції, демотивації основ.
8. Дайте коротку характеристику морфемного апарату, запозиченого з прамов.
9. Дайте поняття «теорії детермінантів».
10. Дайте поняття семантичного аспекту етимологічного дослідження. В чому полягає його основне завдання?
11. Дайте поняття сакральних мов.
12. В чому полягає основне завдання текстуального аналізу?
13. В чому полягає суть хронологічного аспекту етимологічного дослідження?

РОЗДІЛ III.

БАГАТОАСПЕКТНИЙ АНАЛІЗ ДЕЯКИХ СЛОВ'ЯНСЬКИХ ЛЕКСЕМ

Сучасні люди, "погрязшиє в гріхе словоблудія" (І. Златоуст), давно забули перше, первісне значення слів... Власне, це нормальний процес розвитку будь якої мови.

І все ж розкриття шляхом багатоаспектного етимологічного аналізу генетичної семантики деяких лексем, первісного значення (die Bedeutung) дає підґрунтя для глибоких філософських роздумів...

Розглянемо цікаві випадки, провівши етимологічний аналіз з урахуванням основних критеріїв (словотворчий, фонетичний), ілюструючи дослідження (згідно з семантичним критерієм) цитатами з сакральних джерел.

БОГ – ГОСПОДЬ

Сучасні носії східнослов'янських, зокрема української, мов сприймають ці лексеми майже як синоніми.

Але дослідження сакральних текстів демонструє досить цікаву, незвичну семантичну наповненість означених лексем.

Читаємо: «**Бог**-Творець сповнює творіння благодаттю Своєї присутності, водночас залишаючись неосяжним...» [Бх.; 24, с. 65]; «Треба розуміти, що ім'я «**Господь**» надано тому, кого **Бог** послав у світ, як Свого Сина, задля звершення великого діяння його» [Втор., 10, 17; Нав., 3, 11; Мих., 4, 13]; «Благодать вам і мир від **Бога** Отця нашого й **Господа** Ісуса Христа [Гал., 1: 1-10, 20-25]; «Милосердя **Бога**, яке показує нам **Господь** Христос» [Бут., 2]

«Після воскресіння та вознесіння Ісуса це його наймення «**Господь**» набуває повне значення в Його Церкві. З цього моменту воно

означає царственну владу Христа та стає зв'язуючою ланкою між Богом, Ним та членами Його Церкви, ланкою зовнішньою та внутрішньою, що демонструє і указує на те, що Христос – посланець Творця, їх Владика, хто оцінює та судить їхні діяння» [46].

Отже, семантичний аналіз, що ґрунтується на певних текстуальних констатаціях, демонструє, що лексеми **БОГ – ГОСПОДЬ** не є тотожними (в семантичному аспекті) поняттями, а мають суттєві відмінності значення.

Словотворчий аналіз як важливий критерій етимологічного дослідження демонструє наступне про утворення означених лексем.

В слов'янських мовах (що є спадкоємицями праслов'янської, яка, в свою чергу, є прямим нащадком праіндоевропейської) лексема **БОГ** (<**bogъ*) походить (як засвідчено в етимологічних словниках) від санскр. *bhagas*, що означає "той, що творить, дарує, наділяє благом"[146]

Тобто поняття **БОГ** в прамові демонструє повноту буття, абсолютну досконалість та блаженство. Знаходимо в проповіді Василя Блаженного: «**Бог** дарує, наділяє вищим блаженством все живе, Своїм світлом та багатством, коли ми приєднуємося до таїнств його, до Нього».

Грецьке слово *theos* (що означало Творця) святитель Григорій Богослов розглядав як твірне від дієслова *ethein* – "запалювати", "горіти", "палати".

«**Бог** есть вечный животворящий огонь, огонь, согревающий и воспламеняющий сердца и утробы» – каже в своїй проповіді (підтверджуючи саме цю етимологічну версію) преподобний Серафим

Саровський.

Преподобний Іоанн Дамаскін пропонує вести етимологію слова *theos* від *theaomai* – "споглядати", ст.-сл. "созерцать": «Ибо от Него нельзя что-либо утаить, Он всевидец. Он созерцал все прежде, чем оно получило бытие...».

Мовами германського походження слово **Бог** – англійське *God*, німецьке *Gott* – походить від дієслова, що означає "падати ниць", «падати в поклонінні».

«Людьми, которые в раннее время стремились сказать нечто о **Богe**, – каже з цього приводу митрополит Сурожський Антоній, – не было сделано попытки Его описать, очертить, сказать, каков Он в Себе, а только указать на то, что случается с человеком, когда вдруг он окажется лицом к лицу с Богом, когда вдруг его осияет Божественная благодать, Божественный свет. Все, что человек может тогда сделать, это пасть ниц в священном ужасе, поклоняясь Тому, Кто непостижим и не судит его, а только наставляет, открываясь в такой близости и в таком дивном сиянии» [146].

«**Бог** – Творець сповнює творіння благодаттю Своєї присутності, водночас залишаючись неосяжним у Своему єстві». [Бх.; 24,с. 65].

Ім'я, з яким Бог відкрився прадавнім євреям, – *Yahweh* (Яхве) означає "Суций", воно походить від основи дієслова *hayah* – бути, існувати (пор. першу особу цього дієслова *ehieh* – «Я есмь»).

Однак це дієслово має динамічний сенс: воно означає не просто сам по собі факт існування, а певне, завжди актуальне буття, яке, будучи дієво присутнім, залишається тим, хто «непостижим и не судит»...

В Бхагавад-гіті (10:20) Кришна промовляє: «Я-сенс, що перебуває в серці кожної істоти» [29, с.65] «Бог говорит Моисею: "Я есмь Суций" [Исх., 3:14];

«По своему значению Суций сверхъестественно превосходит всю совокупность бытия, являясь единоличной Причиной и Создателем всего сущего: материи, сущности, существования, бытия; Суций – начало и мера вечности, причина времени и мера времени для всего существующего и вообще становление всего становящегося. Из Сущего исходят вечность, сущность, сущее, время" [63, с. 397].

Лексема **ГОСПОДЬ** (як свідчать дослідження з історичного словотворення) має висхідну форму **gostьpodь* [див.142, 146].

Ст.-слав. *gospodь* {що, відповідно до фонетичного аналізу, утворилося внаслідок процесу спрощення груп приголосних [*gos(tь)podь*], викликаного дією закону відкритого складу} можливо порівняти з лат. *hospes* <**hostipotis* "владний, гостинний господар; той, що гостинно приймає" [142, 146, 162].

Звернімо увагу, що друга частина слова являє собою і.-є. **potis*: пор. лат. *potis* "могутній", д.-інд. *pátiṣ*, авест. *paiti-*, лит. *pàts* "супруг, сам". Фонетичний аналіз дає можливість пояснити наявність на місці – *t* в слов'янській лексемі фонемі –*d* (**gostьpodь*) загальномовним історичним процесом трансформації основи на приголосний **pod-/pot-* [141, 155]

Отже, відповідно до різноаспектного етимологічного аналізу, можемо зробити висновок, що лексема **БОГ** (**bhagas*) несе поняття "той, що дарує добро, благо, наділяє, творить".

Відзначимо, що в старослов'янській мові лексема писалася як Бѣъ (з обов'язковим титлом – діакритичним знаком, який в давній кирилиці ставився в особливих випадках, спершу зважаючи на письмове табу), що в сукупності символізувало поняття «величність, вічність світобудови, космосу, що іноді втілюється в плоть» [70].

«Верховна духовна субстанція, або єство, що володіє вищими знаннями та силою» (Бх.; 24, с. 66).

«**Бог** є Вогонь, а диявол-холод. якщо відчуєте в серцях холод, який від диявола, прикличте Його і він, відродивши життя, сповнить серця вдячністю та любов'ю» (Ін., 13, 13).

Іншими словами, **БОГ**- Абсолют, Творець, максимально гармонійний й, відповідно, байдужий до людських дрібних пристрастей, проблем... втілення вогню та вічного буття, що творить життя й споглядає його, при цьому не судячи.

На противагу лексема **ГОСПОДЬ** несе поняття "той, що приймає, опікується й карає" переймається людськими гріхами, пристрастями.

Він має право судити. Це право дає йому **БОГ, ТВОРЕЦЬ** всього суцього.

Якщо Ісус отримує статус **ГОСПОДА** («Учні назвали Ісуса «**Господом**» вже під час його земного буття, і він засвідчив і підтвердив, що наймення це належить йому по праву, наданому йому творцем» [Лк., 5:8, 12:41], то, відповідно, він – той, що (за наданим правом) **судить** (як Син, посланий Творцем): " Отець не судить нікого, але весь суд віддав Сину, аби всі почитали Сина, яко почитають Отця. Хто не почитає Сина, той не почитає й Отця, який послав Його. А хто почитає та вірує, має життя вічне (у висхідному старослов'янському тексті: «и на сѹдъ не прійдетъ («не прийде»), но преїдетъ (перейде) от ꙗ смѣрти въ живѡтъ» [Ін., 5:19-24].

"...Сила у Бога, и у Тебя, **Господи**, милость, ибо Ты воздаешь каждому по делам его» (Пс. Д., 61:8-13).

Зазначимо, що милість ця, судячи з текстів, не знає меж для тих, хто прийняв вчення Месії, хто «испил из источника благодати»: «Кто будет пить воду, которую я дам ему, не будет жаждать вовек (...) станет источником, текущем в жизнь вечную» [Ін., 4:14]

Зазначимо ще раз, що лексеми БОГ – ГОСПОДЬ, що сприймаються в сучасних східнослов'янських мовах як синоніми, в давніх

текстах в означеній якості не виступали й сприймалися приблизно в такому семантичному образі як Духовний творець, Абсолют (БОГ), що не переймається людськими діяннями та гріхами, та його посланець (ГОСПОДЬ), що творить суд, оцінюючи діяння та гріхи.

В певній мірі дані лексеми можна сприймати в значенні Духовний Творець, ОТЕЦЬ та його СИН "во плоті, воплощений"

ОТЕЦЬ (Ь) (БАТЬКО) – СИН

Українська мова зберігає паралельно зі словом *батько, тато*, слово *отець*, зокрема в релігійній літературі в кличній формі (*Отче наш*).

Для сучасних носіїв мови лексеми **ОТЕЦЬ(Ь) (БАТЬКО) – СИН** складають нероздільну семантичну пару, де лексема **СИН** має значення біологічного, генетичного (кровного) нащадка за чоловічою лінією (згадаємо вітхозавітне "**Син** – плоть від плоті, кров від крові моєї" [Бут., 2, 23]).

Дослідження сакральних текстів дає особливе трактування даних лексем, лексико-семантичних зв'язків.

Читаємо у Григорія Богослова: "Сын Божий есть не сотворенный, а рожденный из плоти, дабы овладети плотскими побуждениями человеков и, преодолев оные, всецело предать себя Богу через страдания, освобождения от греха и желания плоти и возвращения в царствие небесное".

Іншими словами, лексеми **СИН//ОТЕЦЬ** формують пару, що демонструє наступне значення:

СИН – є плотським втіленням духовного – **Отця** свого;

СИН має через плоть свою, через втілення своє зрозуміти людську сутність і вказати людям путь до очищення і до повернення в цар-

ство небесне.

Сакральні тексти підкреслюють саме духовний зв'язок між **Син**ом та його Творцем.

Словотворчий аналіз як важливий критерій етимологічного дослідження демонструє наступне про утворення означених лексем.

Лексема **СИН** походить від праіндоєвропейського кореня **seue-* «народжувати». Буквально: «народжений з плоті», «рожденный из плоти, а не сотворенный» [146].

Лексема **ОТЕЦЬ** – від прасл. **ot* – ь -*kъ* {праіндоєвр. корінь **ot-* [той же кореневий елемент, що і в праслов'янському прийменнику **om-* «початок всього сущого, відправна точка» (з урахуванням внутрішньокореневого спрощення з наступною демотивацією) + дериваційний елемент, суфікс *- *kъ* (де відбувається морфологічна трансформація *k//ц* за законом палатальної міни задньоязикових)] [146].

Цю етимологію семантично ілюструє текст: «Азь есмь альфа и омега, **начало** и конец, сущего вседержитель» [Откр., 1:8].

Про Всемогутність Творця, зокрема, в об'єднанні початку (начала, начатку) і кінця, воскресіння в останній день **Син** нагадує в своїх проповідях: « а Отец Мой дает жизнь миру, **начало** всему (...), дает хлеб небесный; Азь есмь сей хлеб жизни; ибо Я сошел с небес не для того, чтобы творить волю Мою, но волю пославшего Меня Отца. Воля же пославшего Меня Отца есть та, чтобы не погубить, но все то воскресить в последний день» [Ин., 6: 31-39].

Син підкреслює духовний зв'язок із Творцем, свою вищу функцію спасіння через передачу Божественної, Вищої Правди, наголошуючи при цьому на своїй схожості з людьми, зі смертними, з якими живе (за волею **Отця**) єдиним життям: " яко аз живу, и вы живи будете: в той день уразумеете вы, яко аз во Отцѣ моѣм, и вы во мнѣ, и азъ в вас»

[Ин., 14:19-20].

Апостоли наголошують на божественній місії **Сина**, підкреслюючи їх духовний зв'язок з Творцем і велику місію: «Бог, многократно и многообразно говоривший издревле отцам в пророках, в последние дни сии говорил нам в сыне, Которого поставил наследником всего (...). Сей, будучи сияние славы и образ ипостаси Его и держа все (...) став чадом (грецьк. τκένον –«ткенон», буквально: «сотканный») приснодевы Богородицы, Он стал также сотканным из крови и плоти» [див. 146].

СИН в образі людському стає взірцем оволодіння людиною своїми гріховними помислами та бажаннями та визволення від рабства гріха та повернення в Царство **ОТЦЯ**, любов якого безмежна: «И, крестившись, Иисус тотчас вышел из воды, – и се, отверзлись Ему небеса, и увидел Иоанн Духа Божия, Который сходил, как голубь, и ниспускался на Него. И се, глас с небес, глаголющий: Сей есть Сын Мой возлюбленный, в Котором Мое благоволение» [Мф., 3:16-17].

Велика (саме духовна) місія **СИНА** підкреслюється апостолами, причому досить часто лексема **СИН** замінюється словом **ЧАДО**: "Чтобы начать жить как *чадо* Божие, до прежде окончить свою жизнь как исчадие диавольское» [1 Ин., 3:7-10].

Принагідно проаналізуємо лексему **ЧАДО**, що в досліджуваних сакральних старослов'янських текстах несе поняття, тотожне значенню "син".

Словотворчий аналіз [див.146] демонструє її походження від праслов'янського кореня **ken* [пор. гр.*τκέπον* –«ткенон» " бути створеним з чогось, зітканим", "з'являтися знову, починати, відроджува-

тись"; при цьому фонетичний аналіз демонструє чергування фонем к//ч як наслідок палатальної міни задньоязикових звуків за законом звукового сингармонізму; в свою чергу, фонема а (в старослов'янській мові а "юс малий") – є результатом монофтонгізації дифтонга *en].

Дозволимо собі припустити, що лексема **ЧАДО** в цьому тексті використовується саме з метою підкреслити можливість людини, що з плоті, сповнена гріхів, відродитися через наслідування **СИНа** Божого. Люди відроджуються, очищуючись від гріхів, через страждання, нове (духовне) народження.

Зазначимо ще раз, що лексеми **ОТЕЦЬ – СИН** в аналізованих текстах (що підтверджується різноаспектним етимологічним аналізом) демонструють не просто семантичний зв'язок, лексико-семантичну пару, де лексема **СИН** має значення біологічного, генетичного (кровного) нащадка **ОТЦЯ** за чоловічою лінією, а формують пару (**СИН//ОТЕЦЬ**), що демонструє значення перш за все – духовного зв'язку.

СИН "рожденный из плоти и крови" – є плотським втіленням духовного – ОТЦЯ, що є «початок всього сущого, відправна точка» всього.

Саме завдяки втіленню "воплощению" **СИН** має через плоть свою зрозуміти людську сутність і вказати людям путь до очищення і до повернення до **НАЧАЛА (ПОЧАТКУ)**.

НАЧАЛО (ПОЧАТОК, НАЧАТОК) – КІ(О)НЕЦЬ

Сучасний носій мови беззаперечно сприймає дані слова як антоніми.

Зазначимо при цьому, що давні тексти наводять уважного читача на інші думки.

Представлена вище цитата зі Святого Письма: «Азь есмь Альфа и Омега, **начаток** и **конец**, сущего вседержитель» [Откр., 1:8]; слова Ісуса до учнів своїх: «В месте, где **начало**, там будет **конец**» [29, с.82] наводять на думку навіть не налаштованого філософськи читача про

те, що поняття **начала** (**начатку, початку**) та **кінця** – суть єдині поняття єдиної субстанції, що (в даному контексті) є скоріше семантичними синонімами, які не перебувають в стані взаємного заперечення, а створюють вищу, єдину, сутність.

Слід зазначити, що таке сприйняття даних лексем спостерігається і в інших (не сакральних, але, безперечно, написаних під їх впливом) текстах: «Аще **конец** прииде, так и **начаток** тут» – «Третье послание Курбского Ивану Грозному (1577-1583)» – [10]

«**Начало и конец** єдині а любви и житии не ведаю» [95]

Из Хроники Константина Манассии (1370-1650): «Биаше во Афинах некто муж, Леонтие нарицаем, въ **конец** достиг всякие философии и словесные... и звездочьтныя в **начаток** истине...». [161]

Филофей. «Послание о неблагоприятных днях и часах» (1510-1540): «Да веси, христороубче и боголюбче, яко вся христианская царства приидоша в **конец** и **начаток** оттого, снидошася во едино царство нашего государя, по пророческим книгам, то есть Ромейское царство: два убо Рима падоша, а третий стоит, а четвертому не быти». <http://lib.pushkinskijdom.ru/Default.aspx?tabid=5105...>. [92]

Иван Грозный, «Канон Ангелу Грозному, воеводе» (1550-1584): «Возвести ми **конец** мой, да покаюся дел своих злыхъ, да отрину от себе бремя греховное воззову **начало**». [10]

Словники демонструють, що обидві лексеми **начало-кі(о)нець** мають єдиний корень **ken-* / (**kon*). Розглянемо означені лексеми в етимологічному аспекті з урахуванням основних критеріїв.

Стверджується, що праслов'янська лексема **копьсь* (пор. ст.-слав. *копьць*, укр. *кінець*, білор. *конец*, болг. *конец*, сербохорв. *конац* (*конца*),

словенск. *kones*, чешск. *kones*, словацк. *konies*, польск. *konies*, в.-луж. *konc*, н.-луж. *konc*.) є суфіксальним дериватом від дієслівної лексики з коренем **ken-* (**kon//kan//kai* – з морфонологічними чергуваннями, викликаними трансформацією дифтонгів) в значенні "наново виникати, починатися, відроджуватись»; «йти за порядком, по колу» [див. 142, 146, 155].

Праїндоевропейське походження кореневого елемента засвідчує наявність означеної морфеми в європейських лексемах: лат. *recens* «свіжий», сер.-ірл. *cinim* «зароджуюсь, виникаю», *cinis* «ortus est», гр. *kainos* «новий», др.-інд. *kaninas* «молодий».

Цікаво зазначити, що до цієї ж групи споріднених слів відноситься, скоріш за все, і лексема щеня. Ця назва походить від давньоруської (трансформованої старослов'янської) лексики щеня, що, в свою чергу, – від праслов'янської праформи **ščęnę*.

Складний шиплячий на початку слова розвинувся з початкового звукосполучення **sk-* перед голосним переднього ряду **e* в праїндоевропейській основі **skęn-* (корінь **ken-* має дериваційний преформант як наслідок морфемної трансформації *-*s*). Таким чином, первісне значення слова щеня – «молодий, той, що нещодавно з'явився» (іншими словами, дитинча – істота, у якій життя тільки розпочинається).

Представимо більш детально фонетичний аналіз лексики **нача-ло**, який ґрунтується на явищі, що мало місце і в праїндоевропейській, і в праслов'янській мовах, а саме – монофтонгізації дифтонгів внаслідок дії закону відкритого складу. Саме внаслідок цього процесу дифтонг **en* (з фонетичними варіантами) трансформується, зокрема, в старослов'янській мові в «юс малий» – *а [e]*.

За законом звукового сингармонізму перед «юсом малим» (а) як, відповідно, перед голосним переднього ряду, задньоязиковий **[k]* трансформується в шиплячий або свистячий приголосний, зокрема, **č* ([ч]); отже корінь **ken-* трансформується в **ščę-*.

Отже, праслов'янська лексема **na-ken-dlo* [утворена префіксально-суфіксальним способом (префікс – **na-*, суфікс **-dlo*) від твірної (гіпотетично дієслівної) основи з коренем **ken-*], що означала "те, що покладено, на-кладається на ко(І)нець чогось" поступово, в пізньослов'янський період, перетворюється в **načędlo*, що [після спрощення суфіксу **dl(o)>l(o)* внаслідок трансформації груп приголосних під дією закону відкритого складу] видозмінюється в **na*čęlo* [зауважимо, що суфікс **-dl(o)* до цього часу існує в деяких старослов'янських лексемах (пор. укр. *ковадло, повидло*, польськ. *mydło, szudło*), що демонструють саме віддієслівне в діяхронному аспекті походження)].

Отже, маємо наступний ланцюжок трансформацій: **nakendlo* > *načędlo* > *načęlo* > ст.-сл, црк.-сл *начало* > суч. *начало* (після падіння носових звуків і перетворення *а > а*).

Таким чином, етимологічний аналіз, проведений з урахуванням словотворчого, фонетичного, семантичного критеріїв з підтвердженням текстуальним матеріалом, переконливо доводить спорідненість означених лексем НАЧАЛО – КІ(О)НЕЦЬ, спільність твірної основи, а, отже, спільність первісного значення через корень **ken-* / **kon*.

Пара лексем НАЧАЛО – КО(І)НЕЦЬ в аналізованих текстах не формують відношення опозиції (що звично для сучасного носія слов'янських мов), а, скоріше, демонструють відношення філософської єдності, тотожності « ...произошло из праха и возвратится в прах» [Екк., 3:20].

КІ(О)НЕЦЬ будь якого процесу є НАЧАЛОМ (начатком, початком) чогось іншого, що свідчить про безкінечність буття.

Кажучи про НАЧАЛО (початок) життя, не можемо не згадати про АДАМА, що асоціюється в сучасній християнській культурі з початком роду людського.

Цікаві роздуми викликають етимологічні розвідки.

Дослідники стверджують, що ім'я АДАМ у Вітхому (Старому) за-

повіті згадується 547 разів.

АДАМ— перша людина та праотець роду людського.

Створений за образом та подобою, АДАМ (як перша людина) наділений владою над усіма живими "тварями" та призначений наповнити землю власними нащадками та користуватися нею (землею) за своїми потребами.

«И сотворил Бог человека по образу Своему, по образу Божию сотворил его; мужчину и женщину сотворил их. И благословил их Бог, и сказал им Бог: плодитесь и размножайтесь, и наполняйте землю, и обладайте ею, и владычествуйте над рыбами морскими [и над зверями,] и над птицами небесными, [и над всяким скотом, и над всею землею,] и над всяким животным, пресмыкающимся по земле» [Быт., 1:27-28]

Сакральні тексти розповідають про священний процес "сотворіння"...

Після того, як земля була зволожена росю, Бог сотворив **АДАМА** з праху земного: «...в поте лица твоего будешь есть хлеб, доколе не возвратишься в землю, из которой ты взят, ибо прах ты и в прах возвратишься» [Быт., 3:19].

При цьому слід зазначити, що (виходячи з даних текстів) Творець взяв прах зі священного місця – (...) "с пупа земли и с четырех концов ее". Дослідники зауважують, що лексема **прах**, звучить в текстах як ***Адама** (*адама «почва», «пахотная земля», «земля царства мертвых» «Жертвенное место») [33].

Означений факт наводить на думку про етимологічний зв'язок цих лексем: **АДАМ – АДАМА**.

АДАМА, прах царства мертвих, місця «упокоєнія», в свою чергу, викликає асоціацію з **Адом**, що знову приводить до ідеї філософського

об'єднання початку і кінця – створення Адама з землі царства мертвих, а, отже, Відродження життя через заперечення смерті, відродження душі через заперечення гріха, та "искуплення".

Звернімо увагу на те, що поняття «**ад**» в пізнішій християнській традиції стали збігатися за сенсом з «**геєнною**» – словом, похідним від назви реальної долини **Генном** – місця язичницьких людських жертвопринесень біля стародавнього Єрусалима, а також спалення трупів злочинців.

Геєнна в Біблії фігурує як цілком матеріальне місце, що разом з тим слугує символом остаточного знищення чого-небудь.

В унісон звучить оригінальна думка талмудистів, яка твердить, що оскільки «**Адам** был создан из праха того самого места, где будет воздвигнут жертвенник для искупления грехов всего человечества», то, відповідно, за їх думкою, жодний гріх (за промислом Божим) "не может быть вечной, перманентной частью человеческой природы" [55]

Тобто покаюння, зокрема через страждання, в свою чергу, знищує будь який особистий гріх.

Саме тому для страждання грішників передбачено існування **Аду**.

Означена лексема **АД** (на думку багатьох дослідників) походить від гр. **aeides* – міфічний Аїд, царство Плутона, Тартар, Абаддон.

Раннє християнство використовувало для позначення місця та стану перебування мертвих юдейське слово «**шеол**» (שְׁאוֹל) – «місце мертвих». Воно застосовувалося як тотожне грецькому **aeides* – (Αἴδης).

В індуїзмі, буддизмі і джайнізмі **Ад** – перехідна стадія у процесі переселення душі з тіла в тіло.
В ісламі ж перебування там вважається вічним...

Етимологічний аналіз демонструє походження лексеми від двох кореневих першоелементів: *a- «без» + *eides* (эйдос) «вид, образ».

Поєднання першоелементних значень породжує єдиний семантичний образ: «безвидне місце» – темрява, тьма» [146].

За визначенням Макарія Великого «ад – отлучение от Бога за преумножение греха и за расположение, противное добру» [70].

"Там, где нет света, нет и связей с Богом и людьми. Есть только мрак одиночества" [71]

«Что есть ад?» Рассуждаю так: «Страдание о том, что нельзя уже больше любить» [47].

Слід зауважити, що в українських народних уявленнях сформувалися різні семантичні відтінки слів «**пекло**» та «**ад**».

Вони розуміються як різні рівні посмертного покарання: в **пеклі** відбувається покарання за невеликі гріхи, тоді як за великі – душа потрапляє в **ад**, безвихідь вічності...

Етимологічний аналіз (за даними більшості словників) дає наступну версію походження лексеми **ПЕКЛО** (укр. *пекло*, цслав. *пѣкъль* "смола", ст.-слав. *пѣцьль*, болг. *пѣкъл*, *пекол*, *пекло*, сербохорв. *пакао*, род. п. *пакла*, словен. *pekel*, род. п. -*kla*, чеш., слвц. *peklo* "ад", др.-польск. *pkiel*, род. п. *piekla*, польск. *Piekło* [див.155, 158, 160, 163]

Дослідники наголошують, що наближення слова *пекло* до «пекти» (на перший погляд, очевидна «народна» мотивація) – вторинне.

Погоджуючись з цим (тим, що етимологія – «народна», псевдонаукова) і приєднуючи до словотворчого аспекту дані фонетичного критерію аналізу, зауважимо, що, за умови віддієслівного походження (від дієслова

* *pek-ti*), дериваційним формантом повинен був виступати суфікс *-*dl(o)*, що в принципі неможливо, оскільки твірна основа закінчується на приголосний (*pek-*). Заперечуючи «народну етимологію, Р. Траутман припускає запозичення слова *ръкъль* та ст.-слав. *ньцьль* з лат. *picula* "смола" [167].

Цю версію підтверджують свідчення словників: лат. *pix, picis* "смола, дьоготь", гр. *pissa* "смола" (з *pikia*), але д.-в.-н. *peh* запоз. з лат. *pix*, лит. *pikis*, лтш. *pikis* "смола" [141]

«Єврейський та халдейський етимологічний словник» до книг Вітхо-го (Старого) Заповіту дає дуже цікаву етимологію слова **ПЕКЛО**, в якому об'єднані корені івриту – * *ПЕ+КЛО* = ивр. *ПЭ* "отверстие, устье колодца (в земле)" + *КАЛА, КАЛУИ* "жарить, калить, жар, сжечь; каленый, поджаренный". [159]

Зазначимо принагідно, що в Біблії часто як синонім використовується (вже згадуване вище) поняття "геенна огненная". В апокрифічній Першій Книзі Єноха (III-I ст.ст.) «геенна» представлена у вигляді вогняного провалля "пропасти": «И сказал опять Господь Рафуилу: «Свяжи Азазела по рукам и ногам и положи его во мрак; сделай пропасть («отверстие» – авт.) в пустыне, которая находится в Дудаеле, и опусти его туда»»:

http://www.greeklatin.narod.ru/hebdict/img/_376.htm

http://www.greeklatin.narod.ru/hebdict/img/_422.htm

Можна зазначити, що теологічний образ **АДА (ПЕ+КЛА)** – провалля, щілина, (*отверстие*) в землі, що містить вогняну безодню.

Етимологічний аналіз, представлений у «Єврейському етимологічному словнику» спонукає до подальшого аналізу.

Словотворчі етимологічні дослідження свідчать, що кореневий елемент івриту *КАЛА* "пекти, калити, жар, спалити, спекти; калений, підпалений, розпечений" демонструє очевидний зв'язок з санскр. **kaliti* "горіти, палати, розпикати", що очевидно пов'язаний з прасл.

**kaliti* та відповідними лексичними одиницями інших слов'янських мов: церк.-слов. *калити*, рос. *калить, калю, закалять*, укр. *калити*, болг. *каля* «калю, закаляю», сербохорв. *калити, калим*, словенськ. *kaliti*, чешск. *kali* [див. 156, 160, 161].

До цього ж ряду словники відносять лексеми безпосередньо індоєвропейського походження (індоєвропейський корінь **kel-*): лат. *caleo, -ere* «бути гарячим, палати», *calor, -oris* «тепло, жар»; лит. *silti, silu* «нагріватися», *siltas* «теплий».

Словники демонструють очевидний генетичний зв'язок з праіндоєвропейським коренем **ka//el-(n)* «засохле, мертво тіло» семантично близьких лексичних одиниць інших європейських мов: латиськ. *kalstu, kaltu, kalst* «висихати, сохнути, ссихатися», *kalss* «сухий, висохлий», д.-ірл., сер.-ірл. *calath, calad* «сухий, черствий, запечений», лат. *callum, callus* «загрубіла, мертва шкіра» [див.156,161]

Зауважимо, що англійська лексема *hell* (у Біблії короля Якова словом *hell* позначаються «шеол» і «гадес») утворена від староанглійського *hel, helle*, похідного від протогерманського **haljō*, що означало «преісподня, підземний світ», а також печеру, порожнину, провалля («отверстие») де палав вогонь, що давав страждання і водночас очищував.

Принагідно зауважимо, що давньогерманська богиня *Hel*— «та, що обіцяє страждання» в багатьох наукових теоріях порівнюється із індоєвропейськими богинями *Бхавані* та *Калі* [коренева морфема *кал-* (**hel-<*kal-*), що знову підтверджує спільність походження і значення].

Окремо зазначимо, що префікс *ПА-* (якщо прийняти на віру етимологічну версію «Єврейського етимологічного словника») з фонетичним чергуванням (*a//e*) мав значення в праслов'янській мові «посилення (дії, ознаки)» [див.160]

Отже, пара лексем АД-ПЕКЛО, що сприймаються як синонімічні на сучасному рівні розвитку мов (зокрема, слов'янських), демонструє в аналізованих текстах інші семантичні відношення (підтверджені багатоаспектним етимологічним аналізом)

В ПЕКЛІ приречені душі в земному проваллі («отверстии») через страждання і муки вогнем і страшним жаром отримують все ж надію на очищення і відродження душі.

В той час як АД – безвихідь, що не дає надії на спасіння.

Дозволимо собі при цьому нагадати оригінальну думку талмудистів (що все ж дає надію на спасіння), яка твердить, що оскільки «Адам был создан из праха того самого места, где будет воздвигнут жертвенник для искупления грехов всего человечества», то, відповідно, за їх думкою, жодний гріх (за промислом Божим) "не может быть вечной, перманентной частью человеческой природы"[див.55]

Зрозуміло, що, говорячи про Адама, не можемо оминати Єву.

ЄВА (український варіант єврейського імені חַוָּה «Хава») є фігурою Книги Буття в Біблії на івриті.

Згідно з легендою, першою дружиною Адама до створення Єви була Ліліт [Ліліт (івр. לילית) – у єврейському фольклорі жіночий демон ночі].

Вона посварилася з Адамом, покинула його і відмовилася повернутися, не зважаючи на веління трьох янголів.

Бажаючи помститися Адаму, вона намагається з тої пори спокусити дітей Єви.

Єврейська народна етимологія пов'язує ім'я Ліліт з івр. словом לַיְלָה *лайла* – «ніч». В семітських мовах, зокрема в івриті, слово «Лейла/Ліліт» є прикметником жіночого роду із значенням «нічна».

Ім'я Ліліт, як і її образ, вважається запозиченим з вавилонської (можливо, і шумерської) міфології. В шумерській мові *Ліль* означає

«повітря», «вітер»; «Дух», «привид».

Шумеролог В. В. Ємельянов робить припущення, що в імені демонів Ліліту – представлен гра слів з різних мов, що змішує шумерское *Ліль* («дух») і аккадське *лілу* («ніч»), і яка веде до суміші уявлень про демонів цього роду, як про виключно нічних привидів.

Крім цього, в івриті (а можливо, і в інших семітських мовах) словом *ліліт* позначається птах сова, різновид сов. Можливо, саме тому Ліліт іноді зображується разом з совою.

Як свідчать проаналізовані дослідниками тексти, Ліліт (подібно вавилонській *Lilitu*, шумерській *Нинліль*) відмовляється скорятися і принижуватися перед Адамом. Не зважаючи на всі погрози Творця, відмовляється повернутися до Адама і бути його покірною рабою.

Сакральні тексти наголошують, що, можливо, саме тому, Яхве (як зазначено у другому розділі Буття) робить другу жінку (сподіваючись на її покірність) для Адама.....

Як свідчать тексти, Творець вирішив «не хорошо быть человеку одному [Екк., 4:8-9] і сотворив «Бог из ребра, взятого у человека, жену, и привел ее к человеку» [Тим., 2:13].

Християнська традиція стверджує, що історія Адама і **ЄВИ** є свідоцтвом обов'язкової, затвердженої Творцем моногамії, при чому такої, коли жінка створена для одного чоловіка і не може нічого міняти чи бути непокірною (як свого часу Ліліт). « И сказал человек: вот, это кость от костей моих и плоть от плоти моей; она будет называться женою, ибо взята от мужа [своего]» [1 Кор. 11:8].

Християнська традиція наголошує, що суть **ЄВИ**, яка є лише частинкою Адама, демонструє її другорядну роль в стані шлюбу, повну покірність і залежність, зокрема, в тілесному, інтимному, шлюбному сенсі «не муж создан для жены, но жена для мужа» [1 Кор., 11:9].

В традиційному християнстві **ЄВА** є prefigurement Марії, матері Ісуса, покірної, терплячої, що є втіленням (з позицій християнських ідеалів) жіночності.

Розглянемо лінгвістичні, етимологічні розвідки.

Словники свідчать, що лексема, ім'я **ЄВА** (на івриті – «Ḥawāh») означає «що живе самотньо» або «джерело життя», фонетична схожість з «Хайя», «жити».

Словники трактують висхідний семітський корінь *חַוָּה* – «И человек объявил имя своей жены Хава, потому что она была матерью всю жизнь» [Быт., 3:20].

Сакральні тексти (на івриті) зазначають, що жінка створена, щоб бути *эцер ки-негдо* [Быт., 2: 18-22].

Ki-негдо означає «поряд, навпроти, аналог йому», а *эцер* означає активне втручання від імені іншої особи.

Іншими словами, така етимологія констатує рівноправність жінки по відношенню до чоловіка, її активну і самостійну позицію.

Подібне значення подається і в перекладі: «И сказал Бог (...) со-творим ему помощника, соответственного ему» [Екк., 4:8-9].

Давня екзегетична версія (на відміну від традиційної) наголошує, що саме використання Творцем частинки тіла чоловіка демонструє рівноправність двох перших істот і, навіть, певну необхідність захисту (як своєї частинки) жінки чоловіком, її особливої значущості.

Книга Товита стверджує, що **ЄВА** була дана Адамові в якості **рівноправного помічника**.

Книга Товита – книга, що входить до складу Ветхого Завіта в православ'ї та католицизмі, але відсутня в єврейській Біблії (Танахе).

В Руській православній церкві відноситься до неканонічних книг, в католицизмі – до другоканонічних, в іудаїзмі та протестантизмі – апокрифічних.

Припускається, що книга Товита була написана арамейською мовою у II ст до н.е.

Отже, звернімо увагу ще раз на те, що, на відміну від традиційно прийнятої християнської концепції про суть ЄВИ, яка, будучи лише частинкою Адама, має другорядну роль в стані шлюбу, повинна проявляти повну покірність і залежність, етимологічний словотворчий аналіз, а також текстуально-семантичні свідчення стверджують в задумі Творця рівноправність двох перших істот, яким належить духовно і тілесно об'єднатись.

ПЕКЛО – РАЙ

Сучасними носіями мови опозиційно до лексеми **ПЕКЛО** (що аналізувалася вище) сприймається лексема **РАЙ**.

*У багатьох європейських мовах аналоги слова **Рай** походять від перського паїрідеза буквально «місце, обнесене стіною», що позначало царський сад або мисливські угіддя. Йому відповідає слово івриту пардес (івр. פַּרְדֵּס), що увійшло до грецької як παράδεισος, до латинської – як лат. paradisus, французької – як фр. paradis і, зрештою, до англійської – в формі англ. paradise.*

РАЙ як синонім Едемського саду згадується в Книзі Буття та пов'язаний з історією Адама та Єви.

Там його описано як місце, створене для проживання перших людей, де вони не мали нестачі в їжі, могли вільно спілкуватися з Богом, і повинні були започаткувати людство. Після гріхопадіння Адама з Євою було вигнано з **РАЮ**, а на його вході поставлено херувима з полум'яним мечем.

У Новому Заповіті **РАЙ** згадується лише тричі.

В Євангелії від Луки Христос говорить розбійнику, який вказує,

що Христа розіп'ято несправедливо: «Поправді кажу тобі: ти будеш зо Мною сьогодні в *раю!*» [Лк., 23:43]. В другому послання Коринтянам від апостола Павла наводяться слова про чоловіка «що до *раю* був узятий, і чув він слова невимовні, що не можна людині їх висловити» [1 Кор., 12-4:6].

*Принагідно нагадаємо, що **АД** (як зазначалося вище) – місце, де "не чути Бога", «мрак самотності» (на відміну від **РАЮ**, де чути «слова невимовні, що не можна людині їх висловити»).*

Остання згадка міститься в Одкровенні Іоана Богослова: «Хто має вухо, хай чує, що Дух промовляє: переможцеві дам їсти від дерева життя, яке в *раю* Божім» [Ін., 2:7].

Сакральні тексти свідчать, що в **РАЮ** міститься джерело вічного життя (його символом є Дерево життя).

Світові релігії описують **РАЙ** як місце відпочинку або й насолод, що схоже на земний світ, але якісно вище. Там не існує смерті, зими, ночі; врожаї відбуваються багато разів на рік, існують численні блага та розваги, що триватимуть вічно. Такими уявлялися Елісій, Вирій, Вальгалла.

Багато релігійно-філософських трактувань разом з тим зображають посмертне життя прямим продовженням земного. Зокрема, людина зберігає свій соціальний статус або вік на момент смерті. Тому в єгипетському Дуаті царі продовжували бути царями, а їхні раби – рабами, хоча і в кращих умовах. Звідси повсюдно поширені звичаї класти в поховання речі, що задовольняють тілесні потреби людини (їжа, одяг) або були їй цінні чи слугували ознаками статусу, ремесла (наприклад, знаряддя праці). Краща посмертна доля традиційно приписується особам, померлим природною смертю або такою, що визнається «гідною».

Значний вплив на європейські уявлення про **РАЙ** здійснила

філософія платоніків. Згідно з Платоном, душа приходить в людське тіло з вищого світу ідей, де володіє абсолютним знанням, а за життя тільки згадує його частку і відповідно до своїх дій, здатна туди повернутися.

Класичне індуїстське та буддистське богослів'я описує, що благочесні люди перероджуються не лише в тілах людей, доля яких легша, а також в інших, кращих, світах або площинах буття.

Дослідники свідчать, що (згідно з текстовими даними) саме з авраамічним **РАЄМ** має зв'язок Сварґа (за прадавніми віруваннями – низка небесних світів), де отримують життя обрані благочесні люди, живучи поряд з богами. Це проводить пряму паралель з віруваннями язичників та богом Сварогом, правителем Ірію (Вирію).

Саме там (у Вирії), як стверджують міфи, розташована казкова земля, течуть молочні ріки (пор. д.- рус. *ірії*, укр. *вирій* «казкова країна, куди птахи відлітають зимувати»).

Етимологічні дослідження свідчать, що слов'янська лексема **РАЙ** споріднена з «рій», «роїтися», «ринуть», а також з назвою міфічної благодатної землі – **Вирій**. Інша версія пов'язує походження слова з давньоіндійським **ray* – «скарб, багатство, блиск» (пор. з англ. *ray*).

М. Фасмер стверджував, що лексема походить від ір. *airya*- «арійська країна». О. Потебня, ґрунтуючись на семантичному критерії, вважав означену сакральну лексему віддієслівним праслов'янським дериватом (формант *-iŷ*). Учений називає твірною основу д.- інд. дієслова, що цілком логічно стало одиницею праслов'янської мовної системи, – **ir-noti* (в гр. мові від нього, вірогідно, походить дериват *εἰρήνην* «ірини» "духовний світ, спокій, гармонія") «підніматися, відроджуватися після очищення» [93].

Тобто можливо припустити, що очищення, відродження відбувається і в **РАЮ** {як і в пеклі, але там – після мук та страждань очищення "восстающие души из пекла во искупление по очищении огнем " [Ин., 14:27-31]}.

У давніх індусів **ВОГОНЬ (ОГОНЬ)** (санскр. Агні) – ім'я ідола вогню та жертвоприношень особливо часто згадується в Рігведі.

Одна з версій значення імені Бога в Старому Заповіті – Ях(г)ве – «той, що породжує вогонь», «рождающий огонь» [146].

Вогонь (за давніми релігійно-філософськими уявленнями) має два вищих призначення: «вогонь, що відроджує {гр. *θυμιάω* [фимиао] «жгу, порождая прекрасное» [146] і вогонь, що «пожирає, знищує плоть, перетворюючи її на прах», «пожирающий плоть и обращающий ее в пепел и пыль» [146]} .

Тобто зазначимо ще раз можливість такого текстуального трактування, що і в РАЮ душа завдяки очищенню (можливо, Божественним, благодатним вогнем, «вогнем, що не знищує, а відроджує»), не просто заспокоюється, а відроджується, піднімається на вищий щабель Вічності....

Таким чином, лінгво-філософський та етимологічний аспекти дослідження – із урахуванням семантичного (підтвердженого текстуальними цитатами) та інших критеріїв аналізу – дозволяє припустити відсутність в первинній філософсько-релігійній доктрині опозиційних відношень між лексемами АД (ПЕКЛО) – РАЙ, що, очевидно, демонстрували тільки можливі трансформації людської душі, яка, пройшовши різні рівні випробувань, відроджується. Трактуються єдина ідея – душа дійсно вічна і, пройшовши всі кола, може знову повернутися до БОГА.

Вірогідно, що саме такий семантичний зв'язок вбачали деякі дослідники-етимологи в лексемі **РАЙДУГА** (хоча така версія в офіційній науці переважно вважається «народною етимологією»), яку розглядали у значенні "дорога восставших душ".

Зокрема, О. Соболевський припускав можливе походження лексеми РАЙДУГА від «рай», що «в дохристиянському значенні – не просто цвітучі дерева, а багатоцвіт, радість, вогняна купель, а райдуга – дорога воскреслих душ» («восставших» в **РАЮ** – Авт.). Дослідник зазначав, що фонема Й «получилась от j, оставшегося на месте выпавшего после отвержения открытого слога [e] – *раедуга* «дорога в рай» [див. 103]

«И восстанет ПРАВДА в душе возрожденной» – говорить Василь Блаженний, маючи на увазі саме спасенні, відроджені душі, в яких знову засяє Правда...

| (*Васілій Блаженний, Василій Нагий – чудотворець, святий*).

ПРАВДА – ІСТИНА

А що таке Правда в сакральних текстах?

Для сучасних носіїв мови вища Правда є синонімом слова **Істина**...

Але... Читаємо в текстах: «**Істина** от земли возсия, а **правда** с небесе причине» [Псалт, 84:12].

Цитата демонструє явно не синонімічні відношення між лексемами, певну семантичну відмінність...

Згідно з пророцтвами Ветхого (Старого) Заповіту та свідоцтвам Нового, переданого словами преподобного Макарія – «**правда** єсть нисходящее с Неба благоизволение Бога Отца, заключающееся в послушании Иисусу Христу, Слову Божьему, исполненному Духа, несущего людям **истину**»: «Глагола ему Иисус: аз есмь путь и **истина** и живот: никто же приидет ко Отцу, токмо мною» [Ин., 14, 6].

Різномасштабний етимологічний аналіз, проведений на основі да-

них різних словників, демонструє походження лексеми **ПРАВДА** від твірної основи, де праслов'янський корінь **prae-* «наскрізь», «через» (що, як свідчить фонетичний аналіз, пройшов трансформацію під дією закону відкритого складу і, відповідно до цього, демонструє походження від праїндоевропейського кореня із закритим складом **per-* «первинний, перший, прямий»); дослідники стверджують [146], що до складу твірної основи (що пройшла процес демотивації та спрощення) входили ще два суфікси, трансформованих з коренів, – *-въ* -«внутрішній зв'язок», *-дъ*- «діління, розділення».

Відповідно – утворюється єдине значення: «прямая внутренняя связь человека с первоисточником жизни, являющаяся основой для отделения земной истины от лжи, жизни от смерти» [146].

Отже, ПРАВДА – це споконвічний благодатний Божий промисел про людину та Всесвіт, закони Буття.

*Принагідно зазначимо, що лексема ПРАВЬ – одне з основних понять слов'янського світобачення. Сприймалося як загальний закон, встановлений Дажьбогом. Саме згідно з цим справедливим законом (як вірували наші пращури) існує світ. Він відповідає поняттю **самтва** в індійській філософії – «ясність, абсолют, гармонія».*

Затвердження цієї Вищої **Правди** на Землі називається словом **Істина**. Затверджує її Месія.

Багатоаспектний етимологічний аналіз демонструє, що в лексемі **ІСТИНА** твірна основа та коренева морфема походять від праїндоевропейського кореневого елемента – **szt-* (споріднене з укр. *істота* «те, що існує», сутність», рос., црк.сл. *истый* – «той самий», «дійсний», «справжній», нім. *stehen*, англ. *to stand*), що надає дериватам основне значення – «те, що дійсно є, стоїть перед нами, існує», «те, що відповідає дійсності».

Зазначимо ще раз, що **ІСТИНА** – одне із імен Месії: «Глагола ему

Иисус: аз есмь путь и *истина* и живот: никто же придет ко Отцу, токмо мною» [Ин., 14, 6]. «Яко закон Моисеем дан бысть, благодать же и *истина* Иисус Христос бысть» [Ин., 1, 17].

В сакральних текстах вираз «Стояти, перебувати в *істині*» – означає бути «не от мира сего» – перебуваючи в цьому матеріальному світі, належати у своїх діяннях та судженнях іншому, духовному, світу «миру Сущих...»: «Он сказал им: вы от нижних, Я от вышних; вы от мира сего, Я не от сего мира..... если не уверуете, что это Я, то умрете во грехах ваших (...); «Иисус сказал им: от начала Сущий, как и говорю вам. Много имею говорить и судить о вас; но Пославший Меня есть *Правда*, и что Я слышал от Него, то и говорю миру» [Ин., 8:23-26].

Виходячи з релігійних християнських постулатів, єдиною, від початку (і до кінця) правдивою, по-справжньому вірною Творцю людиною, непричетною до гріха та обману, в історії людства є Христос.

У своєму втіленні на землі він залишився єдиним стверджувачем **ІСТИНИ**: «Иисус отвечал: ты говоришь, что Я Царь. Я на то родился и на то пришел в мир, чтобы свидетельствовать о *истине*; всякий, кто жаждет *истины*, слушает гласа Моего» [Ин., 8:33-37]. «Сын Божий пришел и дал нам свет и разум, да познаем *истину* (...)» [Ин., 8:33-37].

Підсумовуючи, зазначимо, що використання лексем ПРАВДА-ІСТИНА в якості синонімів, з точки зору історії мови (що підтверджено представленим вище багатоаспектним аналізом), є абсолютно помилковим.

Все одно, що називати небо землею, а землю – небом...

"...правда торжествует на Небесах, а на земле она утверждается только в виде *истины*..". "...сила есть Бог и *правда* у Бога..." [Ин., 8:33-37]. «*Истина* от земли возсия, и *правда* с небесе приче» [Псалт., 84:12].

Апостоли зауважували, що умовою істинного блаженства є лю-

бов до **ПРАВДИ**: (...) "храни преданное тебе, отвращаясь негодного пустословия и прекословий лжеименного знания, которому предавшись, некоторые уклонились от веры. Благодать с тобою. Аминь» [1 Тим., 6:20-21].

«Блаженны алчущие и жаждущие *правды*, ибо они насытятся. Блаженны милостивые, ибо они помилованы будут. Блаженны изгнанные за *правду*, ибо их есть Царство Небесное. Блаженны вы, когда будут поносить вас и гнать и всячески неправедно злословить за Меня. Радуйтесь и веселитесь, ибо велика ваша награда на небесах: так гнали и пророков, бывших прежде вас» [Мф., 5:4-10].

Зауважимо, що слово **ПРОРОК** є запозиченням зі старослов'янської, де лексема *пророкъ* є, в свою чергу, калькою з гр. *προφήτης* (Супр.) *проφήτης* [168].

Словотворчий аналіз старослов'янської лексеми дозволяє стверджувати, що лексема **ПРОРОК** складається з префікса *про-*, що походить від трансформованого, демотивованого кореня **prae-* < праіндоєвр. **per* «первісний, перший, прямий», «через, наскрізь» (що існує і в слові **Правда**) + *рок* – «той, хто рече, прорікає». Тобто той, хто «говорить перший, правду» (Прівняйте: Іоан Предтеча, що йшов першим)

Що відбувається з тими (за свідченням аналізованих текстів), хто відступає від **ПРАВДИ** та **ІСТИНИ**?....

ГРІХ

Проповідники вчили, що Правда та Істина вимірюються **ГРІХОМ**. Відступивши від Вищої Правди, світ впав у **ГРІХ** і "оказался лежачим во зле". "Мы знаем, что мы от Бога и что весь мир лежит во зле» (І. Златоуст) «храните себя от идолов. Аминь» [1 Ин., 5:16-21].

Сучасне сприйняття цього слова в словосполученнях "смертний гріх", "проклятий грішник" на рівні з чимось незворотнім, безмежно страшним...

Але що є **ГРІХ** за поняттями сакральних текстів?

Чи справді **ГРІХ** – це «злочин перед Богом, за яке прийде неминуче страшне покарання» (таку інтерпретацію значення лексеми «Етимологический словарь славянских языков» вважає «...подстановкой христианского значения на месте первобытного» [155; 7, с. 115].

Аналіз текстів, підкріплений поглибленим етимологічним аналізом, трактує, що лексема **ГРІХ** навіть в церковних текстах – це скоріше помилка смертної, слабкої людини, що живе у світі, повному спокус та зла («...знаем, что мы от Бога и что весь мир лежит во зле»), яку вона може спокутувати, ба, виправити (пор. значення болг. лексеми **ГРЕШКА** «помилка»).

Власне ГОСПОДЬ і покликаний допомогти ці **ГРІХИ** виправити... «Никто же не придет к Отцу, токмо мною» [Ин., 14]

Господь покликаний допомогти, а людина має сама розкаятися, віддавши певну ціну.

*Принагідно зазначимо, що лексеми **КАЯТИСЯ** та **ЦІНА***

*походять «от древнего корня *kwe(i)/kwoi- «выкуп, воздаяние, мзда», того же что в словах раскаяние, покаяние. Согласно Библии, наиболее ценным сокровищем является человеческая душа.*

Материальные богатства всего мира не стоят того, чтобы ради их приобретения губить человеческую душу: «Какая польза человеку, если он приобретет весь мир, а душе своей повредит? или какой выкуп даст человек за душу свою? Ибо придет Сын Человеческий во славе Отца Своего с Ангелами Своими и тогда воздаст каждому по делам его» [(Мф., 16:26-274), див. 146]

«Прилагав *грех ко греху* не вопросив уст моих (...) вопросив же от *греховных* ошибок свободны будете и чисты и радостны» [Ин., 8:33-38].

Отже, можливість зректися помилок, стати на праведний путь, покаятися в гріхах і стати «чисты и радостны» є (як свідчать тексти) безперечною можливістю.

ГРІХ – це не злочин, а помилка, за який людина відповідає сама і спокутує чи виправляє (якщо це можливо) теж сама. А іноді не прощає собі, якщо навіть (як здається) всі простили...

Простим и мы, и Бог простит.
Но грех прощения не знает,
Он для себя – себя хранит,
Своею кровью кровь смывает,
Себя вовеки не прощает,
Хоть мы простим, и Бог простит

З. Гиппиус [29, с. 68]

Тому ніхто не може нарікати, судити... Кожний несе свій хрест сам...

Адже сказав Христос: «Не судіть, та не судимі будете» [Мф., 7:1].

Багатоаспектний етимологічний аналіз демонструє гіпотетичне походження лексеми **ГРІХ** від прасл. праформи **gresati* «викривлятися, відходити вбік, вигинатися» та **greti* «відчувати печіння, біль, горіти, палати, давати тепло», тобто на слов'янському підґрунті ця лексема «восходит к представлению о смешении, ошибке, спровоцированной внутренним жаром (пор. рос діал. *сгреза, сгрезиться* – «ошибка, ошибиться»; рос. літ. *огрех, погрешность*» [141] (пор. болг. *Грешка* «помилка»).

Видається цілком вірогідним, провівши (з урахуванням наслідків дії закону відкритого складу) аналіз фонетичних трансформацій, вивести первинну праіндоєвропейську форму даного кореня (із закритим складом) – *gher- «горіти бажанням, хотіти, жадати». Підтвердженням даної версії є спільнокореневий англійський дериват (з метатезою в корені) *greed* «жадібність».

Тексти наголошують, що **ГРІХ** – це сила, яка, нібито зігріваючи, спокушаючи, тягне людину до себе, робить її залежною, рабою **ГРІХА**: «...если не делаешь доброго, то у дверей *грех* лежит; он влечет тебя к себе, но ты господствуй над ним» [Быт., 4:3-7].

Надзвичайно актуально в наш час, "погрязший в грехе и лжи" звучать слова: «Горе непокорным сынам, говорит Господь, которые делают совещания, но без Меня, и заключают союзы, но не по духу Моему, чтобы прилагать *грех* ко *греху*: не вопросив уст Моих» [Ис., 30:1-2].

Підсумовуючи, зазначимо ще раз, що (за свідченням багатоаспектного аналізу текстуального матеріалу) ГРІХ – скоріше помилка слабкої людини, яка піддається спокусам неправедного світу. За цю помилку людина платить сама і судити її може тільки Господь. «Не судіть, та не судимі будете» [Мф. 7:1].

Очистити сучасний світ від гріховних помилок, спокус, жадібності, лицемірства, марнославства заважає загальна страшна помилка людей, які впевнені, що, виконуючи будь які свої забаганки, пристрасті "греховные влечения", тим самим стають свободними. Насправді вони стають рабами своїх забаганок, вічними рабами **ГРІХА**: «... истинно, истинно говорю вам: всякий, делающий *грех*, есть раб *греха*» [Ин., 8:33-36].

Сакральні тексти наголошують, що тільки Правдою, через Прав-

диве Слово можна очистити себе від гріховних помилок і забаганок і знайти спокій душі і справжню свободу.

Бхагават-гита фіксує слова Крішни: «Кто независтлив, милосерд, сосредоточил свой разум на Мне (постигая Высшее знание) становится *истинно свободным*» [29, с. 283].

Правдиве Слово, Знання, через яке можна стати дійсно свободними, знайти душевний спокій, Месія називає **Ігом**: «Возьмите **иго** Мое на себя и научитесь от меня(...) и найдете покой душам Вашим» [Мф., 11:27-28].

ІГО – СВОБОДА

Що таке **ІГО** ? Чому пропонує Господь таку дивну річ, адже лексема **ІГО** (зокрема в сучасному сприйнятті) відповідає представленому в словниках значенню: «Угнетающая, порабащающая сила.» [143].

На перший погляд, це по суті вірно, адже словотворчий аналіз демонструє, що лексема **ІГО** (як свідчать словники, етимологічні дослідження) походить від прадавнього кореня **уеиg* в значенні «з'єднувати, сопрягати». Той самий кореневий елемент має санскритська лексема *युग* /*юга*/ «хомут, ярмо»; англійське *yoke* /*йоук*/ «хомут, ярмо»; латинське *coniugare* /*конджугаре*/ «запрягати в одну упряжку, спрягати разом».

Але, якщо зануритися далі, відповідно до словотворчого критерію, і спробувати виділити [див.146] давні морфемні елементи, можна побачити, що шляхом загального процесу спрощення ця основа утворилася від двох коренів – **уеи* "життєва сила" [пор. *юнъ*, де пройшла (відповідно аналізу згідно з фонетичним критерієм) монофтонгізація дифтонга] + *егъ* «зв'язок, єдність, усвідомлення себе як єдиного цілого» (пор. *его*). Відповідно, отримаємо – значення *блага, життєвої сили в єдності, у вищому зв'язку* [див. 146].

Згідно із семантичним критерієм – аналізуємо уривки сакраль-

них текстів і пересвідчуємося, що саме таке значення демонструє Святе письмо.

Християнство, як відомо, обіцяє грішнику, що врятувати душу, повернутися до Правди може лише той, хто щиро пройнявся, впустив в душу Вище Слово (тобто вище знання).

В устах Христа, що провіщує світу Новий Заповіт, **ІГО** означає са-
ме це Вище слово, Знання, Віру.

ІГО в Його устах має саме те, первинне, сакральне значення Вищого Знання... Тобто **ІГО** – не підневільне ярмо, нав'язане облесливими та жорстокими властителями світу цього, а дароване Спасителем Благо: можливість звільнитися від полону гріховних пристрастей та добровільно взяти на себе Хрест, тобто Благо, Вище Знання (яке Ісус називає **ІГОМ**), що дається людям як засіб спасіння: «Придите ко Мне все труждающиеся и обремененные, и Я успокою вас; возьмите **иго** Мое на себя и научитесь от Меня, ибо Я кроток и смирен сердцем, и найдете покой душам вашим; ибо **иго** Мое благо» [Мф., 11:27-28]. Ісайя Нитрійський каже в своєму «Слові про гілки зла»: «Христово **иго** легко..» [див. 29].

Подальший семантичний аналіз дозволяє побачити, що лексема **ІГО** виступає в значенні, відповідному тому, яке демонструють інші давні сакральні тексти, зокрема в понятті **йога** (схожість основ очевидна).

Так, Бгагавад-гита фіксує слова Крішни, що називає риси, ознаки **йога** (володаря Вищих знань): «Кто независтлив, милосерд, свободен от собственности, кроток, владеет собой, всегда удовлетворен, сосредоточил свой ум и разум на моем Учении, является йогом» [29, с. 283]. Як це нагадує слова Ісайї Нитрійського в «Слові про гілки зла»: «Христово **иго** легко: безгневливая чистота, кротость, радость духа, терпение скорбей, восприятие Правды и себя как чуждого миру...».

Отже, зазначимо ще раз, що (за свідченням багатоаспектного аналізу текстуального матеріалу) лексема ІГО – не обтяжливе підневільне ярмо, а дарована Спасителем можливість звільнитися від полону гріховних пристрастей через Вище Знання (яке Ісус називає ІГОМ: «возьмите *иго* Мое на себя и научитесь от Меня, ибо Я кроток и смирен сердцем, и найдете покой душам вашим; ибо *иго* Мое благо»), що дається людям як засіб спасіння.

На жаль, сучасна людина, що шукає від життя переважно задоволень, виконання всіх бажань і забаганок, сприймає ІГО знання, роботи над собою, самообмеження як замах на його свободу.

В книзі пророка Ісайї дані слова Ісуса, що промовив: «Вы, делающие грехи, живущие произволом и похотью, хотите быть свободными? Но ведь вы уже рабы греха» [Ис., 52:11].

СВОБОДА

Для сучасної людини відчуття **СВОБОДИ** асоціюється з можливістю робити що завгодно, тобто (за думкою, представленою в аналізованих текстах) «погрязати в гріхах» все більше і більше.

Концепт, поняття свободи в сприйнятті сучасної людини— це категорія, що передбачає право індивідуума на вибір, можливість самореалізації в усіх аспектах.

В суспільстві, що втрачає духовність, це право доходить до абсурду та попрання усіх правил моралі та людяності.

Свобода сприймається як право на виконання будь яких бажань, забаганок душі та розбещеного тіла, тіла, яке, єдине, стає сенсом людського життя, існування. Але... це ще нікого не робило дійсно щасливим та задоволеним....

О, доколе ты по свету будешь кружить,
Жить – не жить, ненасытному телу служить?
Где, когда и кому удавалось
До потери желаний себя ублажить?

Омар Хайям [29, с. 81].

Підкреслимо, що будь яка релігійно-філософська доктрина вважала за необхідне піклування про тіло, стверджуючи при цьому (ранне християнство), що бажання плоті – суть від Бога. «Кто излишне и старательно для чужих глаз постится, глупец», – заявляв Макарій Великий.

Але при цьому істинну свободу древні віровчення та філософські доктрини вважали категорією духовною.

Словотворчий аналіз переконливо ілюструє вищезазначене, демонструючи [за даними словників (див. 144, 146)], що лексема **СВОБОДА** – походить шляхом злиття (з поступовим спрощенням та демотивацією) кореня *se- – (suo-) «свій, власний, незалежний, відокремлюючий все» [146] та давнього *bho-, санскр. बुद्धि /buddhi / (пор. англ. body), що означає в різних контекстах «ум, розум, дух, душа, мудрість; власна суть» (тіло?- Д.).

*Принагідно зазначимо, що «в санскриті корень *se- породил слова स्व/sva/ «свой, собственный», स्वीय/svīya/ «свои: я, друзья и родственники», स्वयम्/svayam/ «сам, по собственной воле» в немецком языке от этого корня произошло слово Schwaben /швабы/ – буквально «свои, говорящие по-своему». Особый интерес представляет древний почетный титул святого или независимого от других человека «свами», сохранившийся в индуизме и заимствованный из санскрита, где स्वामी/svāmī/ означает буквально владеющий собой» [див. 146]*

Поєднання коренеслівних значень «здатність володіти собою, відсутність залежності» и «дух, мудрість людини, суть тіла» породжує коренеслівний образ **свободи** як «властиве людині володіння собою, незалежність від похоті, нищих бажань тіла, жадібности, заздрості».

Істинно свободна людина не та, що робить все, що хоче, а та, що відчуває **СВОБОДУ** як вищу силу розуму та віри, уміє піднятися над

тимчасовими, дрібними відчуттями заздрості, жадібності, бажаннями тіла, плоті.

Грех нашел себе опору в вещественном, и тело стало сиделищем его.

Но умная душа, поняв это, свергает с себя бремя вещественного и, возникнув из-под его бремени, познает Бога всяческих и внимательно смотрит за телом, как за врагом и противоборцем, не доверяя ему.

Преподобный Антоний Великий

Тексти свідчать, що саме в такому значенні «незалежно від бажань тіла, володіючи своїм тілом та бажаннями завдяки духовним знанням» лексема **СВОБОДА** функціонувала в древніх філософських ученнях.

Ілюстративне підтвердження знаходимо в Бгагавад-пурані: «Люди, лишенные знания, становятся рабами плоти своей и ближних своих, мня себя защищенными и свободными» [29, с. 283].»; у Сенеки: «Покажите мне, кто не раб. Все, не обремененные высшим познанием бытия, – рабы. Тот – похоти, тот – корыстной жадности, тот – честолюбия» [29, с. 284].

«Свободный человек не бывает одержим страстями, похотями и маниями. Он также не руководствуется чужими мнениями, идеями и волеизъявлениями, а всегда поступает по-своему» (Патриарх Никон) [79]

Головною рисою, властивістю **свободних** людей є можливість обирати, зокрема, чи бути вірними Правді і готовими на самопожертви (бути «не от мира сего»): «... если пребудете в слове Моем, отречшись от мира сего, то вы истинно Мои ученики, и познаете истину, и истина сделает вас **свободными**» [Ин., 8:23-36].

Як говорив Іоан Златоуст, Бог ніколи по повторюється в своїх творіннях, тому в кожній **свободній** людині Образ Божий втілений по-своєму, особливо. «Будучи неповторимим, каждый свободный человек призван дополнить собой преподобие всего человечества. Он не должен отрекаться желаний своих, но и не быть рабом их (зависти, жадности, лжи) – признак истинной **свободы**».

Кажучи і розмірковуючи про **СВОБОДУ**, не можемо не згадати лексему **ВОЛЯ**.

Означені поняття сприймаються сучасними носіями східнослов'янських мов майже як абсолютні синоніми...

Але... Чи так трактують тексти?

Якщо лексема **СВОБОДА** породжує коренеслівний образ духовної незалежності, власний, незалежний ні від кого вибір, повне звільнення від «похоти, низменных желаний, страстей, жадности, зависти» і, відповідно, повну духовну незалежність, то лексема **ВОЛЯ** в сакральних текстах функціонує як волевиявлення не самої людини, а над людиною.

Лексема виступає в текстах переважно як **ВОЛЯ** Божа, яку треба покірно сприймати: «да усовершит вас во всяком благом деле, чтобы сотворить **волю** Его, производя в вас благоугодное ему через Иисуса Христа, примите и терпите **волю Божию**» [Посл. П., 12:6-10].

Отже, якщо **СВОБОДА** – це духовний, незалежний вияв особистості, то **ВОЛЯ** (зокрема в Євангелії) виступає в значенні волевиявлення, сили, Вищої благодаті. Отже, людина не може (з точки зору аналізованих текстів) говорити про власну **ВОЛЮ**.

Тексти констатують, що **ВОЛЯ**, яка виходить з внутрішнього джерела людини, демонструючи суто її бажання, що проникають у зовнішній світ у вигляді діянь, без Волі Божої, караються «наказуються»: «Ибо Господь, кого любит, того наказывает; за содеянное без Его Воли бьет же всякого...» [Посл. П., 12:6-10].

Словотворчий аналіз підтверджує зазначену думку, адже в науковій етимології прийнято, що лексема **ВОЛЯ** – дериват від прадавнього кореня/основи **uel/uol-* «хотіти, бажати, відчувати похоть»; «давяти, здавлювати»; цей дериваційний елемент функціонує в санскритській лексемі *वृत्ति* (*vlti* «вибір, власний вибір»); англійській *will* «воля»; німецькому *wollen* «хотіти, жадати».

Деякі дослідники припускають, що «древним корнем слова *воля* являється **uei/uoi-* «вить, свивать вместе», тот же, что и в словах *вить, воин, вой, вино, вина*. Вторая часть этого слова *-ль-* является древним суффиксом (дополнением), в котором скрыт образ литья, потока. Сочетание корнесловных образов «вить, свивать» и «лить» порождает представление о **воле** как о свитке, духовном литии потоков: вдохновения свыше» [146].

Таким чином **ВОЛЯ** може сприйматися як Благодать лише тоді, коли вона надається як потік натхнення «Свыше»....

Якщо ж вона проявляється тільки як егоїстичний, оснований на похоті, нищих бажаннях, вияв плоті і «заблудшей» душі, то це не **ВОЛЯ**, а (як свідчать тексти) а **произвол**: "Притом, если мы, будучи наказываемы плотскими родителями нашими, боялись их, то не гораздо ли более должны покориться Отцу, чтобы жить? Те наказывали нас по своему произволу для немногих дней» [Посл. П.,12:6-10].

Підсумовуючи дані аналізу та сприйняття сучасними носіями мови значень лексем, підкреслимо ще раз, що поняття

СВОБОДА (за всіма критеріями етимологічного аналізу) має значення власної, незалежної (ні від власних бажань, ні від стороннього впливу) духовної сила, тоді як **ВОЛЯ** – це конкретне волевиявлення (за демонстрацією сакральних текстів – самого Творця).

Якщо *Волевиявлення, Воля* виходять з внутрішнього джерела людини, демонструючи суто її бажання (санскр. वृत्ति *vlti* «вибір, власний вибір»; англ. *will* «воля»; нім. *wollen* «хотіти, бажати»), почасти основані на похоті, нищих проявах плоті і «заблудшій» душі, що проникають у зовнішній світ у вигляді діянь **без Волі Вищої** – це свавілля, «произвол», який не припустимий (з точки зору проаналізованих текстів) для людини Правди.

А Правда (як стверджують тексти) неможлива без Милості...

МИЛІ (О)СТЬ

Фраза зі Святого письма «...праведные милуют скотов своих, утробы нечестивых немилостивы...» [Притч., 12:10] наводить на думку про те, що Правда {яка «с небесе приниче [Псалт., 84:12]} обов'язково поєднана з **МИЛІСТЮ**...

Словотворчий аналіз ґрунтуємо на тому, що вчені-етимологи виділяють серед протокоренів світових мов протоіндоєвропейській корінь **meth* /метх/ «серцевина, серце, духовне відчуття», перша частина якого **me(i)* містить значення зв'язку.

В давньогрецькій лексемі *μεθυσκον* /метускон/ «духовно насичує» корень **meth* явно присутній і демонструє процес духовного насичення серця, душі людини.

Ряд етимологічних досліджень [див. 146] констатує, що лексема **МИЛІ(О)СТЬ** саме походить від кореня **mei-* (в якому, як свідчить фонетичний аналіз, відбулася монофтонгізація дифтонга **ei > i*) «зв'язувати в єдине ціле, змішувати» та суфікса **-l-*, що походить від праіндоєвропейської кореневої морфеми **loi/*lei* (з первинним значенням «литися зверху, зливатися в єдине ціле») [що, відповідно, теж пройшла шлях монофтонгізації дифтонга, перетворившись в дерива-

ційний формант, а потім в процесі спрощення та демотивації стала частиною кореня *мил-* (**mei-* > *mi-* + **loi/*lei* > -l = *mil-*).

Зауважимо, що об'єднаний пракорінь функціонує в таких словах, як старолит. *mildingai* /милдингай/ «дружньо»; англ. *mild* /майлд/ «мя'кий»; трансформований корінь **loi/*lei* функціонує в давньогр. *ἐλαία* /элайа/ «оливкове дерево».

Саме від нього створене давньогр. слово *ἔλεος* /элеос/ «милосердя».

Зауважимо, слово *ἔλεος* /элеос/ «милосердя, милість» разом з похідними є одним з найчастотніших в текстах молитов грецькою мовою та в Євангелії: «Самарянин же некто, проезжая, нашел на него и, увидев его, сжалился и, подойдя, перевязал ему раны, возливая масло (*ἔλαιον* /элеон/) и вино; (...)и Он сказал: оказавший ему *милость* (*ἔλεος* /элеос/). Тогда Иисус сказал ему: иди, и ты поступай так же» [Лк., 10:33].

Продовжуючи словотворчі пошуки, зазначимо, що праіндоевропейський кореневий елемент **mei-* функціонує у великій кількості слів світових мов.

В свою чергу, він є висхідним до більш простого першокореня **me-/mъ-*, який етимологи [146] пов'язують с першообразами «міряти», «міра», «точка відліку, початок творіння». Можливо, навіть «встановлення всеузагальнюючої міри».

Похідними від кореня **me-* дослідниками визнаються такі слова, як рос. *между*, *межа*; грецьк. *μέρος* /мерос/ «доля, спадок, гідність», *μείρομαι* /мейромэ/ «отримувати свою долю»); англ. *measure* /межэр/ «вимірювати»; лат. *medius* /медиус/ «середній» тощо.

Отже, на основі різноаспектного аналізу та ґрунтуючись на текс-

товому матеріалі, зауважимо, що лексема **МИЛІСТЬ** містить в собі образ Вищої Благодаті, що ллється в душу людини, здатної її прийняти і є всеузагальнюючою мірою відліку буття «точки отсчета всех измерений», «Начала мироздания» [Василий Блаженный; див. 78]

Зазначимо, що саме не сила, не примус, а **Правда** і **МИЛІСТЬ** проповідується як – «Начало мироздания»...

Тексти зазначають, що, зв'язуючи себе з Вищою Благодаттю, людина відчуває **МИЛІСТЬ** Творця, і сама стає щирим провідником **МИЛОСТІ** – таким, хто здатен бути **милостивим, милосердним**, а, отже, – **помилуванним**: «Блаженны алчущие и жаждущие правды, ибо они насытятся. Блаженны **милостивые** (ἐλεήμονες /элеимонис), ибо они **помилованы** (ἐλεηθήσονται /элеитисонтэ/) будут. Блаженны чистые сердцем, ибо они Бога узрят» [Мф., 5:6-8].

Віддаляючись від вищої **Правди, МИЛОСТІ**, людина починає підходити до життя зі своїми мірками та стандартами. Як результат – залишається без **МИЛОСТІ** внутрішньої (**Милосердя**), перетворюючись в жорстоку, заздрісну, алчущу все більших благ, немилосердну, таку, що бере на себе право судити і засуджувати: «Не судіте, да не судимы будете, ибо каким судом сүдите, таким будете судимы; и какою мерою мерите (μέτρῳ μετρεῖτε /метро метрити/, такою и возмѣрится (μετρηθήσεται /метритисетэ/) вам» [Мф., 7:1-5].

З відрадою відзначимо, що не тільки християнство піднімає **Милосердя** на найвищий щабель людяності...

Знаходимо в санскритському ведичному тексті гімн **Милосердю**, що закінчується словами – "Следует давать и **миловать** с радостью" [(Тайттирія, 1:11:3); 29, с. 69].

В творі іудейського філософа Філона Александрійського (I ст. н. е.) «О созерцательной жизни», дається опис життя та вірувань секти терапевтів (складової частини есейського суспільно-релігійного руху

в Палестині на межі нової ери), що жили і працювали в Єгипті в I ст. н. е. Рятували хворих безкоштовно, ділились всім, віддавали останнє – тільки в ім'я **Милосердя**.

Філософ відзначав: «**Милосердя** не може бути в душі того, хто здатен ненавидіти...» [29 с. 69].

Отже, зазначимо ще раз, що на основі різноаспектного аналізу та ґрунтуючись на текстовому матеріалі, можемо стверджувати, що лексема МИЛІСТЬ містить в собі образ Вищої Благодаті, що ллється в душу людини, здатної її прийняти і є всеузагальнюючою мірою відліку буття і самого існування людини.

Тільки МИЛІСТЬ, Милосердя (як стверджують аналізовані тексти) ведуть людину до Світла.

«Кто говорит, что в свете и ненавидит брата своего, тот во тьме... и не знает, куда идет ибо тьма ослепила ему глаза» [1 Ин., 2:7-11].

СВІ (е,Ї)Т(ЛО) – ТЬМА

В сакральних текстах проводиться чітке розмежування між **ТЬМОЮ**, що є аналогом пустки, порожнечі, і **Світлом**, [Све(і,Ї)том], що асоціюється з життям та безсмертям: «В начале сотворил Бог небо и землю. Земля же была безвидна и пуста, и **тьма** над бездною, и Дух Божий носился над водою. И сказал Бог: да будет **свет** (φῶς). И стал **свет** (φῶς). И увидел Бог **свет** (φῶς), что он хорош, и отделил Бог **свет** (φωτὸς) от **тьмы**» [Быт., 1:1-5].

Словотворчий аналіз, заснований на даних різних словників та етимологічних досліджень, свідчить, що лексема **СВЕ(І,Ї)Т (СВІТЛО)** – дериват, що походить від прадавнього кореня **kwei*- «сяяти».

В санскриті з коренем **kwei*- функціонує слово[спільнокореневе зі **СВЕ(І)Т**] श्वेत/швета/, що означає «білий, світлий, сяючий». В англійській мові з цим же коренем сформувалася лексема *white* /уайт/ «бі-

лий». В слов'янських мовах **kwei* є твірним дериваційним елементом для прасл. **kvěť* /квят/ , укр. *квітка*, рос *цветок*, польськ. *kwiat*.

Дослідники переконливо свідчать, що від цього кореневого елемента [з розширювачем (суфіксом) **-n* > **kwei(n)*] походить кореневий дериваційний елемент *svēt-* (де проходить монофтонгізація дифтонга *en* > *e*) – «святий».

Сакральні тексти твердять, що споконвіку, від начала Творіння **СВЕ(і, Ъ)Т** Слова Божого світить во тьмі: «Въ началѣ бѣ слово, и слово бѣ у Бѣга, и Бѣгъ бѣ слово. (...) всѣ тѣмъ бѣша, и безъ негѣ ничтѣже бѣсть, ѣже бѣсть. Въ томъ живѣтъ бѣ, и живѣтъ бѣ **свѣтъ** (φῶς /фос/) челоуѣкомъ: и **свѣтъ** (φῶς/фос/) во **тмѣ свѣтитя**, и **тма** егѣ не об-
тѣтъ» [Ин., 1:4-10].

В наведеному тексті начала Євангелія від Іоанна давньогрецький оригінал скрізь називає **СВЕ(і, Ъ)Т** словом φῶς /фос/.

Слово (корінь) **ФОС** (що входить в склад слова **фосфор** «що несе світло») є висхідним (як свідчать словники та етимологічні дослідження; [див. 141; 146]) до прадавнього кореня **b^heh-* «бути джерелом світла, сяяння». В давньогрецькій мові спільнокореневими є *φαεινός* /фазейнос/ «сяючий, блискучий», *φάω* /фао/ «світити, сяяти», *φαίνω* /файно/ «сяяти, випромінювати блиск».

Зазначимо, що етимологічні розвідки свідчать про наявність твірного елемента **b^heh-* в санскр. च्छास /бхас/ «світильник, сяяння», лат. *iubar* /юбар/ «сонячне світло, сяяння слави» [146].

Словосполучення **СВЕ(і, Ъ)Т Слова Божого**, реальний зв'язок між **Словом Правди і СВІТЛОМ** отримує підтвердження в тому, що до цього ж прадавнього дериваційного твірного елемента **b^heh-*(фос)

«бути джерелом світла, сяяти» сучасні етимологи ведуть давньогрецьке *φημί* /феми/ «говорити, промовляти» (пор. рос. *баять*, укр. *байка*, де той самий твірний **b^heh-*).

Отже, говорити, промовляти **Правду** і освічувати, **освятати**, бути джерелом **світла** – споріднені поняття, якщо це – дійсно **Слово Правди**, а не омани, порожньої балаканини... .

В Євангелії Господь порівнює учнів своїх та послідовників з лампадами, **світильниками**, закликаючи їх не ховати **світло**, «**просвещать** своим **светом** всех людей во славу Божию. во имя милосердия» (Ісайя Нитрійський) [29, с.116].

А самим джерелом **СВІТЛА** сакральні тексти називають Творця.

В Бгагавад-гіті (13:18) «читаємо: «Его называют Светом светов. Он вне всякой тьмы. Он – знание, познаваемое и цель знания». Якщо людина не набула **Вищого Знання, Світла**, то навіть у своїх найкращих проявах буде перебувати в полоні пітьми: «Если **свет**, который в тебе, **тьма**, то какова же **тьма?**» [Мф. 6:23].

Але той, хто осягнув Вище Знання, стає джерелом істинного **СВІТЛА**: «Вы – **свет** (φῶς) мира(...). Так да **светит** (λαμπσάτω /лампсато/) **свет** (φῶς /фос/)ваш пред людьми, чтобы они видели ваши добрые дела и прославляли Отца вашего Небесного» [Мф.,5:14-16].

Але люди, охоплені **ТЬМОЮ** (пітьмою), люди **темні**, не розуміють істинного Блага: «...но люди более возлюбили **тьму**, нежели **свет**, потому что дела их были злы; ибо всякий, делающий злое, ненавидит **свет** и не идет к **свету**, чтобы не обличились дела его, потому что они злы, а поступающий по правде идет к **свету**, дабы явны были дела его, потому что они в Боге соделаны» [Ин.,3:19-21].

Отже, етимологічний аналіз свідчить про те, що в історичному аспекті твірні основи лексем **СВІТ**, **Свят**, і, відповідно, *говорити*, **сяяти словом**, **освятати правдою** є спорідненими, походзячи від спільного твірного елемента **b^heh* «говорити, промовляти, сяяти, освічувати...» і несуть єдину тему «освітлення душі через святе слово, промову, через слово Правди»

Опозиційна лексема **ТЬМА** в Євангелії представляється як протилежність **СВІТЛА** – «призрачный свет, выдающий себя за истинный; мечта, которая кажется светлой и затмевает собой настоящий Свет» [146]. Він вводить в оману, адже завжди попереду Світла, затьмарюючи собою навіть найсвітліші душі, сіючи відчай і тупу покірність... Про це думали і писали філософи, письменники...

«Свет считает, что он быстрее всех, но он ошибается: неважно, как быстро летит свет – **темнота** уже на месте и дожидается его.» – Терри Пратчетт (<https://ru.citaty.net/tsitaty/621268-terri-pratchett-svet-schitaet-cto-on-bystree-vsekh-no-on-oshibaetsia>)

На підтвердження цьому слугують і етимологічні розвідки, що свідчать про походження означеної лексеми від прадавнього твірного елемента **tem(e)* «мгла».

Цей же твірний елемент функціонує в санскр. лексемі *तमस* (*тамас*) «тьма неосвіченості, невігластво, лінь», в укр. *темний*, рос. *тьма*, *затмение*; лат. (церк.термін) *tenebrae* «мгла, темрява», англ. *temerity* «потьяніння розуму, нерозсудливість».

Фонетичний аналіз демонструє прояв в лексемі наслідків існування прадавнього старослов'янського носового звука («юс») у вигляді сполучення *мь-н* (*темный*), що свідчить про його дифтогічне походження, що, в свою чергу, говорить про його походження внаслідок

злиття певних елементів, зокрема *ть- «течь, ткать» та *тъл «мнить» [146]. «**ТЬМА** представляет собой состояние духа, обращающего внимание только на себя самого и надмевающегося собственными мнениями. Темный человек видит вещи не в настоящем свете истины, а в мнимом свете своей памяти. Тот, кто пребывает во тьме собственных заблуждений, предпочитает закрывать глаза на истину, то есть слепо следовать общепринятым мнениям и стереотипам (в переводе с греческого «твердокаменным образцам»)» [146].

СВІТЛО істини завжди перемагає **ТЬМУ** помилкових уявлень, що на певний час (іноді – на все життя) затьмарює розум, як життя після Воскресіння виявляється сильнішим від смерті, не дивлячись на тимчасове «погружение во мрак». «И свет во тьме светит, и тьма не объяла его...» [Ин., 12:35-41].

Але людина, що несе Правду, має нести **СВІТЛО**, пробуджувати бажання його бачити, бути поруч з ним... Інакше **ТЬМА** полонить світ і душі....

«Не борись с темнотой. Впусти свет, и темнота исчезнет» (Махариши Махеш Йоги, индийский гуру); «Грех не в темноте, а в нежелании света» (Марина Ивановна Цветаева) «**Тьма** неведения есть поле, на котором процветает эгоизм, вожделение, враждебность» (Йога-сутра) [29, с. 99–116].

Зазначимо ще раз... Етимологічний аналіз, підкріплений текстуально, свідчить про те, що в історичному аспекті твірні основи лексем СВІ(е,ѣ)Т(ЛО), Свят, і, відповідно, говорити, сяяти словом, осявати правдою споріднені, походзячи від спільного твірного елнмента *b^heh «говорити, промовляти, сяяти, освічувати...» і несуть єдину тему «освітлення душі через святе слово, промову, через слово Правди».

Лексема **ТЬМА** (дериват від твірного елемента **tem*, що, в свою чергу, є результатом контамінації дериваційних елементів **ть-* «текти, ткати» та **тъл-* «мнити, уявляти, не бачити реально», виступає в значенні такого стану людини, яка звертає увагу тільки на себе, свої бажання та переконання, вважаючи їх єдино вірними, «надмевающогося собственными мнениями».

Темна людина не бажає бачити речі у справжньому СВІТЛІ істини, вона перебуває у неправедному полоні власної пам'яті та омани. «Тот, кто пребывает во ТЬМЕ собственных заблуждений, предпочитает закрывать глаза на истину, то есть слепо следовать общепринятым мнениям и стереотипам (в переводе с греческого «твердокаменным образцам»)».

Джерело: <https://ru.citaty.net/tsitaty/621268-terri-pratchett-svet-schitaet-chto-on-bystree-vsekh-no-on-oshibaetsia/>

Як ми вже багаторазово підкреслювали, **СВІТЛО** передається **СЛОВОМ ПРАВДИ...**

СЛОВО – СЛАВА

СЛОВО – надзвичайно поширена слов'янська лексема, про що свідчать словники:

укр. *сло́во*, блр. *сло́во*, д.-рус., ст.-слав. *слово*, род. п. *словесе* λόγος, ῥῆμα (Супр.), болг. *сло́во*, сербохорв. *сло́во* «буква», словен. *slovô*, род. п. *-êsa* «прощание», *slóvo*, род. п. *-a* «буква, слово», *slòv*, род. п. *slóva* «зов, имя», чеш. *slovo* «слово», *sloveso* «глагол», словц. *slovo* «слово», польск. *słowo*, в.-луж., н.-луж. *słowo* «слово», полаб. *Slüvú* [155].

Лексема **СЛОВО**, очевидно, має історичні причини схожості зі словом **СЛАВА**, про що свідчать словники, констатуючи, що означені лексеми пов'язані чергуванням голосних.

Етимологічний аналіз свідчить, що праслов. **slovo* (основа на *-es-*) споріднене з лтш. *slava, slave* «молва; репутація; похвала, слава», сх.-лит. *šlāvé* ж. «честь, слава», *šlāvinti* «славити, почитати, прославляти», д.-інд. *śrávas* «слава, похвала, повага, шана», авест. *sravah-* «слово,

вчення, прорікання», давньогр. κλέω «прославляю», κλύω «слухаю, розумію, приймаю до уваги, засвоюю», др.-ирл. slú «слава» [див. 162, 167; 141; 162; 167].

Принагідно нагадаємо ім'я музи Історії Клію; санскр. сакральну лексему श्रुति (śruti «шрути») «те, що почув зверху»; назву Зібрання священних текстів древніх Вед; श्रवस् («шравас»), «слава, звук, що летить».

Словотворчий аналіз, представлений в різноманітних поглиблених етимологічних розвідках та словниках, дозволяє припустити, що обидві лексеми (трансформації викликані виключно фонетичними процесами чергування голосних) походять від прадавнього твірного елемента *k'lu/k'leo-, «связанного с образом очищения, омовения и насыщения льющейся влагой; ср. *слышать, слух*, и даже *слеза*» [146].

В текстах Ветхого (Старого) заповіту **СЛАВА** Божа являє собою «воплощенное» злиття енергій «сотворения и преобразования мира», сповнене благодаті й істини. Як, власне, і **СЛОВО**... «И слово стало плотию и обитало с нами, полное благодати и истины; и мы видели славу Его, славу, как Единородного от Отца» [Ин., 1:14].

СЛАВА предстає перед людьми в певному втіленому Образі, випромінюючи надзвичайно могутні потоки світла: «... обліччє же славы Господни, яко огонь пламенюя на версѣ горы» [Исх., 24:16-18].

Лик **СЛАВИ** прикрито від людей, оскільки випромінює могутній «свет творения», про що в Біблії згадується неодноразово: «И покрѣ облакѣ славу Господню» [Исх., 40:34-38].

Людині не дано «зреть славу Господню». Сила її колосальна, подібна вогню, що знищує, але й водночас очищує і відроджує: "И явіся слава Божья всѣмъ людемъ: и изыде огонь » [Лев., 9:23-24].

Єдиним способом, завдяки якому людина може наблизитися до джерела життєвих сил, сил, «очищающих, исцеляющих и преобра-

жающих мир», згідно з пророками, є **СЛОВО, СЛОВО** про **СЛАВУ** Творця, **СЛОВО**, що несе Правду: «**Слово** мое о **славе** Твоей простирается превыше небес! **славою** и честью увенчал его» [Пс.Д., 8:2-6].

Отже, зазначимо, що при всій своїй генетичній спорідненості лексеми **СЛАВА** і **СЛОВО** мають суттєві концептуальні відмінності в сакральних текстах:

СЛАВА властива лише Творцю і для її розуміння людині дано **СЛОВО. СЛОВО** Істини.

СЛОВО, що вимовляється, має бути щирим, має бути **СЛОВОМ** Правди і **СЛАВИ** Праведної. «Водá глyбокá **сло́во** в сéрдцы мýжа (λόγος ἐν καρδίᾳ: /логос/ – «слово»; /эн кардиа/ – в сердце), рѣкá же изскáчуци (речь, проистекающая из сердца) истóчник жýзни» [Притч., 18:4].

Оскільки **СЛАВА** належить лише Творцю, то будь яка **СЛАВА** людини – від лукавого...

Сучасна людина (почасту далека від знання сакральних текстів, тим більше – її сокровених значень і концепцій) надзвичайно активно оперує поняттями «слава» і «слово» (будучи далекою і від етимологічних тлумачень), вільно чи невільно (почасту потрапляючи під вплив великої кількості не завжди «праведних» слів) прославляючи в словах своїх когось або щось, тобто зливається духом своїм і, відповідно, вимовляє результати цього злиття з тими чи іншими духовними (або далеко не духовними) силами...

Сакральні тексти засвідчують, що, прийшовши в світ, Христос залишився **СЛОВОМ** Божим.

В той же час він втілювався та став **СЛОВОМ** людським, сповненим

істинної любові, чистоти и живиносної сили, що далека від людської земної **СЛАВИ**: «Иисус отвечал: соблюдайте слово Мое, слава Моя ничто. Моя слава в славе Отца Моего» [Ин., 8:49-54].

Істинна людська **СЛАВА** не в блиску і розкошах, не в гордині, що вбиває душу, а в Правді і Любові, що є щирою і ненав'язливою: «Постоянно любите друг друга от чистого сердца, как возрожденные через Меня от слова Божия и да пребудете в славе Божией (...)» [1 Пет., 1:22-25].

Зазначимо ще раз... Лексеми **СЛОВО** і **СЛАВА**, що сприймаються на сучасному рівні мови як семантично не пов'язані між собою мовні одиниці (хоча етимологічний аналіз доводить їх генетичний зв'язок від прадавнього твірного елемента *k'lu/k'leo), в Святому письмі – надзвичайно близькі семантично... При цьому тексти демонструють суттєву відмінність, а саме....

СЛАВА властива лише Творцю, славити слід тільки його; земна **СЛАВА** не варта нічого.

СЛОВО як трансформація Вищої **СЛАВИ** творіння через Сина Божого передається людям як можливість наближення людини до джерела життєвих сил, «очищающих, исцеляющих и преобразующих мир».

СЛОВО не може виконувати іншу функцію, не може слугувати неправді, заздрості, підлості, наклепам...

І ніколи праведне СЛОВО не повинно творити земну СЛАВУ... Адже «...слава человеческая – как цвет на траве: засохла трава, и цвет ее опал»[1 Пет., 1:22-25].

Притча свідчить: «Спросили у мудрого старца: "Отчего не желаешь восхваления за благие дела? Отвечал: «Слава земная – тлен. У неправедных вызовет зависть, у праведных – неразумение и разочарование. .. Стоит ли она того?"...

На жаль, людство в більшості своїй сприймає амбітність, гординю, як норму, а порожню славу – як бажану мету....

Як парадокс сучасного світу звучать слова: «Если человек тратит свою жизнь на благие дела и заботу о ближнем, он умирает без славы,

благодарностей и воспоминаний. Если его гений принес горе и смерть миллиардам, его имя будут вспоминать спустя тысячелетия и сотни поколений, несмотря на то что безжалостно уничтожил счастье и мир миллионов... Может, это нужно? Ужасная репутация всегда предпочтительнее безызвестности» https://ru.wikiquote.org/wiki/Warhammer_40,000 — Фабий Байл. “При Осквернении Канзуза”.

МИР

Що означає ця лексема в Святому письмі?

Надзвичайну активність лексеми МИР словники демонструють функціонуванням її в різних мовах:

укр.рос. *мир* «спокій, згода», д.-рус., ст.-сл. *миръ* εἰρήνη, κόσμος (і те і ін. в Остром., Супр.), болг. *мир*(ъ) «мир, спокій, світ», сербохорв. *mîr*, род. п. *mîra* «мир, спокій», словен. *mîr* – те ж, чеськ. *mír* «мир, спокій, згода», польськ. *mir*, в.-луж., н.-луж. *měr* – теж [141, 146, 152, 155].

Споріднен з д.-лит. *mieras* «мир, спокій», лтс. *miêrs* «мир, спокій», алб. *mirë* «хороший», д.-інд. *mitrás* «друг».

Поглиблений словотворчий аналіз демонструє, що лексема **МИР** є висхідною від твірного елемента (кореня) **mei-/moi-/mi-* [перша складова трансформованого кореня **mil-*, від якого походить аналізована вище лексема **МИЛ(О)СТЬ**].

Кінцевий приголосний – *-p* (**pъ*) [трансформований з прадавнього твірного елемента (кореня) суфікс, що в результаті спрощення і демотивації основ злився в єдине ціле з основою] мав (як стверджують дослідники – див. 146) прадавнє значення "різати, розділяти, дозволяти, закріпляти".

Таким чином, «Единое исходное представление, связанное со словом **МИР**: пребывание в согласии, единомыслии, любви и покое, а также разделение (отделение) с дикой враждой, неукротенной стихией и буйством» [146].

Тексти свідчать, що **МИР** (спокій, бдагодять, милосердя, гармонія) залишено людям від початку творіння: «**Миръ** оставляю вам, **миръ** Мой даю вам. Азъ даю вам. Да не смущается сердце ваше, ни устрашает(ся). Слышали, яко Азъ рехъ вам» [Ин., 14:27-31].

Згідно Святому письму, людина втратила дарований як Благодать **МИР** і, щоб повернутися «к первозданному **миру** после грехопадения» потрібно знову пройти через розділення, відділення від ненависті і постійної ворожнечі, що має на меті очищення: «Єгда же прійдетъ снъ члвѣческой въ слѣвѣ своей и вси стѣи аггѣли съ нимъ, тогда сѣдетъ на прѣтолѣ славы своеѣ [Мф., 25:31] «... и соберутся пред Ним все народы; и отделит одних от других, как пастырь отделяет овец от козлов; и поставит овец по правую Свою сторону, а козлов – по левую. Тогда скажет Царь тем, которые по правую сторону Его: приидите, благословенные Отца Моего, наследуйте Царство мое, уготованное вам до уложения мира» [Мф., 25:31-34]

Саме тому (як це не дивно звучить для вуха християнина, налаштованого на **Милість** та **Милосердя**) Спаситель говорить про те, що для відновлення втраченого Праведного (справжнього)**МИРУ**, необхідно спочатку поділити людей, що ворогують між собою (потрапивши в тенета неправедного слова і бажання мирської слави), незважаючи на зв'язки крові та спільноти: «всякий из вас, кто не отрешится от того, что имеет и дорого ему телом, не может быть моим учеником» [Лк., 14:33]. «Не думайте, что Я пришел принести **мир** на землю; не **мир** пришел Я принести, но меч, ибо Я пришел разделить....» [Мф., 10:34-38].

Отже, підсумовуючи результати багатоаспектного етимологічного аналізу зазначимо, що справжній **МИР** (за сакральними текстами) передбачає не просто тихе, спокійне існування, в якому вирують заховані пристрасті, ненависть, ворожнеча, а справедливе істинне відділення «агнцев от козлищ», після чого може «воссиять правда и любовь» і людина, наблизившись до Благодаті,

зможе щиро любити всіх, адже сказав Кришна «Я – друг всіх істот» [(Бх., 5:29) [29, с. 79].

Ознака праведного **МИРУ – ЛЮБОВ...**

ЛЮБОВ... Лексема, що є надзвичайно активною в текстах різних жанрів, вступає (саме в українській мові) в цікаві відношення з лексемою **КОХАННЯ**.

ЛЮБОВ – дериват (як свідчать етимологічні дослідження) від прадавнього дериваційного елемента (кореня) **leubh-* «алкати», «прославляти душею». Той же корінь (в діяхронному аспекті) в санскрит. *lubhyati*, англ. лексемі *love*, нім. *Liebe*, латин. *lubet*.

Лексема **КОХАННЯ** (за свідченнями словників) походить від праслов. **koxati* (se), від якого (в свою чергу): білор. *кохаць* «цілувати, обіймати», польск. *kochać* «любити», чешск. *kochati* «любити, пестити» чешск. *kochat se* «любуватися», словацк. *kochat' sa* «любуватися», рос. діал. *кохатъ*.

Праслов. **koxati* являє собою трансформоване **kos(a)ti*; а також **česati/*čexati*.

Дослідники проводять паралель – **koxati* – **kosnōti* «провести (рукою), торкнутися, пестити».

Білоруська та українська лексеми вважаються запозиченими з польської мови в XVI с. Російська лексема досить широко представлена в діалектах [160].

Якщо **КОХАННЯ** (як бачимо з прикладів та наведеного аналізу) перш за все має значення (в східнослов'янських мовах) чуттєвих, тілесних стосунків, то **ЛЮБОВ** має величезну градацію семантичних відтінків – від тілесної пристрасті – до вищої жертви.

Читаємо у Даля: – «**Любовь** человеческая себя любит, а Божеская – друга. Нет выше той **любви**, как за друга **любовь** свою полагають».

Прп. Нил Синайський: «...**ЛЮБОВЬ** светозарними деяннями привітствує всяку душу. Якщо прибудемо її, то угасимо страсти і просіяємо до небес. Всякий труд совершишь, как скоро улучишь святую **ЛЮБОВЬ**; а когда нет ее, ни в чем нет успеха, – тогда и гнев свирепеет, и нравы грубеют, и к трудам, по высокоумию, примешивается тщеславие» (...).

Зазначимо схожість лексем «любой» і «любий», що мають спільнослов'янське походження і демонструють, що Творець любить всякого «любого», хто приходить до нього, закликаючи до цього і нас: «Ибо Господь... любит всякого пришельца, и дает ему хлеб и одежду. **Любите** и вы пришельца, ибо все мы пришельцы» [Втор., 10:19]; «Заповедь новую даю вам, да **любите** друг друга; как Я **возлюбил** вас, так и вы да **любите** друг друга. По тому узнают все, что вы Мои ученики, если будете иметь **любовь** между собою» [Ин., 13:34-35].

Підсумовуючи результати багатоаспектного етимологічного аналізу зазначимо ще раз, що ЛЮБОВ на відміну від КОХАННЯ (в українській мові) має надзвичайно широкий спектр семантичних відтінків.

Вона не ґрунтується на насолоді, задоволенні, чуттєвих потребах. Вона не виникає там, де до вас добре ставляться, де вам вигідно, приємно перебувати...

ЛЮБОВ вище за всі розрахунки, за всі корисливі розмірковування. «Если любите любящих вас, какая вам за это благодарность – ибо и грешники любят любящих их» [Лк., 6:32].

Не велика заслуга **любити** ближніх своїх, особливо своїх родичів, від яких залежиш, які є продовженням чи началом тебе самого...: «Ми нічого не знаємо про душу свою і надзвичайно прив'язані до свого тіла, а також до зв'язаних з ним тіл – дружини (чоловіка), дітей. Чи велика в тому заслуга?» [29., с. 119].

«И если вы приветствуете только братьев ваших, что особенного

делаєте?» [Мф., 5:44].

ЛЮБОВ до своїх родичів, дітей – абсолютно природна і зрозуміла, це внутрішнє прагнення не бути самотнім, нікому не потрібним, залишити продовження самого себе. Втілити в дітях те, що не вдалося самому.

Згадаємо слова Ф. Ніцше «Ваша **любов** до близьких – це лише недосконала **любов** до себе...» [29, с. 119].

Сучасній людині іноді важко зрозуміти поняття високої любові, що пов'язана з високим душевним єднанням, розумінням, милосердям і здатністю на самопожертву.

Згадаємо фільм «Чужий» де так трепетно показано здатність людини полюбити не просто вороже, а навіть абсолютне чуже створіння.

Саме про це говорять нам сакральні тексти: « А Я говорю вам: **любіте** врагов ваших, благословляйте проклинающих вас, благотворите ненавидящим вас и молитесь за обижающих вас и гонящих вас (...) Ибо если вы будете любить любящих вас, какая вам награда? Не то же ли делают и мытари?» [Мф., 5:44].

Отже, саме з Милістю Творця поєднані **ЛЮБОВ** і **СИЛА**.

СИЛА – СЛАБО (І)СТЬ (СЛАБКІСТЬ)

«...и рече ми: довлѣтъ ти блгдтъ моа: **сила** бо моа въ нѣмоци совершаѣтса. Сладцѣ оубо похвалюса паче въ нѣмоцехъ мойхъ, да вселитса въ ма сила хртѡва»[2 Кор., 12:9] <https://bible.by/verse/54/12/9/>

«но Господь сказал мне: "Моей благодати достаточно для тебя, поскольку моя **сила** достигает совершенства в **слабости**". По этой причине я охотно хвалюсь своей **слабостью**, чтобы **сила** Мессии пребывала на мне» [2 Кор., 12:9] <https://bible.by/verse/54/12/9/>

Як розуміти ці, на перший погляд, «протиречиві», суперечливі слова?

Що таке **СИЛА і СЛАБО (І)СТЬ (СЛАБКІСТЬ)?**

Етимологічні дослідження свідчать, що кореневий елемент **СЛАБ**– походить від прадавнього кореня **(s)leb-* (пор. нім. *Schlaf* «сон»; англ. *sleep* «спати»).

Глибинний словотворчий аналіз демонструє наявність прадавнього елемента *«с/со (<*si/sai) со значенням «связь, единение»* и основной корень *–ла-б* со значенням «вянуть, льнуть, никнуть»» [146].

Британські етимологічні словники вбачають тут зв'язок з англ. *relax* «розслаблення» – «релаксація»

В духовному аспекті **«слабым** становиться тот, кто отрешается от своих обязанностей и таким образом, своевольно разрывает свою связь с Богом. Такой человек, блуждая и заблуждаясь в духовном мире, обязательно попадает в сети лукавства»[146]

В Євангелії прямо говориться про те, що причина **СЛАБ(К)ОСТІ** людини полягає в її гріховних зв'язках, тенетах, рабстві, приниженні, в які вона потрапляє сама чи з вини інших.... З вини тих, хто робить таких рабами своїми...

«...и нечистые, ворующие свет, и люди в **слабость** впадающие ...сидящие во тьме и тени смертной» [Лк., 1:79].

Щоб врятувати **слабких**, Месія стає врівень з ними, приймає їхню **СЛАБ(К)ІСТЬ** та приниження, доводячи історію хреста до її славного переконливого завершення.

«Предельная и позорная **слабость** Иисуса, нагим умирающего на кресте», – символ искупления, **силы** того, кто принимает на Себя **слабость** мира» [145].

«Распят в **слабости**, но жив **силою** Божиею» [2 Кор., 13:4], «немудрое Божие премудрее человеков, и **немоцное** Божие **сильнее** человеков» [1 Кор., 1:25].

Сакральні тексти вчать, що християни повинні будувати своє життя відповідно до цього образу **СИЛИ** в **СЛАБКОСТІ**.

Хрест як символ перемоги **слабкого** (з точки зору мирського марнославства) над **сильним** (з примітивних позицій людей, що потрапили в сіті марнославства, заздрості, бажання влади та приниження собі подібних):

«... **немоцное** мира избрал Бог, чтобы посрамить **сильное**; и незнатное мира и уничиженное и **ничего не значащее** избрал Бог, чтобы упразднить **значащее**» [1 Кор., 1:27–28].

Отже, тексти свідчать про те, що **СИЛА** в розумінні людей – це далеко не **СИЛА**, а, скоріше, тимчасова облуда. І справжня Праведна **СИЛА** почасти втілюється в **СЛАБКОСТІ**...

... «довольно для тебя благодати Моей, ибо **сила** Моя совершается в **слабости**» (Апостола Павла Второе послание к Коринфянам, 12:7-10).

Що ж тоді **СИЛА** в розумінні сакральних текстів?

СИЛА – одне з найбільш багатозначних слів в історії слов'янських мов.

Глибинний етимологічний аналіз на дериваційному рівні дозволяє зробити висновок, що означена лексема походить від прадавнього дериваційного елемента (кореня) **si/sai-* «зв'язувати, поєднувати» (санскр. सि «*si*» «зв'язувати, поєднувати»; пор. англ. *sinew* «зв'язка, сухожила, жила»; нім. *Sehne* «сухожила, жила») та форманта **-l* зі зна-

ченням "лити, зливатися" (колишнього кореня, що спростився та демотивувався, ставши частиною єдиної кореневої морфеми), який певний час виступав в якості суфікса при віддієслівних дериватах на кшталт *шило, мило* тощо (зі спрощеного внаслідок дії відкритого складу *- *dlo*; пор. польск. *szydło*).

Поєднання кореневих значень «зв'язок» и «литися» породжує древнє висхідне уявлення про силу як про «злиття в єдине ціле, цільну єдність духовної енергії»[146].

«В высшем духе, излившимся на меня в благости и милости, а не богатстве и власти **сила** моя» [9].

В світовій культурі з давніх давен послідовно розділяють два роди **сил**: **СИЛИ** світла «света», вони ж «**Сили** Небесні», джерело життя та енергії, що ними сотворений Світ «мир» (нагадаємо спільнокореневу суть лексем СВІТЛО і СВІТ); і **СИЛИ** темряви «тьми», «нечистої сили», що злодійськи віднімає живу енергію і направляє її на боротьбу зі світлом та життям.

Справжня **СИЛА** не в ненависті, яка є проявом ницості духу, а в Милосерді, що є проявом справжньої, Праведної **СИЛИ**...

Бгагавад-гита: «**Сила** в милосердии и невинности, **силу** видящие в зле – злом закончат» [29]. «Кто полон милосердия, непременно обладает силой». [Конфуций (Кун-цзы) <https://cityty.su/miloserdie-cityty-i-aforizmu>]

На відміну від сприйняття сучасної людини, для якої **СИЛА** почаству являє собою спроможність йти по головах **слабких**, не жаліючи, досягати свого будь якою ціною, в Біблії багаторазово зазначається протилежне... Справжня **СИЛА** – не від людей з їх заздрісністю та жорстокістю....

Праведна **СИЛА** повинна бути вищого походження, проливатися як вище Світло: «...спасение мое и **сила** моя свыше снисходит» (...).

Сыны человеческие! Не надейтесь на грабительство и не тщеславьтесь хищением; когда богатство умножается, не прилагайте к нему сердца. **Сила** не у вас, а у Бога, и у Тебя, Господи, милость, ибо Ты воздаешь каждому по делам его» (Пс. Д., 61:8-13).

Отже, підсумовуючи результати багатоаспектного етимологічного аналізу, зазначимо, що лексеми СИЛА – СЛАБ(К)ІСТЬ, що сприймаються сучасними носіями східнослов'янських мов як семантичні антоніми, насправді і в аспекті словотворчого етимологічного аналізу (що демонструє походження обох дериватів від пракореня **si/sai* зі значенням «зв'язок, єдність») і в аспекті текстуальної семантики демонструють діалектичну єдність. Це яскраво ілюструється словами Месії: «Сила Моя совершается в Слабости» [2 Кор, 12:7-10]. Для сучасної людини, що звикла сприймати СИЛУ в буквальному розумінні, тобто як агресію, фізичну перевагу, багатство (почасту – неправедне) і владу, як парадокс сприймається твердження Євангелія про те, що найбільш *сильною* в протистоянні злу, лукавству, лицемірству, жадібності, зраді та жорстокості постає як раз людина, що не має жодної "мирської" сили, що сторониться її, сторониться неправедної слави, багатства, що, усвідомлюючи свою (як їй здається) "духовную нищету", стає чистим провідником СИЛИ Правди. "Блаженны нищие духом, ибо их есть царство Небесное"[Мф., 5:3-11].

Дослідник сакральних текстів О. Лопухін: «Нищета духовная не сводится к пассивному ожиданию чуда, но вмещает в себя как внешние, так и внутренние духовные подвиги (...), но она есть не **слабость**, а великая **сила**. Это победа человека над самим собой, над властью страстей» (ru.google-info.com) ».

Сучасний біблеїст протоієрей Леонід Грилихес, залучаючи дані вітхозавітної лексики, пропонує наступний переклад та мотивацію словосполучення «нищие духом»: «блаженны пренебрегающие материальными благами (нищие) ради «хождения в духе» [Гал., 5:16], адже Господь промовив: «...довольно для тебя благодати Моей, ибо **сила** Моя совершается в **слабости**.... И потому я гораздо охотнее буду хвалиться своими **немощами**, чтобы обитала во мне **сила**. Посему я бла-

годушествоую в немощах, в обидах, в нуждах, в гонениях, ибо, когда я немощен, тогда силен» [2 Кор., 12:7-10].

«Чему дивишься, если в **слабости** обнаруживается **сила** Божия, и я тогда бываю **силен**? Тогда ведь особенно и действует благодать Божия.... Где скорбь, там и утешение; где утешение, там и благодать» [9].

Багато є свідчень особливої, невимовної радості, що виникає саме після перенесених страждань за Правду. В тропарі святому Іоанну Хрестителю читаємо: «...за истину пострадав, радуясь».

Преп. Никон (Беляев) Оптинський із жорстокої, сповненої приниження людської гідності, з тюрми писав: «Радости моей нет предела».

Є архівні свідчення про те, що перед надзвичайною силою духу преподобного Никона (приниженого, змученого і зовні слабкого) схилялися навіть тюремники (що мали, здавалося б, необмежену силу)...

А що ж таке **РАДІСТЬ**? І чи відповідає вона (виходячи з результатів дослідження) поняттю **ЩАСТЯ**....

РАДІ(О)СТЬ - ЩАСТЯ (СЧАСТЬЕ)

Сучасними носіями мови пара лексем **РАДІСТЬ - ЩАСТЯ** сприймається майже як синонімічна.

Але уважний дослідник текстів може помітити, що це не зовсім так....

Щоб зрозуміти, в чому полягає особливість християнського, зокрема православного, розуміння **РАДОСТІ** (яка незрівнянно частіше виступає в текстах, ніж **ЩАСТЯ**), слід звернутися до Святого письма та святих проповідників:

«В свете твоём правда твоя ибо это **радость** для мира» [Пс. Д., 60, 9-16];

«Архангел служит таинству и взывает к Деве: "**Радуйся!**"» [Лк., 1: 28];

«Сказал ангел: не бойтесь; я возвещаю вам великую **радость**, которая будет всем людям» [Лк. 2: 10].

Одна з біблійних заповідей проголошує: «Всегда радуйтесь» (1 Фес., 5:16; Фил., 4).

Сам Господь відчував **радість**, про що говорив апостолам: «**Радуюсь** за вас» [Ин. 11: 15]. Більш того, Він свідчить про бажання поділитися Своєю **РАДІСТЮ** з учнями: «Сие сказал Я вам, да **радость** Моя в вас пребудет и **радость** ваша будет совершенна» [Ин., 15:11].

І Він же вчить вірно розуміти **РАДІСТЬ**, її істинну причину: «Однако же не тому **радуйтесь**, что духи вам повинуются, но тому **радуйтесь**, что имена ваши написаны на небесах» [Лк., 10:20].

Воз'єднання людства, що пало в гріхах, з Творцем мислиться в категоріях отримання вічної **РАДОСТІ**, що передрікали ще прадавні пророки: «И возвратятся избавленные, придут с **радостным** восклицанием; и **радость** вечная будет над головою их; они найдут **радость** и веселье, а печаль и воздыхание удалятся» [Исх., 35:10].

Тексти демонструють слова Месії про те, що **РАДІСТЬ** Його учнів відмінна і навіть протилежна **радостям** сього світу: «Вы восплачете и возрыдаете, а мир **возрадуется**; вы печальны будете, но печаль ваша в **радость** будет» (Ин., 16:20).

На основі цих слів апостол Павло дає й заповідь: «**Радуйтесь** с радующимися и плачьте с плачущими» [Рим., 12:15].

Святитель Іоан Златоуст так пояснює ці слова: «Для того, чтобы **радоваться** с **радующимися**, душе нужно более любомудрия, нежели для того, чтобы плакать с плачущими. К последнему влечет нас сама природа, и нет такого каменного человека, который бы не плакал при виде несчастного; но для того, чтобы, видя человека в благополучии, не только ему не завидовать, но еще разделять с ним **радость**, нужна душа очень благородная. Потому [апостол] и сказал об этом раньше. «Ничто так не располагает нас к любви, как то, когда мы разделяем

друг с другом и **радость**, и печаль». Увидим Лицо Божие и от **радости** будем восклицать». [9]

Лексема **РАД(О)ІСТЬ** активна не тільки в сакральних текстах.

Словники демонструють поширеність лексеми в різних мовах. Зокрема, д.-рус., ст.-сл. *радъ* (д.-гр. *περιχαρής*), укр. *радий*, *рад*, білор. *рад*, болг. *рад*, сербохорв. *ра̑д*, *ра̑да*, *ра̑до* «радо», словенськ. *ràd*, *ráda* «радий, рада», чеськ. *rád* «радий», – те саме словацьк. *rád*, польськ., в.-луж., н.-луж. *Rad* [155, 160]

Припускають спорідненість з англос. *rót* «радісний, благородний», *rótu* ж. «радість». *rēd-* «підбадьорювати»; д.-ісл. *rótask* «прояснятися, веселішати» [163]

Питання про прадавній твірний елемент (корінь) даної лексеми є спірним. Найбільш прийнятною є версія про висхідну морфему: **red/rod-* «благословенний» [санскр. **radhas* (раджас) «милість, благословіння», що (внаслідок закону відкритого складу) трансформується від **ārda-* (**ar-* + формант **dh-* «розширення і затвердження», що перетворився внаслідок спрощення і демотивації в частину кореня); фонетичний аналіз (відповідно до фонетичного критерію) демонструє трансформацію звукосполучень **ar// *or > ro//ra* «світло Неба» (пор. англ. *ray* «промінь»)].

Етимологи припускають цілком достовірний етимологічний зв'язок твірного елементу **o//er-* з гр. *ἔραμαι* «люблю», *ἔρως* (ерос) «любов».

В культурі православ'я **РАДІСТЬ** міцно пов'язана з цілісним всеохоплюючим уявленням про єдність всіх людей в духовній любові, світлі, духовній спорідненості.

РАДІСТЬ, згідно зі Святим Письмом, – це найкращий стан душі,

якому передуює позбавлення від духовної нечистоти та прощення гріхів – очищення: «Окропіши мя и очіщуся: даси **ра́дость** ми. Отврати́ лице твоё отъ грѣх(ов) моих и вся беззаконія моя очисти. Воздаждь мѣ **ра́дость** спасенія твоего... (...). Да **возра́дуется** язък мой правдѣ твоёй» [Пс. Д., 50, 9-16].

В Євангельських притчах наголошується, що **РАДІСТЬ** перемоги над силою неправди та очищення людини від пороків жадібності, лицемірства, жорстокості, зрадництва багатократно перевищує **РАДІСТЬ** від споглядання чистоти непорочних праведників: « Глаголю вам, яко тако **ра́дость** буде́т на небесі́ о еди́номъ грѣшницѣ ка́ющемся, не́жели о девя́тидесятих и девя́ти праведник(ах), і́же не тре́буют покая́ния. Глаголю вам, **ра́дость** быва́ет (...) о еди́ном грѣшницѣ ка́ющемся» [Лк., 15:3-10]; «Истинно, истинно говорю вам: вы восплачете и возрыдаете в страданиях, но печаль ваша в **радо́сть** будет. Я увижу вас опять, и **возрадуется** сердце ваше, и **радо́сти** вашей никто не отнимет у вас» [Ин., 16: 19-22]. Об этом и говорит Господь: «**Радуйтесь** и веселитесь, ибо велика ваша награда на небесах: так гнали и пророков, бывших прежде вас» [Мф., 5:12].

Ми сприймаємо лексеми **РАДІСТЬ** і **ЩАСТЯ** – майже як синоніми, але...

Лексема **ЩАСТЯ** (црк.сл. **СЧАСТЬЕ**), за результатами етимологічних досліджень, веде своє походження з праслов'янської мови, де вона мала форму **sъčęstьje* (пор.: давньочеськ. *šťěstie* і чеськ. *šťěstí*, словацьк. *šťastie*, польськ. *szczęście*).

Етимологічні словники свідчать, що означена лексема є висхідною від древніх коренів: **sъ-* «благий» (що, в результаті демотивації і спрощення, спочатку функціонував як префікс, а потім увійшов до складу кореня) + **čęstь* «частка», тобто «хороша частка» [156, 162].

Фонетичний критерій демонструє особливості утворення лексе-

ми *sъčestъje.

Втрата зредукованого голосного [ъ] після *s- (внаслідок припинення дії закону відкритого складу) призвела до повного приєднання *s- до спільної кореневої морфеми, а носовий голосний [e] в корені поступово перетворився в східнослов'янських мовах в [a] після палаталізованого приголосного [ч]. В давньоруській мові перед звуком [j] в суфіксі був послаблений голосний [u], пізніше втрачений (д.руськ. *счастие* > суч. рос. *счастье*); в укр. мові (внаслідок асиміляції) маємо форму **ЩАСТЯ**. Прозоре значення, сформоване від об'єднання трансформованих дериваційних елементів *sъ(s-) – «благий» + *čestъ «частка» формують спільне значення: «хороша, блага частка».

Тобто, лексема **ЩАСТЯ** (црк.сл. **СЧАСТЬЕ**) демонструє значення не вищого, духовного стану, що об'єднує людей (як **РАДІСТЬ**), а тільки «доброї благої частки», що випадає людині особисто.

*Принагідно зазначимо, що дериваційний елемент *sъ- пов'язаний зі санскр. словом सुख/субху/ «благородний, красивий».*

В арабській мові є схоже слово «субхи» سُبْحَى, що означає «чотки», які мусульмани називають «батогом для сатани» (тобто те, що відганяє Нечисть)

Отже, підсумовуючи результати багатоаспектного етимологічного аналізу, зазначимо, що, на відміну від лексеми **РАДІ(О)СТЬ** [дериват від пракореня *ārda- (з трансформацією *ar// *or > ro//ra «світло Неба»; пор. англ. *ray* «промінь»)], яка міцно пов'язана з цілісним всеохоплюючим уявленням про єдність всіх людей в духовній любові, світлі, духовній спорідненості і є (згідно зі Святим Письмом) найкращим станом душі, якому передує позбавлення від духовної нечистоти та прощення гріхів, образ **ЩАСТЯ** (дериват від древніх коренів: *sъ- «благий» + *čestъ «частка») не є всеузагальнюючим спільним духовним станом, а тільки «доброю, благою часткою», що випадає людині особисто.

Очевидно, саме тому лексема **РАДІ(О)СТЬ** є надзвичайно поширеною в текстах, на відміну від слова **ЩАСТЯ**, що майже не проявляється (або проявляється завуальовано), у вигляді словосполучення в Євангелії: "...ты заботишься и суетишься о многом, а

одно только нужно; Мария же избрала *благу* часть (*sъ- «бла- гий» + часть) которая только ей дана и не отнимется у неё» [Лк., 10:38-42].

Зацікавлення викликає функціонування схожої в семантичному аспекті в східнослов'янських мовах лексеми **ДОЛЯ**.

В українській мові синонімом **ЩАСТЯ** почасти виступає лексема **ДОЛЯ**: «Нема **щастя**, нема **долі**» (фольк.); Таку долю отримала вона, таке «**щастя**... жонатого любити» (як отримати свою частку).

В російській мові лексема **ДОЛЯ** наближена семантично до значення церковнослов'янської лексеми **Судьба** «Ох ты **долюшка**, **доля** горькая, ты **судьбинушка** моя...» (нар. пісня)/

Словники стверджують, що лексема **ДОЛЯ** – суфіксальний дериват (суф. *-j-) від тієї ж твірної основи (з переогласовкою *o/e /i*), що і дієслово *ділити*.

Лексема поширена як в слов'янських, так і інших індоєвропейських мовах: рос. *до́ля* укр. *до́ля*, польск. *dola*. Сюди ж ст.-сл. *одольти*.

Споріднене з лит. *dalià, dalis* «частка, доля», латиськ. *daļa, dalis*, др.-пруськ. *dellieis*, др.-інд. *dalam* «кусень, частина, половина», *dálati* «тріскатися, разриватися», лат. *dolāre* «обтісувати, обробляти» [162, 167, 168].

В слов'янській міфології лексема **ДОЛЯ** уособлювала щасливий життєвий шлях, вдачу.

Вважалося, що **ДОЛЯ** була даром богів, силою, даною ними людині для подолання життєвих труднощів. **ДОЛЯ** з'являлася у момент народження і супроводжувала людину до смерті, у великій мірі впливаючи на її життя та особистість. **ДОЛЯ** дається людині передусім матір'ю, обумовлена родом, предками і визначається рожаницями.

У слов'янських міфологічних та фольклорних текстах поряд з доброю **Долею** як персоніфікацією **Щастя** виступають ще зла (нещасна, лиха) **доля**, **недоля**, **лихо**, **судома**, **нещастя**, **біда**, **нужда**, **злидні** – як

втілення поганої **Долі**.

Повір'я про **Долю** пов'язані передусім з осмисленням індивідуальної (особистої, власної) **долі** як участі (пор. рос. *участь*), певних переваг, благ, щастя, котрими наділяється людина при народженні і які наче видаються зі спільного, належного всьому соціуму, обсягу щастя.

В слов'янських мовах, зокрема російській, **ДОЛЯ** семантично наближена до значення церковнослов'янського слова **Судьба**: «Ох ты долюшка, доля горькая, ты судьбинушка моя...»

Але етимологія цих слів очевидно різна.

СУДЬБА

Безперечно, що лексема **Судьба** пов'язана генетично зі словами **судити, суд...**

СУД

Лексема **СУД** надзвичайно поширена в аналізованих текстах.

«И **суд** весь даде Сынови: да, яко же чтут Отца, чтут и Сына» (Ин., 5:22-23).

Етимологічний аналіз (за даними етимологічних словників та досліджень) демонструє, що лексема **СУД** – утворення від двох дериваційних елементів, протокоренів: **som-* «звивати», «поєднувати» (що перетворився в префікс *су-*, а потім в процесі спрощення і демотивації став частиною кореня) + **dh-o* «встановити», «розмістити», «поставити».

Від протокореня **som-* походять слов'янські префікси *со-*, *су-*, *съ-* (як в рос. *снять*); латинські *con-/com* («кон/ком» (конференція, комуна) «збирати разом», що відповідає санскр. *सह* («самдха») «разом з», «узгодження, домовленість».

Висхідними до протокореня **dh-o* є словянські (рос., укр.) *діло, діяти, діяч; деть, делать, деятель, де* (як в рос. *дескать*); англ. *do* «робити»; давньогр. *δόξα* («докса») «уявлення, створення, затвердження», пізніше – «слава»; санскр. *दत्* «дха» (перша особа однини «дадхати») «давати», «ставити».

Так само як лексема *судъ*, від протокоренів **som-* і **dh-o* в санскриті створене слово *संघट* («самдха») «договір, домовленість», «спільна постанова».

Отже, представлений словотворчий екскурс демонструє, що обидві лексеми [*судъ* і *संघट* («самдха»)] мають єдиний семантичний образ: «зв'язок дій в єдине діло, справу», «узгоджена вища дія» [146]

В Святому письмі ця (Вища) дія обов'язково пов'язана з Правдою, що (як ми пересвідчилися раніше, маючи на увазі текстуальну семантику) йде від Творця:

«Я избрал его для того, чтобы он заповедал (...) ходитъ путем Господним, творя правду и **судъ**» [Быт., 18:17-19].

Згідно з Біблією, **СУД** зобов'язаний вирішувати справи по совісті та правді: "...не различайте лиц на **суде**, как малого, так и великого выслушивайте, не бойтесь лица человеческого, ибо **суд** – дело Божие» [Втор., 1:16-18].

В Новому Заповіті **СУД** полягає у першому пришестві Сина Божия – Світла від Світла:

«**Суд** же состоит в том, что свет пришел в мир; но люди более возлюбили тьму, нежели свет, потому что дела их были злы; ибо всякий, делающий злое, ненавидит свет и не идет к свету, чтобы не обличились дела его, потому что они злы, а поступающий по правде идет к свету, дабы явны были дела его, потому что они в Боге соделаны» [Ин., 3:19-21].

Оскільки СУД полягає і ґрунтується на Правді та вірі, то посланий Творцем Месія дає, **судить** по вірі: « Ибо Отец и не **судит** никого, но весь **суд** отдал Сыну. (...) Истинно, истинно говорю вам: слушающий слово Мое и верующий в Пославшего Меня имеет жизнь вечную, и на **суд** не приходит, но перешел от смерти в жизнь (у висхідному слов'янському тексті так: «и на **судъ** не прійдетъ («не прийде»), но преїдетъ (перейде) от ꙗ смерти въ живѡтъ» [Ин, 5:19-24).

Отже, результати багатоаспектного аналізу свідчать, що лексема СУД (утворення від двох дериваційних елементів, протоко-ренів: **som-* «звивати», «поєднувати» + **dh-*о «встановити», «розмістити», «поставити») має дериваційно-семантичну близькість з багатьма лексемами індоєвропейського походження, зокрема санскр. *संध* («самдха») «договір, домовленість», «спільна постановва» і функціонує в сакральних текстах в єдиному семантичному образі: «зв'язок дій в єдине діло, справу», «узгоджена вища дія»

Образ «Вищої дії», який несе лексема СУД, полягає в тому, що він (СУД) може бути тільки від ГОСПОДА.

Людина не повинна і права не має когось судити чи засуджувати.

В Євангелії про це зазначено просто і зрозуміло: «Не судите, да не судимы будете, ибо каким судом судите, таким будете судимы; и какою мерою мерите, такою и вам будут мерить» [Мф., 7:1-5].

Ґрунтуючись на тому, що СУДЬБА – очевидне суфіксальне утворення [з суфіксом **-b < * -bh* (з тематичними **-o // *-a*, тобто **-bho* чи **-bha > *-ba*), що формував віддієслівні процесуальні абстрактні іменники (тут від дієслова *судити, присуджувати*)], визначаємо семантику означеної лексеми – СУДЬБА – те, що **присуджується** по вірі.

Зауважимо, що, виходячи з текстуальних даних, це не означає, що хороша (за мирським, світським, обивательським поняттям) СУДЬБА присуджується хорошим... тобто тим, хто її (за всіма критеріями) ніби заслуговує...

Як свідчать тексти, саме чисті духом і душею люди іноді отримують найважчу (з точки зору простих смертних, що звикли жити і

аналізувати життя з позицій архетипу жертви) і найсвітлішу (з точки зору обраних, що не вважають себе жертвами) **СУДЬБУ**, оскільки стають провідниками віри в Правду, Справедливість.

Євангеліє також стверджує, що найбільш сильною в протистоянні злу, лукавству, лицемірству, жадібності, зраді та жорстокості стає як раз людина, що не має жодної "мирської" сили, що сторониться її, сторониться неправедної слави, багатства, що, стійко переносячи свою важку (як здається оточуючим обивателям) **СУДЬБУ**, самотність, беззахисність, стає чистим провідником Правди.

Нами вже згадувалася велика в силі своїй фраза зі Святого Письма: "Блаженны нищие духом, ибо их есть царство Небесное..." [Мф., 5:3-11].

«Нищета духовная не сводится к пассивному ожиданию чуда, но вмещает в себя как внешние и так и внутренние духовные подвиги, тяжкие испытания, непонимание, одиночество и страдание в тяжелой судьбе. Но она есть не слабость, а великая сила. Это победа человека над самим собой, над властью страстей» [В. Лопухин]

Читаємо в перекладі цитату з Бхагавад-гити: «Живущие по Закону Правды не приемлют законы мира сего, не ищут пустой славы, не лицемерят, не злословят и не клеветуют, не алчут богатства, бывают осуждаемы приговорами мирских властей» [29].

«Ибо так говорит Господь: вот и те, которым не суждено (в грецькому тексті *οὐκ ἦν νόμος* /ук эн номос/ «не в Законе»; в слов'янському перекладі: «не бѣ закона пѣти чашу») было пить чашу, непременно будут пить ее...» [Иер., 49:12].

Тобто, ті, які не мали б (за мирським розумінням) пити чашу (страждань) обов'язково її питимуть...

Тексти свідчать (власне, про це ж свідчить і звичайне людське життя), що ті, хто намагається жити за Правдою, і, відповідно до свого покликання, живе за вищими правилами, зазвичай буває «осуджаєм и гоним в миру», прирікаючи себе на важку **СУДЬБУ** власними переконаннями, вибором: «И потому, не терпя более, восхотели утвердить вас и утешить в вере вашей, чтобы никто не поколебался в скорбях сих: ибо вы сами знаете, что так нам **суждено**» [Фес., 3:1-4].

Грунтуючись на словотворчому етимологічному аналізі, що демонструє походження лексеми СУДЬБА як очевидне суфіксальне утворення [з суфіксом *-b < *-bh (з тематичними *-o // *-a, тобто *-bho чи *-bha > *-ba) від дієслова судити, присуджувати], визначаємо семантику (підкріплюючи висновки текстуальними ілюстраціями) означеної лексеми – СУДЬБА – «те, що присуджується по вірі».

Тобто СУДЬБА людини судиться («присуджається») «по мере силы и веры». Отже, важкі випробування, СУДЬБА – не кара, а нагорода....

Говорячи про **СУД**, маємо на увазі Закон, який сучасна людина почасти має на увазі як сучасні органи правосуддя, що повинні втілювати в життя, «вершити» поняття правого Суду... і Закону...

Але що таке **ЗАКОН** в першому, «ісконному» значенні?

ЗАКОН

За свідченнями етимологічних словників, лексема **ЗАКОН** створена внаслідок об'єднання елемента *за* – (протокорінь **g'ho* «з-за» «щось з-поза меж» «ниспосланный из запредельного мира: Царства небесного») та основного протокореня – **кон*, чиє походження (як вже доводилося в роботі) йде від **kon/ken*, що демонструє дихотомію *початок(начало)//ко(і)нець(ь)* і може мати узагальнююче значення «порядок» («коло, за яким йде буття, кон»).

Незважаючи на те, що офіційна наукова думка не розглядає означений корінь **кон*- як похідний, існує й інша думка, що полягає у

виділенні в морфемі (лексемі) *кон- двох протокоренів: *къ- (як в префіксах ко-, со-) «приєднання» та *-нъ (як в прасл. лексемі *niti «нитка») «сопряжіння; сопрягати, поєднувати» [146].

Тобто єдине прадавнє уявлення про **ЗАКОН** таке: «сопряжение воли с запредельными высшими силами, обязывающее исполнять Высшую волю» [146]: « **Закон** Бога в сердце праведника; не поколеблются стопы его» (Псалом Давида 36: 28-31); «И рече́ Господь к Моисею: взыди ко мнѣ на гору и стани тамо, и дам ти скрижали каменные, **закон** и заповѣди, яже написах законоположити им» [Исх., 24:12].

Згідно з Євангелієм, вищий **ЗАКОН**, що об'єднує і направляє своїх підданих, називається **Любов**: « **возлюби** Господа твоего всем сердцем твоим и всею душею твоею и всем разумением твоим: сия есть первая и наибольшая заповедь; вторая же подобная ей: **возлюби** ближнего твоего, как самого себя; на сих двух заповедях утверждается весь **закон**» [Мф., 22:40].

Євангельський **ЗАКОН** являє Милосердя.

Він «**предписывает**», **наказує** слідувати не букві (як в мирському **ЗАКОНІ**), а духу **Любові**, справедливості та співчуття до ближнього: « Не судите по наружности, но судите судом праведным» [Ин., 7:16].

*Принагідно згадаємо піраміду ідей Платона, яку Вінчає ідея
Блага, що поєднує Істину, Красу, Справедливість.*

Тексти свідчать про те, що, якщо **Суд** (який не повинні вершити прості смертні) – від Господа, то **ЗАКОН** – від Творця...

Читаємо в перекладі Бгагавад-гити: «не приемлете **закон** мира, который не видит равенства душ, а лишь **закон** высший, ибо он от высшего порядка, которому ни начала ни конца» [29].

«Не всякий, говорящий Мне: «Господи! Господи!», войдет в Царство Небесное, но исполняющий волю Отца Моего. И тогда объявлю им: Я никогда не знал вас; отойдите от Меня, делающие **беззаконие**

(ἀνομίαν /аноміан/») [Мф., 7:21-27].

Слово, перекладене російською як «беззаконие» («беззаконня»), в грецькому оригіналі цього тексту звучить як **АНОМІЯ**, буквально «заперечення *номоса*, тобто Імені та **ЗАКОНУ** Вищого».

Сучасні тлумачні словники визначають **Аномію** як «відсутність чіткої системи соціальних норм, знищення єдності культури, внаслідок чого життєвий досвід людей вже не відповідає нормам суспільного життя» [146]. А чи не це знищення єдності культури спостерігаємо ми зараз? Єдності, що завжди (незважаючи на війни, чвари, непорозуміння) ґрунтувалася на ідеалах Краси, Істини, Блага...

«От слова Этнос «совокупность своих, то есть народ», которое в славянской Библии переводится как Язык, произошел аристотелевский термин Этика. Устанавливая в своих Языках собственные этические нормы, противоречащие Закону, *этнос*-народы на протяжении тысячелетий все более отдаляются друг от друга, впадают в глубокие противоречия и рознь, которая в 21 веке уже чревата самоуничтожением человечества» [146].

Підсумовуючи, зазначимо ще раз... Словотворчий етимологічний аналіз свідчить, що лексема **ЗАКОН** – результат об'єднання елемента *за* – (протокорінь **g'ho* «з-за, щось з-поза меж» «ниспосланный из запредельного мира») та основного протокореня *-кон* [чиє походження йде від **kon/ken*, що демонструє дихотомію «початок (начало)//кі(о)нец(ь) кон (порядок)], і має, відповідно, узагальнююче значення «сопряжение с запредельными высшими силами, обязывающее исполнять Высшую волю», що підтверджують і текстуальні дані. Тексти свідчать про те, що, якщо Суд (який не повинні вершити прості смертні) – від Господа, то **ЗАКОН** – від Творця...

Він (Вищий суд) заперечує людський, мирський суд, який наказує «слідувати букві», і закликає слідувати тільки духу Любаві, справедливості та співчуття до ближнього.

Закликає слухати **СОВІСТЬ**...

СОВІ (Е)СТЬ(СОВЪСТЬ) – ЧЕСТЬ

Отже, Закон неможливий без Любові. Справедливості... Але існує ще один критерій людських стосунків – **СОВІ(Е)СТЬ**. Що це?

Пусть все поругано веками преступлений,
Пусть незапятнанным ничто не сбереглось,
Но **совести** укор сильнее всех сомнений,
И не погаснет то, что раз в душе зажглось

Владимир Соловьев [29, с. 184]

Про **СОВІСТЬ** Ісайя Нитрійський писав: «Якщо ми не будемо її слухати, вона відступить від нас, залишить нас. Тоді потрапимо до рук ворогів наших...» [29, с. 184]

Ісайя Нитрійський – один з перших отців-пустельників, проповідників християнства. Ім'я Нитрійський походить від назви впадини Ваді-Натрун, що розташована на північному сході Лівійської пустелі в єгипетському губернаторстві Бухейра, на захід від дельти Нілу. Слово "натрун" по-грецьки означає натр. Така назва пов'язана з наявністю в долині більше десятка невеликих озер, багатих содою. Довжина долини Ваді-Натрун становить близько 40 км.

У християнській літературі регіон називається Нитрійський або Скитської пустелею.

Історія Ваді-Натрун йде корінням глибоко в минуле – тут знайшли притулок єгипетські християни ще на зорі першого тисячоліття.

Слід зазначити, що саме Єгипет вважають місцем, звідки було започатковано християнське чернецтво. Св. Антонія (251—356) з верхнього Єгипту називали першим монахом, деякий час він провів усамітнено в пустелі.

Ваді-Натрун вважається менш давнім: на його місці монахи жили, починаючи з 4 ст. Першим з числа батьків-пустельників був Макарій Великий, на честь якого названий один з монастирів. Особливо популярною у християнських самітників ця місцевість була впродовж IV-VII ст., коли тут було засновано кілька десятків монастирів.

Етимологічні словники свідчать, що лексема **СОВІ(Е,Ъ)СТЬ** запозичена зі старослов'янської мови (ст.-слав. *съвьсть*. Супр.), де була, відповідно, створено методом калькування з гр. *syneidesis* (гр. *συνείδησις* «conscientia»).

*Принагідно зазначимо, що поняття *συνείδησις* (*syneidesis*) «conscientia» було введено давньогрецьким філософом Платоном. Даний термін означав, що реальні речі являють собою з'єднання (*syn + eidesis*) апіорної ідеї (справжнього буття) з пасивною безформною «приймаючою» матерією (небуттям).*

*У середньовічній філософії семантика *ейдосу* актуалізується як архетипна основа речей: *archetipium* – як прообраз речей світобачення у мисленні Божому (в ортодоксальній схоластиці).*

Історичні дослідження свідчать, що лексема **СОВЬСТЬ** вперше фіксується в словнику Памви Беринди, а в текстах перекладів та проповідях – лише з 1704.

Більш детальний етимологічний аналіз дозволяє стверджувати, що гр. *συνείδος* /синэйдос/ (калькою якого є лексема **СОВІ(Е,Ъ)СТЬ**) складається з двох дериваційних елементів: *συν-* (син-) «разом» + *είδος* (эйдос) «вид, образ» тобто «приєднання до розуміння образу Світу (світобачення): «спільне єдине бачення, сприйняття, розуміння».

Відповідно до цього функціонують слов'янські дериваційні елементи **со+весть* (*вьсть* – від *вьдати* <**vedeti* "відати"), що в результаті має значення «приєднання до Вищої Правди, Знання, Відання, яке дає спільне бачення, розуміння, відчуття Світу, що дає силу служіння справжній меті, а не «мертвими делам»»: «очистит *совесть* (*συν-είδησιν* – синэйдисин) нашу от мертвых дел (*νεκρῶν ἔργων* – некрон эргон) для служения Богу живому и истинному!» [Посл. П., 9:14-1].

В текстах демонструється думка, що **СОВІ(Е,Ъ)СТЬ** не обов'язково пов'язана зі знанням заповідей: «И не слышавшие заповедей пророков, но поступающие по велению сердца и милосердия, поступают согласно высшей правде, а значит по **совести**» [Макарий Ве-

ликий)].

Іншими словами, **СОВІСТЬ** – це єднання, наближення до Вищої Правди, що дається тим, хто має «чисте серце, милосердним».

Тексти свідчать, що людина з чистим серцем виконує закони своєї первісної первозданної природи та, іноді не усвідомлюючи того, Закон Божий, тобто діє по СОВІСТІ: «эгдѧ бо ѡзѣцы, не ѡмоуше закѡна, естествомъ закѡннаа творѧтъ, сѡи, закѡна не ѡмоуше, сѧми себѣ соутъ закѡнъ» [Посл. П., 2:14-1]. <https://bible.by/verse/52/2/14/>

Апостол Павло особливо наголошує, що людина, наділена **СОВІСТЮ**, буде чинити за Вищим законом, навіть не знаючи його...

Він підкреслює, що **СОВІСТЬ** і Милосердя властиве і тим людям, хто не знайомий із законом Божим, але їх праведні вчинки "показывають, что дело закона у них написано в сердцах, о чем свидетельствует *совесть* (συνείδησις /синэйдесос/) их и мысли их, то обвиняющие, то оправдывающие одна другую» [Посл. П., 2:14-1 гл.].

Блаженний Макарій вчить, що людина, яка має чисту душу, духовно висока і благородна, має (незалежно від освіти і виховання) і **СОВІСТЬ**, яка є «чистым естественным ведением Закона Божьего».

Іншими словами, **СОВІСТІ** навчити не можна, вона або дана людині (разом з Любов'ю і Милосердям) Творцем, або ні.....

Людина, наділена **СОВІСТЮ**, завжди страждає, навіть за безчинства інших людей, але вона є духовно вільною.

Якщо людина дозволяє забути голос **СОВІСТІ**, вона обов'язково стає «рабом лжи, зла и греха».

«В сообществе жертв «иконы стиля» отсутствует **совесть**, все делается для сиюминутной выгоды, но при этом человек, сам того не замечая, приобщается к другим ейдосам (от εἶδος /эйдос/ «вид, образ») и образцам поведения. Они порождают свои виды корпоративного секулярного «совместного видения, соображения», то есть мно-

гочисленные извращения **совести** (συνείδος /синэйдос)» [146].

Як наслідок такої, з дозволу сказати, «свободи совісті та моралі» виникають нові, далекі від правди, людські закони і постанови, що виправдовують «нормальну» нечистоту серця, думок, діянь.

Згідно з Євангелієм, протилежністю чистої здорової **СОВІСТІ**, вільної від надуманих «зразків поведінки та моралі» людини, є хвороблива, слабка **СОВІСТЬ** раба, «мятущогося между соблазном, мирскими стереотипами і Правдой».

А чи має право людина з Праведною **СОВІСТЮ** засуджувати когось? Адже читаємо: «Истинно праведный обязан терпеливо служить слабому, несовестливому и тщеславному в качестве образца воздержания от греха [146].

Іншими словами, аби зберегти душу і **СОВІСТЬ** здоровими, треба свідомо обмежити власну свободу поведінки, зокрема, не поспішати з реакцією засудження на дії слабких, нерозумних, бути їм за зразок утримання.

Посилаючись на цитату зі святого письма: «Берегитесь однако же, чтобы эта свобода ваша не послужила соблазном для немощных. А согрешая таким образом против братьев и уязвляя немощную **совесть** их, вы согрешаете против Христа» [1 Кор 1, 8: 8-12], Ісайя Нитрійський попереджав: «Будучи мудрым и **совестливым**, будь свободен, но сдержан. Не соблазняй свободою **совести** и знания слабого и неумного. Не уязвляй немощную **совесть** их силой своей, ибо соблазняются, мня себя сильными и свободными». [9, с. 8-12].

Тобто людина, що має **СОВІСТЬ** та Силу Знання і Свободу, повинна поводитись стримано та обережно, дозволяючи собі виявляти силу духу свого та справжньої свободи тільки за дійсної необхідності.

Так вчить нас Святе Письмо...

Цікаво простежити долю цього концепту в інших мовах. Якщо, як зазначалося вище, в церковнослов'янських і, відповідно, старослов'янських (та в Синодальному перекладі) текстах лексема **СОВІСТЬ (СОВЬСТЬ)** – калька з давньогрецької, що означає «приєднання до Вищої Правди, Знання, Відання», яке йде безпосередньо від Творця й дається всім чистим душам (навіть незнайомим із заповідями), то в західноєвропейських мовах відповідну функцію відіграє лат. лексема *conscientia*, що є (як свідчить етимологічний аналіз) віддієслівним дериватом (формант *com* «разом, з» та твірна основа дієслова *scire* «знати, розмірковувати, домовлятися»). Неважко помітити, що дієслово з подібним значенням надає лексемі *conscientia* (у порівнянні з лексемою *совьсть*) більш прагматичного, свідомого, раціонального значення.

Запозичена майже без суттєвих дериваційних змін у французьку (*conscience*) та англійську (*conscience*), в західнослов'янські мови входить методом все того ж калькування.

Зокрема польське слово *sumienie* утворено калькуванням лат. дериваційних афіксів шляхом підбору відповідних праслов'янських (**c/co-* (<**si/sai*) «зв'язувати, з'єднувати» + **тъn-/men* – **mniti* «направляти свій дух, керувати, думати»).

Тобто формується значення, що (на відміну від церковнослов'янської семи безпосереднього зв'язку з Творцем, Вищою Правдою) постає як колективна основа відповідних суджень, «об'єднання помислів, думок» самих людей, суспільства, громади.

Цікаво зазначити, що в українській мові функціонує як церковнослов'янська лексема *совість (совьсть)*, так і *сумління* (виникнення якої, очевидно, спричинене польськ. *sumienie*; з відповідним формуванням всередині кореня епентетичного – *L*).

Риси міжмовної енантіосемії спостерігаємо у функціонуванні рос. лексеми *сомнение*, значення якої взагалі демонструє відірваність, незгоду із загальноприйнятою думкою

Зазначимо ще одне.

Тексти Святого Письма (де лексема **СОВІСТЬ** іноді постає поряд з поняттям, словом **ЧЕСТЬ**) твердять, що людина, наділена Благом Вищого Знання, **СОВІСТІ**, мудрістю, – далека від амбітності, пошуків слави, демонстрації сили, показної **ЧЕСТІ** (за етимологічними дослідженнями, лексема **ЧЕСТЬ** походить від праінд. **kuei(t)* – «почитати, поважати, промовляючи ім'я»).

Зауважимо, що в санскриті *चित्तन* /чинтана/ означає «спокійні роздуми, дума», що далеко від сучасного поняття **ЧЕСТІ**, пов'язаного з поняттям амбітності, бажання лідерства.

За Святим Письмом, земна **ЧЕСТЬ**, почитання мало чого варте: "Тому не радійте, що тут вам покоряються, а радійте, що написані імена ваші на небесах [Лк., 10:26]; «Честь тому, кого Бог своїм почитаєт и воздасться ему, даже если суд земной причислит к злодеям ибо лицемеры чтут меня языками, сердца же их далеко» [Мф., 15:7-11].

Отже, як свідчать результати багатоаспектного етимологічного аналізу, підтвердженого текстуальними даними, лексема **СОВІСТЬ** [**со+весть* (*вьсть* – від *вьдати* <**vedeti* "відати")] є калькою з давньогрек. *συνείδος* /синэйдос/, що складається з двох дериваційних елементів: *συν-* (син-) «разом» + *είδος* (эйдос) «вид, образ» і несе узагальнююче поняття «приєднання до розуміння образу Світу (світобачення) і (що неодноразово підкреслюється в сакральних текстах) не обов'язково пов'язана зі знанням релігійних заповідей. Апостоли та проповідники наголошують, що людина, яка має чисту душу, духовно висока і благородна, має і **СОВІСТЬ**, яка є «чистым естественным ведением Закона Божьего» (при цьому слід зазначити, що мови, які перебували під впливом латинської, формують дещо відмінне, «раціональне» значення аналізованої лексеми).

Православні тексти свідчать, що **СОВІСТІ** навчити не можна, вона або дана людині (разом з Любов'ю і Милосердям) Творцем, або ні... Людина, наділена Благом Вищого Знання, **СОВІСТЮ**, мудрістю, – далека від амбітності, пошуків слави, демонстрації сили, показної **ЧЕСТІ**.

ПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. В чому полягає алгоритм етимологічного дослідження?
2. Яких критеріїв з метою запобігання профанації слід дотримуватися під час багатоаспектного етимологічного аналізу?
3. Яким етимологічним словникам та роботам віддає перевагу автор під час аналізу?
4. Чому для достовірності дослідження бажано використовувати тексти різними мовами, віддаючи перевагу тим, де зберігаються морфемні протоелементи?
5. Використовуючи представлений в посібнику алгоритм, зробіть етимологічний аналіз наступних лексем:
смівливість, сором, гість, зухвальство, заперечення, лестощі, залицяння, наснага.
6. Користуючись словниками, спробуйте зробити етимологічний аналіз (дотримуючись визначених в роботі критеріїв) запозичених лексем: *імпичмент, президент, конституція, конверсія, аббревіатура, ембарго, сенсор, апеляція, аглютинація, вівісекція, вокзал, тенденція.*
7. Представте лексеми, запозичені зі старослов'янської (церковнослов'янської) мов. Проаналізуйте їх за прийнятим алгоритмом (дотримуючись визначених критеріїв)

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Абрамович С.Д. Біблія та сьогодняшня культура: Актуальні проблеми української духовної розбудови. Монографія. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. 134 с. ISBN 978-611-019-6.
2. Абрамович С.Д. Біблія та формування сакрального простору європейської митецької культури: монографія. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. 150 с. ISBN 978-966-489-100-1.
3. Абрамович С.Д. Біблія як інтертекст світової літератури: колективна монографія [Загальне редагування та авторські розділи]. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. СС.: 5-34, 44-103, 225-242, 263-297. ISBN 978-966-496-189-6.
4. Абрамович С.Д. Ключові слова Старого Завіту як вираз біблійної концепції людини й світу // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія. В. 16. Одеса: Міжнародний гуманітарний університет, 2015. С. 4-7.
5. Абрамович С.Д. Совість як історико-культурна категорія // Емінак [Науковий щоквартальник]. 2015. № 4 (12). С. 129-136.
6. Азаркин Н.М. Монтескье. Москва: Юрид.лит. 1988. С. 36-66., 76-97.
7. Азарх Ю. С. Об актуальной и исторической производности. Москва: Наука, 1985.
8. Амирова Т.А., Ольховиков Б.А., Рождественский Ю.В. История языкознания. Москва: Издательский центр «Академия», 2005. 672 с.
9. Антоний Мелисса // Православная энциклопедия. Москва: Церковно-научный центр «Православная энциклопедия», 2001. 752 с. ISBN 5-89572-007-2.
10. Археографический обзор // Переписка Ивана Грозного с Андреем Курбским. Ленинград, 1979. С. 250-351.
11. Балтова Ю.Р. Рабочая модель для сопоставительного изучения близкородственных языков // Сопоставительное изучение словообразования славянских языков. Москва, 1987. С. 5-10.
12. Бевзенко С.П. Исторична морфологія української мови: нариси словозміни і словотвору. Ужгород: Закарпат. обл. вид-во, 1980. 387 с.
13. Белецкий А.А. Принципы этимологических исследований (на материале греческого языка). Киев, 1950. 373 с.
14. Бенвенист Э. Индоевропейское именное словообразование. Москва, 1955. 677 с.
15. Бернштейн С.Б. Очерк сравнительной грамматики славянских языков. Москва, 1961. 763 с.
16. Библия или книги священного писания ветхого или нового завета в русском переводе. Санкт-Петербург: синодальная типография, 1876.
17. Бирнбаум Х. Славянская прародина: новые гипотезы (с заметками по поводу происхождения индоевропейцев) // Вопросы языкознания. – Москва, 1988. № 5. С. 37-38.
18. Блаватская Е. Тайная доктрина. Москва, 2003. 505 с.
19. Блинова О.И. Явление мотивации слов. Томск, 1984. 393 с.

20. Бодуэн-де-Куртенэ И.А. Польский язык сравнительно с русским и древнецерковнославянским. Санкт-Петербург: Тип. В.Ф. Киршбаума (отд-ние) и А. Смолинского, 1912. 130 с.
21. Бодуэн-де-Куртенэ И.А. Несколько слов о сравнительной грамматике индоевропейских языков. Санкт-Петербург, 1912.
22. Брандт Р. Дополнительные замечания к разбору этимологического словаря Миклошича // РФВ. 1891. Т. 25.
23. Брандт Р. Краткая сравнительная грамматика славянских языков. Москва, 1915.
24. Будагов Р.А. Что такое развитие и совершенствование языка? Москва: Наука, 1977.
25. Будовниц И.У. Русская публицистика XVI века. Москва–Ленинград, 1947.
26. Булаховський Л.А. Питання походження української мови. Київ, 1961. 537 с.
27. Булаховский Л.А. Деэтимологизация в русском языке. Киев, 1978.
28. Булашев, Г. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях. Київ, 1993. 127с.
29. Бурба Д. Будьте прохожими. Москва: «София», 2004. 349с.
30. Варбот Ж.Ж. Морфологические и словообразовательные аспекты реконструкции и этимологизации праславянской лексики: док. дисс. Москва, 1981.
31. Варбот Ж.Ж. Древнерусское именное словообразование. Москва: Наука, 1969. 737 с.
32. Варбот Ж.Ж. Вариантность суффиксальной структуры в однокоренных славянских именах и реконструкция праславянского лексического фонда. Москва: Наука, 1971.
33. Вейнберг И.П. Человек в культуре древнего ближнего Востока. Москва: Наука, 1986, 387с.
34. Виноградов В.В. Словообразование в его отношении к грамматике и лексикологии (на материале русского и родственных языков) // Вопросы теории и истории языка. Москва, 1952.
35. Виноградов В.В. К истории лексики русского литературного языка. Ленинград: Изд-во «Academia», 1927.
36. Виноградов В.В. История слов: Ок.1500 слов и выражений и более 5000 слов, с ними связанных / Отв. ред. Н. Ю. Шведова. Москва: Толк, 1994. 1138 с.
37. Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов / за ред. О.С. Мельничука. Київ: Наукова думка, 1966. 597 с.
38. Вундт В. Проблемы психологии народов. Москва, 1912. 347 с.
39. Генсьорський А.І. Південноруські і польські лексичні взаємозв'язки в XIII ст. // Дослідження і матеріали з української мови. Київ, 1961. 517 с.
40. Георгиев В. Исследования по сравнительно-историческому языкознанию. Москва, 1938.
41. Герд А.С. Морфемика в ее отношении к лексикологии // Вопросы языкознания. 1990. № 5.
42. Гринчишин Д.Г. Основні принципи створення історичного словника української мови XVI-перш. пол. XVII ст.ст. // Питання

- східнослов'янської лексикографії XI-XVII ст.ст.: матеріали симпозиуму. – Київ: Наук. думка, 1979. С. 63-77.
43. Громов В.О. «Біблія або Вічне Євангеліє», 2020
 44. Гумбольдт В. О различии организмов человеческого языка. Санкт-Петербург, 1877.
 45. Гумецька Л.Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV-XV ст.ст. Київ: Наук. думка, 1959. 577 с.
 46. Гумецька Л.Л. Морфематичні субституції в староукраїнських запозиченнях з польської мови // Питання слов'янського мовознавства. Львів, 1963. 379 с.
 47. Достоевский Ф.М. Братья Карамазовы. Москва: Русский вестник, 1879-1880.
 48. Дохристиянські вірування українського народу. Київ, 1992. 243 с.
 49. Десницкая А.В. Вопросы изучения родства индоевропейских языков. Москва–Ленинград, 1955.
 50. Дювернуа А. Об историческом наслоении в славянском словообразовании. Москва, 1867.
 51. Джерела Християнського Сходу (Серія). Львів: Видавництво «Свічадо», 2006. URL: https://svichado.com/seriya_djerela_hrystuyanskoho_shodu (дата звернення 17.04.2021).
 52. Дзендзелівський Н.О. Українсько-західнослов'янські лексичні паралелі. Київ: Наук. думка, 1969. 677 с.
 53. Дундайте А.И. Суффиксальные словообразовательные модели имен существительных в древний период языка. Москва: Наука, 1973. 579 с.
 54. Ермакова О.П. О соотношении понятий «производность» и «мотивированность» // Актуальные проблемы русского словообразования: материалы V Республиканской научной конференции. Ташкент, 1989.
 55. Еврейская энциклопедия Брокгауза и Эфрона. Санкт-Петербург: изд. Брокгауза и Эфрона, 1913. Т. 16.
 56. Житецкий П.И. Очерк литературной истории малорусского наречия в XVII и XVIII в.в. Киев, 1889.
 57. Закревська Я.В. Нариси з діалектного словотвору в ареальному аспекті. Київ: Наук. думка, 1976. 375 с.
 58. Зверев А.Д. Словообразование в современных восточнославянских языках. Москва: Высшая школа, 1981. 577 с.
 59. Земская Е.А. Словообразование как деятельность. Москва: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009.
 60. Иллич-Свитыч В. М. Опыт сравнения ностратических языков, т. 1, Москва, 1971. с. 38–102.
 61. Ильинский Г.А. Праславянская грамматика. Нежин: Печатник, 1916.
 62. Ильинский Г.А. Славянские этимологии. Изв. АН ОРЯС. 1918. Т. 23.
 63. Истрин В.М. Хроника Георгия Амартола. Петроградъ, 1922. Т. 2.
 64. Ковалик Й.І. Питання слов'янського іменникового словотвору. Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1959.
 65. Ковалик Й.І. Синонімія і омонімія в межах словотвору // Доповіді та повідомлення. Львів, 1967. Вип. 8.
 66. Коломієць В.Т. Спорідненість слов'янських мов. Київ, 1962. 277 с.

67. Кубрякова Е.С. Динамическое представление синхронной системы языка // Гипотеза в современной лингвистике. Москва, 1980.
68. Лопатин В.В. Словообразование как объект грамматического описания // Грамматическое описание славянских языков. Москва, 1974.
69. Лопухин А.П. Толковая Библия в аудио-формате. URL: <https://azbyka.ru/audio/biblejskaya-istoriya-vetxogo-zaveta.html> (дата звернення 22.04.2021).
70. Лосский В. Н. Догматическое богословие // Очерк мистического богословия Восточной Церкви. Догматическое богословие. Москва, 1991. с. 243.
71. Маковский М.М. Лингвистическая генетика. Москва: «Гуманитарный издательский центр ВЛАДОС», 1992.
72. Мартынов В.В. Славяно-германское лексическое взаимодействие древнейшей поры. Москва, 1962.
73. Мейе А. Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков. Москва, 1938.
74. А. Мейе. Общеславянский язык. Москва: «Прогресс», 2010.
75. Мейе А. Сравнительный метод в историческом языкознании. Москва, 1954.
76. Мережковский Д.С. Христос и Антихрист. Берлин: изд. И.П.Ладыжникова, 1922.
77. Милославский И.Г. Вопросы словообразовательного синтеза. Москва, 1980.
78. Мистическое богословие Восточной Церкви. Харьков: Фолио, 2001.
79. Митрополит Макарий. История русской церкви. Санкт-Петербург: Типография Императорской Академии Наук, 1857. Т. 9.
80. Николаев Г.А. Русское историческое словообразование. Казань, 1997.
81. Огієнко І. Біблія або Книги Святого Письма Старого і Нового Заповіту. Об'єднане біблійне товариство, 1962.
82. Обнорский С.П. К истории словообразования в русском литературном языке // Русская речь. 1927.
83. Огієнко Іван. Історія церковнослов'янської мови: Найважливіші пам'ятки церковнослов'янської мови. Пам'ятки старослов'янські Х—ХІ віків. Варшава: Друкарня Синодальна, 1929. Т. 5.
84. Откупщиков Ю.В. Из истории словообразования в славянских языках // Очерки по словообразованию и словоупотреблению: сб. Ленинград, 1965.
85. Откупщиков Ю.В. Из истории индоевропейского словообразования. Москва: Издательский центр «Академия», 2005. 320 с.
86. Пауль Г. Принципы истории языка. Москва, 1960.
87. Пизани В. Общее и индоевропейское языкознание // Общее и индоевропейское языкознание: сб. Москва, 1956. С. 83-199.
88. Пизани В. Этимология. История – проблемы – метод. Москва, 1956.
89. Погодин А.Л. Следы корней-основ в славянских языках. Варшава, 1903.
90. Полное собрание творений и писем: в 8 т. / святитель Игнатий Брянчанинов / Общ. ред. О.И. Шавранова. – 2-е изд., испр. и доп.: Письма: в 3 т. – М.: Паломникъ, 2011; Творения: в 5 т. / Т. 1. – 2014 – 656 с. / Аскетические опыты. Часть 1. – 123–556 с. ISBN 978-5-88060-031-1

91. Поржезинский В. Сравнительная грамматика славянских языков. Москва, 1916.
92. Послания старца Филофея. Институт русской литературы (Пушкинский Дом) РАН. URL:<http://lib.pushkinskiydom.ru/Default.aspx?tabid=5105> (дата обращения 19.04.2021).
93. Потеня О.О. Слово и миф. Москва: Правда, 1989. 624 с.
94. Прокопович Е.Н. Словообразование существительных со значением отвлеченного качества // Суффиксальное словообразование существительных в восточнославянских языках XV-XVII в.в. Москва: Наука, 1974. 224 с.
95. «Пчела»: Древнерусский перевод. Том I-II / Отв. ред. А. М. Молдован (Изд. подгот. А. А. Пичхадзе, И. И. Макеева). Москва, 2008.
96. Свами Бхактиведанта А.Ч. Бхагавад-гита как она есть. The Bhaktivedanta Book Trust, 2007.
97. Свердлов Л.Г. О некоторых отглагольных именах существительных // Этимологические исследования по русскому языку. Вып. V. Москва: изд-во МГУ, 1963.
98. Селищев А.М. Старославянский язык. Москва: Высшая школа, 1952. Ч. 1-2.
99. Синодальный перевод Библии. Санкт-Петербург: Российское Библейское Общество, 1876.
100. Смирницкий А.И. Сравнительно-исторический метод и определение языкового родства. Москва, 1955.
101. Смирницкий А.И. Лексикология английского языка. Москва: Высшая школа, 1956.
102. Соболева П.А. Словообразовательная полисемия и омонимия. Москва, 1980.
103. Соболевский А.И. Этимологические заметки // Slavia. 1926.
104. Соболевский А.И. Славяно-русская палеография 5-е изд. Москва: ЛИБРОКОМ, 2011. 136 с.
105. Соссюр де Ф. «Курс общей лингвистики» Труды по языкознанию. Москва, 1977.
106. Смаль-Стоцький Р.С. Українська мова в етимологічному словнику Е. Бернекера. Slavia, 1926.
107. Сперанский М.Н. Переводные сборники изречений в славяно-русской письменности: Исследование и тексты. Москва, 1904. С. 155–392.
108. Срезневский И.И. Материалы для словаря древнерусского языка, Санкт-Петербург, 1893.
109. Тайлор Э.Б. Первобытная культура. Москва, 1989.
110. Тихонов А.Н. Синхрония и диахрония в словообразовании // Актуальные проблемы русского словообразования. Самарканд, 1972.
111. Топоров В.Н. О некоторых теоретических основаниях этимологического анализа. Москва, 1974.
112. Топоров В. Н. Слово о Трубачёве // История и культура славян в зеркале языка: славянская лексикография. Международная конференции. III чтения памяти О. Н. Трубачева из цикла «Славяне: язык, история». 21—25 октября 2005. Тезисы докладов и выступлений. Москва, 2005.

113. Трубачев О.Н. Этногенез и культура древнейших славян: Лингвистические исследования. Москва: Наука, 2003. 489 с. ISBN 5-02-032661-5.
114. Трубачев О.Н. Труды по этимологии: Слово. История. Культура. В 4-х тт. (Серия: Opera etymologica. Звук и смысл). Москва: Языки славянской культуры, 2004—2009.
115. Трубачев О.Н. Славянские этимологии. Москва, 1966.
116. Улуханов И.С. Словообразовательная семантика в русском языке. Москва, 1993.
117. Улуханов И.С. Мотивация в словообразовательной системе русского языка. Москва: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2010. 320 с.
118. Ульянов Г.К. Значение глагольных основ в литовско-славянском языке. Варшава, 1891-1895.
119. Фортунатов Ф.Ф. Лекции по сравнительному языковедению. Москва, 1883-1884 (Литогр. изд).
120. Фрейденберг О.М. Миф и литература древности. Москва, 1987.
121. Харари Ю.Н. Sapiens. Краткая история человечества. Москва: Синдбад, 2016. 520 с.
122. Шанский Н.М. Принципы построения этимологического словаря словообразовательно-исторического характера // ВЯ. 1959. № 5. С. 32-42.
123. Эрну А. Этимология. Принципы реконструкции и методика исследования. Москва, 1965.
124. Янко-Триницкая Н.А. Закономерность связей словообразовательного и лексического значений в производных словах // Развитие современного русского языка. Москва, 1963.
125. Янценецкая М.Н. Семантические вопросы теории словообразования // Науч. докл. высш. школы. филол. науки. 1976.
126. Current trends in linguistics, v. 1-12; The Hague. P., 1963-1974.
127. Hoenigswald H, Language Change and Linguistic Reconstruction. Chicago, 1962.
128. Kurilowicz J., Indogermanische Grammatik, Bd 2 3 Hdlb., 1968-69.
129. Kurilowicz J., Inflectional categories of Indo-European, Hdlb., 1964.
130. Ralston J. Key to the Hebrew-Egyptian Mystery in the Source of Measures Originating the British Inch and the Ancient Cubit. HardPress Publishing. 2012. 422 p.
131. Schürer, Geschichte, 3 изд., III, 288-289 [J. E. I, 174-177].

СЛОВНИКИ

132. Академічний тлумачний словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/> (дата звернення 19.04.2021)
133. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. Москва: Издательство «Советская энциклопедия», 1966. 608 с.
134. Беринда П. Лексикон славенороський. Київ: Видавництво Академії наук Української РСР, 1961. 271 с.
135. Востоков А.Х. Словарь церковнославянского языка. Санкт-Петербург: Типография Императорской Академии наук, 1858-1861. Т. 1-2.

136. Горяев Н.В. Сравнительный этимологический словарь русского языка. Тифлис: Тип. Канцелярии главнонач. гражд. частью на Кавказе, 1896. LXII с.
137. Грінченко Б. Словник української мови. Київ, 1908-1909. Т. 1-4.
138. Гумецька Л.Л. Словник староукраїнської мови XIV-XV ст.ст. Київ: Наукова думка, 1977. Т. 1-2.
139. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка. Москва, 1955. Т. 1-4.
140. Дьяченко Г. Полный церковнославянский словарь. 1889 г.
141. Крылов П.А. Этимологический словарь русского языка. Санкт-Петербург: Полиграфуслуги, 2005. 432 с.
142. Мейе А. Етимологічний словник латинської мови / Dictionnaire étymologique de la langue latine, (en coll. avec Alfred Ernout), 1932.
143. Ожегов С.И. Словарь русского языка. Москва, 1973.
144. Преображенский А.Г. Этимологический словарь русского языка: в 3 т. Москва: Издательство иностранных и национальных словарей, 1959.
145. Райкен Л., Уилхойт Д., Лонгман Т. Словарь библейских образов. пер: Скороходов Б. А., Рыбаков О. А. Санкт-Петербург: Библия для всех, 1424 с.
146. Семенцов В.В. Интернет-словарь «ГЛАГОЛЬ» URL: <http://pervobraz.ru/> (дата звернення: 19.04.2021).
147. Словарь древнерусского языка (XI-XIV в.в.). Москва, 1988.
148. Словарь русского языка XI-XVII в.в. Москва: Изд-во «Наука», 1975-1983.
149. Словарь русского языка XVIII в. Ленинград, 1985.
150. Словарь русского языка: В 4-х т. / Под ред. А. П. Евгеньевой. 4-е изд. Москва: Полиграфресурсы, 1999. URL: <http://feb-web.ru/feb/mas/mas-abc/default.asp> (дата обращения 19.04.2021).
151. Срезневский И.И. Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам. Санкт-Петербург, 1893-1912. Т. 1-3.
152. Старославянский словарь (по рукописям X-XI в.в.). Москва, 1994.
153. Тимченко Є. К. Історичний словник українського язика. Харьков, 1932. Т. 1.
154. Тихонов А.Н. Словообразовательный словарь русского языка. Москва, 1985. Т. 1-2.
155. Трубачев О.Н. Этимологический словарь славянских языков: (Праслав. лекс. фонд): Изд-во АН СССР, 1963.
156. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / перевод с немецкого и дополнения О.Н. Трубачева. Москва, 1964-1973. Т.1-4.
157. Шанский Н.М., Иванов В.В., Шанская Т.В. Краткий этимологический словарь русского языка. Москва: Учпедгиз, 1961. 403 с.
158. Шанский Н.М. Этимологический словарь русского языка: в 4 т. Москва, 1972.
159. Штейнберг О. М. Єврейський і халдейський етимологічний словник до книг Старого заповіту. Вільна, 1878.
160. Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд / под ред О.Н. Трубачева. Москва, 1974-94. Т.1-21.
161. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: в 86 т. (82 т. и 4 доп.). Санкт-Петербург: АО «Ф. А. Брокгауз – И. А. Ефрон», 1890–1907.

162. Berneker E. Slavisches etymologisches Wörterbuch. Heidelberg: Winter, 1908/1913. 760 S.
163. Brukner A. Słownik etymologiczny. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1957.
164. Miklosich F. Etymologisches wörterbuch der slavischen. Wien: W. Braumüller, 1886.
165. Harper D. Online Etymology Dictionary. URL: <https://www.etymonline.com/>
166. Hofmann, J. B. Etymologisches Wörterbuch des Griechischen. München: Oldenbourg, 1950.
167. Trautmann R. Baltisch-Slavisches Wörterbuch. Gottingen, 1970.
168. Walde A. Lateinisches Etymologisches Wörterbuch. 3e Auflage, bearb. Bei J.B. Hoffmann. Heidelberg, 1938.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ МОВ.....	27
РОЗДІЛ II. КРИТЕРІЇ ЕТИМОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ	43
РОЗДІЛ III.	
БАГАТОАСПЕКТНИЙ АНАЛІЗ ДЕЯКИХ СЛОВ'ЯНСЬКИХ ЛЕКСЕМ.....	71
БІБЛІОГРАФІЯ	151

Дворницька Наталія Іванівна
ЕТИМОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ІСТОРІЇ СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ
Навчальний посібник

Здано в набір 01.09.2021. Підписано до друку 17.09.2021.

Формат 60x84/16. Папір офсетний, друк трафаретний.

Гарнітура Cambira.

Ум.-друк. арк. 9,30. Авт. арк. 6,17.

Наклад 100 прим. Зам. 5067

Макет та друк – видавничо-поліграфічне підприємство “Апостроф”,
вул. Уральська, 2, м. Кам’янець-Подільський, Україна, 32302